SADRŽAJ. — САДРЖАЈ.

Četiri sveska čine jedno godište. — Четири свеска чине једно годиште.

Sarajevo, juli—septembar. **1895.** Сарајево, јули—септембар.

GLASNIK ZEMALJSKOG MUZEJA u BOSNI I HERCEGOVINI.

ГЛАСНИК ЗЕМАЉСКОГ МУЗЕЈА у БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ.

Prehistorička sojenica kod Ripča u Bosni.

Piše

rudarski satnik **V. Radimský**.

Već godine 1890. izrekao sam nadu, da ćemo u Bosni i Hercegovini i sojenica naći[1]), ali sam onda samo mislio na naselišta po jezerima, te sam Hutovo blato kod Metkovića, Jezero kod Jajca i Ševarevo blato kod Livna označio takim mjestima, gdje se s nekom vjerojatnošću mogu očekivati ostanci sojenica.

Od onda je doduše mimo svaku sumnju utvrgjeno, da u Hutovom blatu ima soha, ali dosad još nije razjašnjeno, da li one potječu od prehistoričkih sojenica ili iz novijeg vremena. O tome takogjer nemamo nikakih vijesti, da li te ruke tragova ima u Jezeru i u Ševarevom blatu.

Ali drugojačije, nego što mogoh očekivati, ispunila mi se je nada, pošto je kod Ripča blizu Bišća u Uni nagjena nesumnjiva riječka sojenica, te ću da ovdje govorim o njenim prilikama, u koliko su do sada poznate.

Kada sam godine 1891. prvi put posjetio nekropolu kod Jezerina blizu Bišća[2]), odveo me je sveštenik gospodin Kosta Kovačević iz Pritoke na jedno mjesto na desnoj obali Une naprema Golubićima, gdje je ta rijeka početkom sedamdesetih godina prigodom jedne poplave izrovila nov pobočni rukav pa načinila ostrvo. U plitkoj vodi novog rukava vigjale su se vrlo mnoge vršike ondje zabijenih soha, ali pošto na površini megju sojenicama ništa ne opazih, što bi spomena vrijedno bilo, a uz to mi se je onda baš i žurilo, odlučim, da ću ono mjesto drugi put potanje pregledati.

[1]) „Prehistorička nalazišta“ 1891., str. 106.

[2]) Isp. „Glasnik“ 1893., str. 37. i d., 237. i d., 369. i d. i 575. i d., za tim „Wissenschaftliche Mittheilungen“ III., 1895., str. 39. i d.

Ja se u ostalom u ono vrijeme baš nijesam nadao, da ću ondje naći prehistoričku sojenicu, jer sam više puta imao prilike vidjeti, da su stanovnici oko Une i Unca i danas još pravi sojeničari, koji kako svoje vodenice, tako i druge zgrade najvole i vješto umiju graditi nasred vode na sohama. Obje te rijeke imaju naime krečom veoma zasićenu vodu, iz koje se taloži mnogo sedre, pa se na podesnim mjestima često načine goleme zagrade od sedre. Na tim se zagradama, često u dugačkim nizovima jedna do druge, podižu vodenice, kao n. pr. u Ripču, u Bišću, u Bakšajiću, Brekovici i Otoci na Uni. Naročito kod Brekovice sagragjeno je oko 40 takih mlinova u više redova jedan nad drugim s velikom smionošću nasred velikoga slapa Kostela. Jedna partija takih recentnih vodenica na sohama na jednoj sedrastoj zagradi u Bišću prikazana je na *tabli IV.*

S obje strane tek pred kratko vrijeme izmijenjenih starih drvenih mostova kod Bišća na Uni i kod Kulen-Vakufa na Uncu bio je nadalje od jedne obale do druge podignut neprekidan red dućana na sohama, tako da su oba mosta bili kao kakvi bazari. Danas su doduše oba mosta razvaljena, ali se uz njihov nekadanji pravac u vodi još uvijek vidi množina soha, koje su ondje preostale.

Moje mnijenje dakle nije bilo bez osnova, da s pogledom na česte promjene u toku Une, one sohe, što su nagjene megju Pritokom i Golubićem, pripadaju novijem vremenu.

Uopće je za čudo, kako su se žilavo neke stare navike i forme u žitelja Unske doline očuvale do današnjeg vremena. Jer, ne gledeći na to, da u njih kao čunovi uopće služe izdubljena debla, upotrebljuju oni n. pr. danas još u mrežama utege od pečene ilovače, koji od ilovastih utega prehistoričkih naseobina najviše ako se razlikuju sirovijom izradom.

Ja sam sebi dobavio takih utega za mreže iz različitih mjesta kod Bišća, pa sam našao, da se razlikuju izmegju sebe kako oblikom, tako i

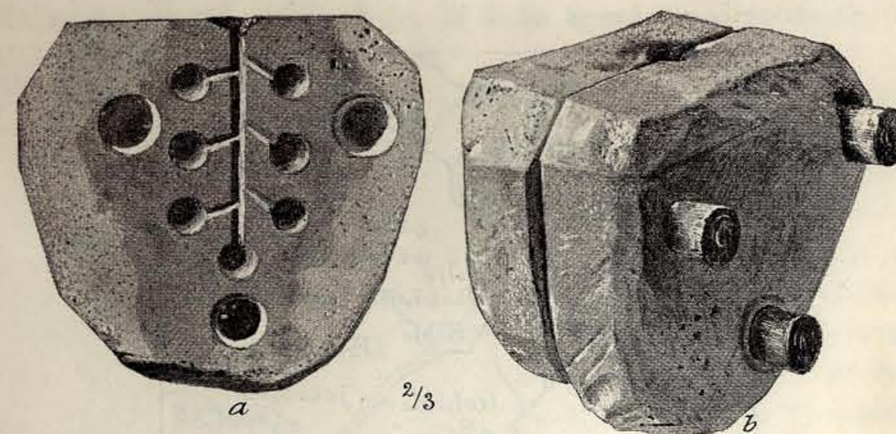

2/3 Slika 1. 2/3 Slika 2. 2/3 Slika 3.

veličinom. Najveći izmegju njih *(slika 1.)*, koje upotrebljuju ribari u Kraljima, imaju gotovo kruškolik oblik, te dostižu premjer od blizu 54 *mm.* Nešto su manji i više valjkasti ribarski utezi u Žegaru *(slika 2.)*, koji su dugački 40 *mm* do 46 *mm,* a imaju premjer od 35 *mm* do 39 *mm.* Najmanji su utezi iz Golubića *(slika 3.)*, koji su poglavito valjkastog, rijetko kad krugljastog oblika, dužina im variira od 28 *mm* do 41 *mm,* a premjer od 30 *mm* do 37 *mm.* Svi su slabo pečeni, zagasito sivi, a na jednoj strani većinom zagareni.

Isto sam tako dobio kaluf za lijevanje kruglja iz Golubića, kakvi su se u onom kraju upotrebljavali još do pred 20 godina. U *slici 4. a* jedna je polovica toga kalufa otvorena, u *slici 4. b* obje su polovice sastavljene.

Sastoji od tercijarnog lapora bihaćke okolice, a udešen je tako, da se u isto vrijeme mogu ljevati sedam krugljica s premjerom od 8 *mm.*

Slika 4.

Za sastavljanje obiju polovica bile su pri okrajku kalufa tri rupice, kroz koje su se zaticale drvene šipke.

Taj oblik živo sjeća na kalufe prehistoričkih perijoda za lijevanje bronca, te se na njemu još jasno vide tragovi, kako su se ljevale krugljice.

Nego smo mrve zastranili, pa da se vratimo samome predmetu našeg prikaza.

Prije nego što sam dospio, da sohe u pobočnom rukavu Une kod Golubića pobliže pretražim, obretena je god. 1892. u Ripču neosporno prehistorička sojenica, pa su time suzbijene moje sumnje o višoj starosti golubičkih soha, a danas je prethodnim ispitivanjem već utvrgjeno, da su u Uni kod Bišća osim Ripča još i u Golubiću, Ribiću, Kraljima i Brekovici bila prehistorička sela na sohama. Položaj svih ovdje navedenih mjesta vidi se na pridanoj ovdje kartici, *slika 5.*

Obretu ripačke sojenice bilo je povodom, što je od prilike za 1 *km* niz vodu od samog sela kod zemljišta Ružnića u Uni bio slap od sedre, koji je jednako rastao, pa najposlije bio uzrokom ponovnim popla-

vama zemlje uz one obale. Na molbu tamošnjih žitelja naredila je zemaljska vlada god. 1890., da se onaj katarakt rasprska, pa je time voda u Uni niže ripačkih katarakta pala za 1·5 *m,* i tako se je onoj nevolji doskočilo.

Time su vodenice na ona dva katarakta *f* i *g* (v. *tablu II.*) kod Ripča dobile veći pad, ali od toga nije bilo koristi nekojim vodenicama, koje su smještene izmegju ona dva ostrva kod Ripča niže mosta, jer je sad izbila jedna sedrasta zagrada, koja je niže otud u kanalu prije bila pod vodom, pa je sad vodu, koja je onamo padala, zajazila.

Da se tomu doskoči, pregoše vlasnici mlinova godine 1892., da prolomė klisuru u rukavu izmegju oba ostrva *a* i *b,* te tom prilikom otkriše pod sedrastom podinom, debelom 1 *m,* množinu soha, megju kojima bijaše

Slika 5.

zagasit kulturni sloj s množinom rbina od ilovastih posuda, jelenovih rogova, veprovih zuba i životinjskih kosti.

Nadgeometar gosp. Julije Grauner, koga su u ono doba zvanični poslovi doveli u Ripač, pretražio je iskopani materijal kulturnog sloja, te je jednu kolekciju ilovastih, kamenitih i koštanih rukotvora, kao i neke nagjene bakrene i broncane predmete spremio u zemaljski muzej u Sarajevu, na što je zemaljska vlada odredila sistematsko prekopavanje nagjene sojenice.

Selo Ripač leži na jugoistočnom kraju lijepe i plodne bihaćke doline, 10 *km* uz rijeku od Bišća, gdje se je Una raširila poput jezera, te su u njoj spomenuta već dva ostrva *a* i *b.* Mjesto samo prostire se, kako nacrt

situacije, *tabla II.,* pokazuje, na obje obale raširene rijeke i na oba ostrva *a* i *b.* Cijelu površinu ostrva *a* zapremala je u srednjem vijeku gradina, kojoj su se bedemi, utvrgjeni sa više polukruglih kula, još održali na 3 *m* visine, i koju domaći narod onuda zove grad Forkolan. Grad Ripač spominje se u poveljama 1408. kao glavno mjesto Humske župe zauzet je 1589. prolazno, a 1591. definitivno po Osmanlijama, a godine 1697. razoriše ga karlovački graničari[1]).

Nego mora da je već u rimsko doba bila naseobina na ostrvu, jer na istočnom kraju tog ostrva nagjeni su temeljni zidovi nekog kvadratičnog zdanja *c,* 10 *m* duge strane, nazvanog kula, oko koga leži množina rimskog žljebastog krovnog crijepa i rbine od ilovastih rimskih posuda.

Ili su to ostanci rimske kule, ili kake zgrade, podignute na razvalinama i od materijala rimske zgrade.

Povrh toga i to svjedoči, da je u Ripču nekoć bila rimska štacija, što se na cijelom ostrvu često nahode rimski novci i množina rukotvora iz rimskog doba, koji su nagjeni pri otkopavanju sojenice, kako ćemo kasnije vidjeti.

Sojenica *d* zaprema, u koliko joj se obim dosele može prosuditi, sjeverni kraj ostrva *a,* zapadni dio ostrva *b,* kanal, što je megju njima i one dvije prudine *h* i *i,* što su u njemu. Najveća joj je dužina prema tomu 104 *m,* najveća širina 66 *m,* a površina 3753 m^2. Čini se megjutim, da se je sjeverozapadno prostirala do veće pješčane grede *e,* pošto i pri njenom južnom rtu proviruju sohe iz vode, pa je takogjer vjerojatno, da je ona zapremala i veći dio ostrva *a,* na kome su sada kuće.

Pogled ostrva *a* od Ripča od južnoistočne strane prikazuje nam *tabla III.,* gdje se vidi sjeverni rt ostrva, na kome je sojenica bila, desno od džamije.

Pogled vrhova od soha, što iz vode proviruju, niže mosta, prikazuje nam nadalje *tabla V. slika a.*

Treću, vrlo zanimljivu sliku sojenice na zapadnoj obali ostrva *b* pri niskoj vodi, prikazuje najposlije *tabla V. slika b,* tu takogjer vidimo nad vodom uzdignutu bijelu gredu 50 do 60 *cm* debele sedre, na kojoj stoje i sjede djeca, što se kupaju. Ispod nje vidi se zagasiti kulturni sloj, a iz njega i pred njim proviruje više soha iz vode.

Prekopavanje.

Prije nego što je otpočeto prekopavanje sojenice ripačke, nad kojim mi je bio povjeren vrhovni nadgled, naredio sam s odobrenjem zemaljske vlade, da se dalje još rasprska spomenuta već sedrasta greda na zemljištu

---

[1]) Lopašić: „Bihać i Bihaćka krajina". Zagreb 1890., str. 2., 17., 87., 108. i 263. i d.

Ružnići, pa je time voda pala još za dalji jedan metar, tako da sada pri niskoj vodi ljetnih mjeseci sojenica do najdônjih 30 *cm* do 40 *cm* sasvim nad vodom stoji, pa se tako lako može temeljito pretražiti, kako se rijetko u sojenica dešava.

Prekopavanje je otpočelo pod neprekidnim nadzorom gospodina nadgeometra Julija Graunera u Bišću dne 28. jula 1893., završeno je 11. septembra 1893., a god. 1894. opet je nastavljeno od 3. jula do 2. septembra. Stanje radova svršetkom kampanje 1894. prikazuje priklopljeni nacrt *tabla I.*

Sojenica je prekopavana počevši od sjevera uz vodu prama jugu, te je obuhvatala svu gredu pruda i kao i sjeverni rt većeg ostrva *a.* Nadalje je još prekopana dalja jedna mala površina na jugu uz istočnu obalu ostrva *a* naprama sjevernom rtu prudovite grede *H,* jer je na tome mjestu otkriven dio skele *br. 3.* na nacrtu, pa je bila opasnost, da bi tu još održanu drvenu gragju mogla razoriti prva povodnja. Sva dojako prekopana površina obuhvata 865 m^2.

Površine *K, L* i *H* na nacrtu, na kojima je zauhvano nastavak sojenice, te se, gledeći na tamošnje prilike zemljišnog posjeda, lako mogu otkopati, imaju 1797 m^2. Na nacrtu su označene lakom šrafažom. Sve sohe, koje su izbile na dvor otkopavanjem i padanjem vode poslije rasprskanja greda, tačno su u nacrtu prikazane kao crni kolutići prema mjerilu njihovog premjera. Nego je, kako ćemo kasnije vidjeti, i u jednom višem horizontu bilo soha, koje su u nacrtu za razliku označene malim krstićima.

Geološka raščlanjenost pojedinih slojeva u raskopanom dojako dijelu sojenice vidi se iz uzdužnog i poprečnog prereza *tabla XI., slika 1—6.,* pa neka za razumijevanje oznaka, odabranih za prikazivanje ovih slojeva, služi ova tablica, *slika 6.*

a crnica (humus).
b lugasta, kadšto pijeskom izmiješana zemlja.
c sedra.
d sedra i pijesak.
e sloj s paljevinom.
f kulturni sloj.
g pijesak izmiješan komadima drveta.
h pijesak.

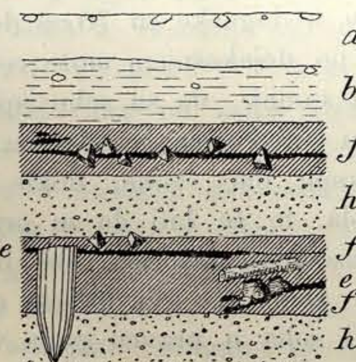
Slika 6.

Humus *a* samo pokriva mjestimice više partije otkopane površine, kao u *tabli XI., slici 2.* do 50 *cm* debljine, ali ga na dubljim mjestima obale nikako nema, a samo ga mjestimice zastupa pijesak ili prud.

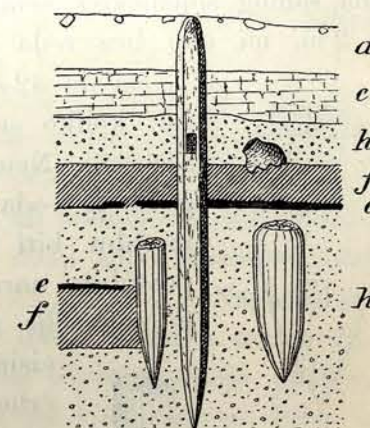

U crnici ima samo nahogjaja iz rimske perijode, megju njima često i ostanaka žljebastog krovnog crijepa i predmeta još kasnijeg doba.

Pod crnicom je siva, lugom veoma izmiješana i većinom pjeskovita zemlja *b,* u kojoj, kao i u crnici, ima rasutih većih i manjih komada pruda. U tome, mjestimice do 130 *cm* debelom sloju već ima ostanaka iz prehistoričkog doba, kao rbina od ilovastog sugja, tkalačkih utega, pršljena, rjegje metalnih rukotvora, onda i životinjskih kosti i koštanih rukotvorina. Mjestimice se u tome sloju vide pruge od drvenog uglja *(tab. XI., sl. 1.* i *5.),* te obuhvata na drugim mjestima zagasit, prugama od drvenog uglja izmiješan kulturni sloj od 30 *cm* do 50 *cm* debljine *(tabla XI., slika 2.,* desno i *slika 7.* u tekstu), pod kojim onda obično ima pješčani sloj slične debljine.

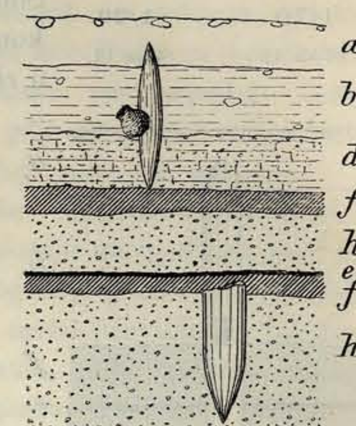
Slika 7.

Slika 8.

U drugim partijama sojenice zastupana je ta lugasta zemlja sedrastim slojem *c* s pješčanim slojem *h* ispod njega *(slika 8.),* ili pak ispod lugaste zemlje ima vapnenom sedrom izmiješan pješčani sloj *d (slika 9.)*

Pod pepeljastom zemljom ima ispod cijele sojenice neprekidan kulturni sloj *f* od 10 *cm* do 80 *cm* debljine, u kome se većinom u gornjem njegovom dijelu vidi sloj drvenog uglja *e,* a rjegje sloj sagnjilog drveta od 5 *cm* do 10 *cm* debljine. Očevidno su to stranom spaljeni, stranom sagnjili ostanci nekadašnje gragje skela i koliba.

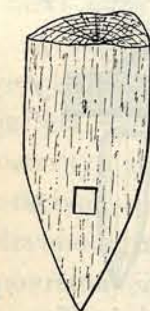
Slika 9.

Kulturni sloj sastoji od mrkog, žilavog, pepelom izmiješanog gliba, u kome ima množina biljevnih ostanaka, govegjeg gnoja, gubastih komada drveta i iverja, kadšto i pijeska, i gdje se nahodi većina rukotvora, kao i mnoštvo živinskih kosti i mnogo komada lijepa s duvarova.

Pod kulturnim slojem ima za tim pijesak *h,* kao nekadašnji temelj sojeničke naseobe, u koji su bile zabijene sohe.

U Ripču nam dakle valja razlikovati drugi neprekinuti kulturni sloj (*tabla XI., slika 1.* i *3—6.*) i drugi viši kulturni, većinom ujedno paljevinski sloj (*tabla XI., slika 2.* i *slika* u tekstu *7.* i *9.*); tek se ovaj potonji može naći samo na pojedinim mjestima sojenice. Takve kulturne slojeve, koji su jedan nad drugim, pokazuje i fotografska slika (*tabla VII., slika a*).

U dônjim neprekinutim kulturnim slojevima nalazimo sada množinu soha samog sojeničkog sela. One su u nepravilnim razmacima od 50 *cm* do 2 *m*, na oko bez reda zabijene u pijesak na dnu, imaju premjer od 15 *cm* do 42 *cm*, a dugačke su 70 *cm* do 160 *cm*. Vrhovi su im, koliko se po dojakošnjem može reći, mahom do uglja saženi. Nema sumnje, da su sohe isprva bile puno duže, pošto je voda u Uni veoma nestalna, a skele na svaki način morahu biti iznad one visine, dokle bi Una za obične povodnje narasla, te će biti da su prigodom požara, koji je najposlije naseobinu razorio, sohe izgorjele do tadašnje visine vode. To svjedoči ta okolnost, što sadanji vrhovi soha u pravcu pada vode od juga prama sjeveru (dakle od *A* prama *B* na presjeku *slika 1., tabla XI.*) sasvim isto tako opadaju u omjeru 1 : 50, kao što to na tome mjestu pokazuje voda Une. Sohe su većinom od hrastovine, a samo su pojedini komadi od jelovine, većinom su okrugle, a samo u rijetkim prigodama rascijepane (*slika* u tekstu *10.*), a dolje su uvijek zašiljene. Šiljevi hrastovih soha ili su četvero- ili petero- ili šesterouglasti, šiljevi jelovih soha vazda su četverouglasti.

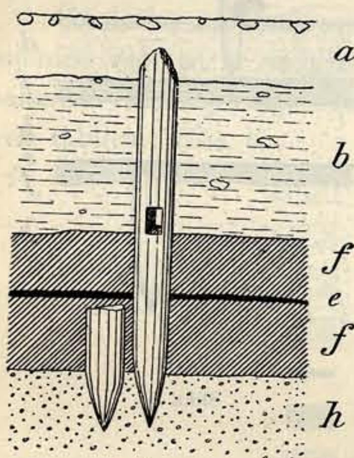
1/20

Slika 10.

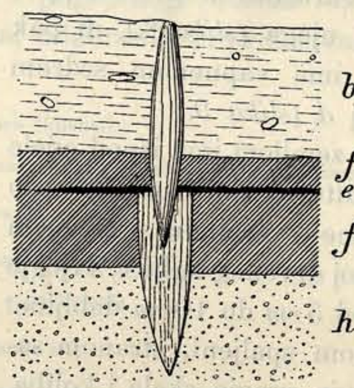
1/20

Slika 11.

1/50

Slika 12.

1/50

Slika 13.

Samo jedan jedini okrugao hrastov stup nagjen je megju sohama, koji je dolje ravno odrezan i nasagjen na podmetnut ravan vapnenac (*tabla XI., slika 4.*).

Ukupno su dosele pobilježena u tom dônjem redu 1324 komada. Pojedine su sohe tik iznad šilja probušene (*slika* u tekstu *10.*), ili pak narovašene (*slika* u tekstu *11.*), ali se danas ne može odrediti, za što je to služilo.

Osim ovih na niže udarenih soha nagjeno je i viših soha od hrastovine, kojih su dosele nabrojene samo 54 (*tabla XI., slika 2.* i *6.*, onda *slike* u tekstu *8., 9., 12.,* i *13.*).

Fotografski prikazi prekopanog dijela (*tabla VI., slika a* i *b, tabla VIII., slika a,* i *tabla IX. slika a* i *b*) pokazuju nam sohe gornjeg i dônjeg reda. kako prirodno jedna naprama drugoj stoje, a *tabla VII., slika b* nekoliko iskopanih soha, od kojih kraće potječu iz dônjeg reda, dok srednja, velika, probijena soha pripada gornjem redu.

Te gornje sohe bitno se razlikuju od množine soha dônjeg reda. One su naime pri dužini od 120 *cm* do 170 *cm* s obje strane zašiljene, kadšto su i sa zaobljenim bridovima na četiri ugla otesane (*slika* u tekstu *8.*) i pravokutno probušene (*slika* u tekstu *8.* i *12.*); ali nikojoj vrh nije sažežen. Vrhovi im dosižu do u današnji sloj crnice, dônji šiljak nasuprot samo do u gornji dio velikog kulturnog sloja (*tabla XI., slika 2.*). Nagjena je i takva, gdje je šiljak gornje sohe zabijen u vrh dônje (*slika* u tekstu *13.*).

Sve se te gornje sohe nahode tek u južnom dijelu sadanje površine otkopavanja, gdje je zemljište već nešto poviše, pa i ako im se doba ne može sasvim pouzdano odrediti, to će ipak svakako biti da potječu iz kasnijeg doba, kada sojenice kao takve više nije bilo, nego je mjesto nje postala kopnena naseobina, kojoj su kuće bile podignute na sohama. Jedna kuća na ostrvu ripačkom stoji u ostalom i danas još na sohama, a stari mi ljudi pripovjediše, da su u prijašnja vremena sve kuće na ostrvu bile na sohama. Pošto te gornje sohe po tome svakako ne pripadaju našoj sojenici, to o njima dalje ne ćemo govoriti, pa gdje se ovdje dalje bude govorilo o sohama, treba vazda razumijevati dônje sohe od sojenice.

Već je spomenuto, da su sohe u nejednakim razmacima zabijene u zemlju. Nego i ako se u sadašnjem njihovom položaju u pojedinostima i ne može razabrati pravilnost, opet se, kada se pogleda plan *tabla I.*, neki pravilni raspored u općem razmještaju soha ne može previdjeti. Vigjamo naime izmegju tačaka α i ε megju gušćim hrpama soha praznu prugu, koja se proteže od sjeveroistoka prama jugozapadu, i od koje se opet i prama sjeverozapadu i jugoistoku odvajaju jednake prazne pruge kod tačaka β, γ i δ. Bez sumnje to bijahu otvorene ulice megju pojedinim, pravokutnim skelama, na kojim su potonjima bile zgrade naseobine. Nego su na tri mjesta u tačkama 1., 2. i 3. nacrta nagjeni još i očuvani ostanci nekadašnjih skela, pa pri svim tim dijelovima skela nalazimo gragju, kojom su bile prekrite, redovno položenu od sjeverozapada prama jugoistoku.

Pri najsjevernijoj od tih skela u tački 1. nacrta, kojoj tlocrt prikazuje *tabla XII.*, a presjek *tabla XIII.*, bio je pod od jelovih oblića, koji imaju premjer do 32 *cm* i dužinu do 4 *m*, jedan komad pače do 6·4 *m*. Bili su

položeni stranom na hrastovim sohama, stranom na oblim poprečnim hrastovim gredama, sa 15 *cm* premjera. Taj dio skele bijaše oko 7 *m* dug i preko 3 *m* širok.

Srednji očuvani dio skele u tački *2.* nacrta pokazuje drugu konštrukciju, te joj je tlocrt i presjek prikazan na *tabli XIV.* Taj je dio spao do pješčanog temelja kulturnog sloja, dug je 5 *m,* a širok 1·6 *m* i sastoji od dva reda u jednakom pravcu kalanih jelovih trenica *a,* položenih jednih iznad drugih. Te su trenice široke oko 5 *cm,* debele 3 *cm* do 4 *cm,* na jugozapadnoj strani zagragjene su na uglove otesanom jelovom gredom, širokom 12 *cm,* a debelom 7 *cm,* koja je u razmacima od 14 *cm* po prilici probušena. Pravokutne joj rupe imaju dimenzije od 7 i 9 *cm,* te su očevidno služile za usagjivanje stupića prislona, koji je bio po strani. Kako trenice, tako i spomenuti donji prijeboj veoma je opaljen, pa za to dobro očuvan.

Na toj skeli, kao i pod njom nagjeno je poviše sprženog ječma a i dvije gvozdene sjekire, *tabla XVIII., slika 7.* i *8.* ležale su neposredno na trenicama skele.

Iznad skele u visini vrhova od soha nagjena su najposlije dva komada rascijepanih, takogjer opaljenih jelovih dasaka *b,* od kojih je veća bila duga 1·2 *m* i široka 40 *cm.*

Najviše kompliciran i s pogledom na konštrukciju najzanimljiviji dio skele bijaše najsjeverniji kod tačke *3.* nacrta, kome tlocrt prikazuje *tabla XV.,* a presjek *tabla XVI.* Jedan je presjek zajedno sa slojem zemlje, koji ga pokriva i s najbližom okolinom toga dijela skele nadalje prikazan na *tabli XVII.* Isto tako prikazuje fotografska slika *tabla X., slika a* gradnju, iza kako je otkopana.

Očuvani dio skele dug je i širok od prilike 5·5 *m,* ima dvije ograde od greda, *tabla XV.,* presjek *A B* i *tabla XVI.,* presjek *G H,* razmaknute za 2 *m* jedna od druge. Obje su ograde podignute megju dvije okrugle hrastove sohe od 15 *cm* do 28 *cm* debljine i 70 *cm* do 1·6 *m* dužine, sastoje od hrastovih direka, tesanih na uglove, od 8 *cm* do 20 *cm* debljine i 3 do 3·4 *m* dužine. Iz ograda *A* do *B* sagragjenih od greda, proviruju s polja na oba kraja hrastove grede do 1·4 *cm* dužine, koje se u presjeku *C D (tabla XVI.* i *XVII.)* vide po svojoj dužini.

Prostor izmegju obje ograde bio je ozdo nasut prikupljenim kamenicama, a ozgo riječkim šljunkom do vrha, kojega materijala nema u neposrednoj blizini gragjevine, pa je u svoje vrijeme valjda od nekuda dobavljen.

Prostor izmegju ograda bijaše nadalje na oblik skele preložen jelovim okruglim deblima od 5 *cm* do 10 *cm* debljine, a na tim okruglim gredama ima nekoliko cijepanih dasaka od jelovine, debelih 4 *cm,* dugih do 2·6 *m* i širokih do 38 *cm.*

Izvan ograde *A B* bilo je nadalje nešto na niže više takogjer rascijepanih hrastovih dasaka, širokih od prilike 22 *cm.*

Ma da je ta skela s dvije strane otvorena, opet je to po svoj prilici sanduk, koji je sagragjen u vodi.

Vrhovi dviju soha, *tabla XVII.,* koje stoje desno odonud, dakle na sjevernoj strani, te su od prilike 30 *cm* dublje, nego natkrovak sanduka, bijahu očevidno žeženi. Da li je i gornji dio sjevernog duvara od greda bio žežen, nije se više moglo konštatirati, jer je drvo bilo veoma sagnjilo. Jelove grede i trenice na njima nijesu megjutim bile opaljene.

Na sjevernoj strani jasno se je megju rečenim sohama na kulturnom sloju razabirao sloj paljevine, koji se je nastavljao prama sjeveru, dok se je na južnoj strani samo vidio sloj sagnjilog drveta, pa se po time čini, da su se zapalile kolibe, koje su sjeverno bile kraj sanduka, ali da se je požar samo na sjever prostirao. Svakako pak taj ogragjeni sanduk pripada prehistoričkom vremenu, pošto su neposredno na skeli povrh njega nagjena dva tkalačka ilovasta utega i velika koštana strelica. U šljunku sanduka ispod skele nagjene su takogjer ilovaste rbine, onda dvije male ilovaste zdjelice, nekoliko tkalačkih utega i pršljena, probušenog kamenja i odrezana ružica od jelenovog roga.

U kulturnom sloju na sjeveru i istoku sanduka bilo je osobito mnogo nahogjaja, te je tu osim množine ilovastih ploča jednog ognjišta ostala sila sprženog žita, prosove slame s plodom i mnoštvo fragmenata opletene kotarice, *tabla XLII., slike 408.* i *413.* I onih sedam ilovastih idola *(tabla XXIV., slika 116.—119.)* nagjeno je ovdje još na okupu.

Po svemu, što je rečeno, sagragjena je sojenica u Ripču po svoj prilici pod zaštitom sedraste zagrade *f (tabla II.),* koja je već onda postojala, makar i u drugoj formi, u mirnoj vodi Une, i to u takvo vrijeme, kada sadašnjeg ostrva *a* još nije bilo. Sva je prilika naime, da je tek sagragjena ondje sojenica dala povoda postanju ovog ostrva.

Za sohe upotrebljavana je velikom većinom hrastovina, a samo gdješto jelovina, dok su nasuprot preložene grede, kalane letve i cijepane trenice na skelama većinom od jelovine.

Sojeničko je to selo, slično kao većina takih naseobina, propalo požarom, što osim opaljenih sohastih vrhova i dijelova skele zasvjedočuje na 18 različitih mjesta nagjeno prženo žito, pržena slama, žeženi lijep s duvarova, i mnoštvo komada vapnenca bez oblika, većinom ogarenih, koji se potonji često nahode u kulturnom sloju, te se raspadaju u sitne komadiće, kada se podignu. Očevidno je to kamenje negda na skeli nečemu služilo, pa je pri požaru sojenice palo u vodu i kako se je naglo ohladnjelo, popucalo.

Ali naseoba na onom mjestu i poslije požara nije za prehistoričkog doba sasvim prestala. Jer i ne gledeći na gornje sohe, kojima ne znamo iz kog su doba, ima na pojedinim mjestima sojenice nad velikim, cjelovitim garištem još viših, makar i ne tako prostranih garišta i kulturnih slojeva, kao *tabla VII., slika a,* onda *slike* u tekstu *7.* i *9.,* u kojima je takogjer nagjeno ostanaka iz prehistoričkog doba.

Tako je n. p. na dônjem kulturnom sloju *slike* u tekstu *7.* nagjen tavan žežene gline od 2 m^2 po prilici, koji očevidno potječe od ognjišta i na kojem su ležala dva piramidalna ilovasta utega. Desno ukraj toga nagjene su rbine od dvije oveće posude, zdrobljene izgorjelom gredom, koja se je na njih srušila. Jedna od tih posuda mogla se je rekonštruirati, a to je veliki lonac *(tabla XXV., slika 139.).* Na gornjem garištu i kulturnom sloju nagjeni su nasuprot jedan uz drugi šest tkalačkih utega.

Rukom gragjenih ilovastih posuda i njihovih rbina nagjeno je često u ostalom i u višim slojevima pepeljave zemlje ili u pijesku nad kulturnim slojem, kao na *slici* u tekstu *8.* i *9.,* onda na *tabli VIII., slika a* i *b* i *tabli X., slika b,* gdje su nad kulturnim slojem nagjene ilovaste posude te ruke, slikane, odnosno fotografisane *in situ.*

Nego se čini, da ta kasnija prehistorička naseobina, po onome, što se je dosele moglo vidjeti, nije više bila sojeničko selo, nego već naseljeno ostrvo, a u rimsko doba nalazimo na ostrvu, koje se je megjutim konsolidiralo, već i zidanih zgrada.

Nahogjaji.

Materijal nagjenih ostanaka, kojih je dvogodišnje prekopavanje u ripačkoj sojenici iznijelo vanredno golemu množinu, bio je veoma raznolik. Moglo se je pretpostaviti, da će se u takome mjestu na vodi, koje već u prehističko doba bijaše naseljeno, onda po Rimljanima okupirano, koje je kasnije u srednjem vijeku kao jaka povodna utvrda služilo u ponovnim bojevima izmegju kršćana i napadača Osmanlija, i koje je i danas još lijepo naseljeno, pri potanjem pretraživanju naći ostanci iz svih ovdje spomenutih kulturnih perijoda zemlje, ali ja moram priznati, da je faktični uspjeh nadmašio svako očekivanje u tome pravcu.

Ne samo što su naime na vidjelo izašli rukotvori iz najrazličitijih vremena, nego i onaj materijal, od koga sastoje, neobično je raznoličan. Tako su rukotvori od željeza, bakra, bronca, srebra, olova, kamena, ilovače, stakla, kosti, drveta i druge biljevne tvari nagjeni stranom u sojenici, stranom izvan nje, nego je povrh toga u sojenici nagjena i množina životinjskih kostí, onda mnoštvo spržence raznolikog ploda i biljevnog sjemenja, slame i gnoja.

Mi ćemo ovdje poglavito govoriti o nahogjajima prehistoričke sojenice, te ćemo nahogjaje kasnijih vremena, izuzevši nekoje rimske, samo uzgredice napomenuti. S pogledom na raspoznavanje doba pojedinih nahogjaja primjećujemo, da se, i ne gledeći na oblik i tehniku prehistoričkih nahogjaja, razlika izmegju prehistoričkih i kasnijih nahogjaja obično posve lako raspoznaje, jer potonji leže stranom u vodi, stranom u sedri, stranom u tankom sloju crnice po vrhu, pa su za to ili obaviti sedrastom korom, ili su veoma zargjani. Prehistorički nahogjaji nasuprot bijahu u glibu kulturnog sloja ili bar u dubljem pepeljavom sloju sojenice, pa su puno manje iskvareni, tako da je i samim željeznim artefaktima površina kadšto doduše pocrnjela, ali inače čista.

Željezne rukotvorine.

Od željeznih rukotvora, što ih je nagjeno u zagasitom kulturnom sloju, te po tome na svaki način pripadaju prehistoričkom vremenu, treba prije svega navesti dva mala srpa. U prvog je od njih *(tabla XVIII., slika 1.)* u lûk savijena, šiljasta oštrica i dug jezičac za držak. Oštrica je duga 16·5 *cm,* najveća joj je širina 2 *cm,* a jezičac je dug 11 *cm.*

U drugog, mnogo manjeg srpa *(tabla XVIII., slika 2.)* savijena je oštrica gotovo u pravi kut, a na gornjem je kraju zaobljena. Mali jezičac od drška svršava se malim, unatrag okrenutim nastavkom. Oštrica je duga 13·2 *cm,* najveća joj je širina 3·3 *cm,* a dužina jezičca 3·3 *cm.*

Isto tako pripadaju i one tri savijene oštrice od nožâ *(tabla XVIII., slika 3.—5.)* prehistoričkom vremenu. Prva je od njih *(slika 3.)* 13·2 *cm* duga, od čega 9·2 *cm* dolaze na oštricu, a 4 *cm* na probušeni jezičac. Najveća je širina oštrice 2·7 *cm.*

U drugog je noža *(slika 4.)* 3 *cm* dug jezičac, te je oštrica pri najvećoj širini od 2·4 *cm,* duga 10·5 *cm.*

U najveće od tih noževih oštrica *(slika 5.)* ima na dva mjesta probušen jezičac, a u svemu je duga 18·2 *cm.*

1/2
Slika 14.

1/2
Slika 15.

Inače prehistoričkome inventaru još valja pribrojiti dvije slične, čitave noževe oštrice s jezičcima i dva fragmenta oštrica. Za ostalih 56 nagjenih noževih oštrica stranom se ne može stalno odrediti vrijeme, stranom pak pripadaju kasnijim perijodama, nekoje pače i novijem vremenu.

Tako su n. pr. dva jednoreza noža sa u lûk savijenim oštricama, *slika* u tekstu *14.* i *15.*, neosporno stari oblici, ali se ne bih usudio vrijeme im tačno odrediti. U manjeg je od njih spoljašna, konveksna strana oštra, pri čemu je oštrica duga 4·3 *cm,* jezičac pak 4·7 *cm.* Taki se noževi obično smatraju britvama.

U noža *slika 15.* duga je oštrica 10 *cm,* jezičac takogjer 10 *cm,* ali je nutarnja, konkavna strana naoštrena, kao u naših kosijera[1]).

Nego su za nas mnogo znamenitije od noževa dvije bojne sjekire, kojim su tulci po strani načinjeni previjanjem debelih zalistaka. Ti zalisci jedan s drugim nijesu spojeni, nego su samo preloženi jedan preko drugog. Obje su sjekire ležale neposredno jedna kraj druge na održanom dijelu skele *tabla I., tačka 2.* i *tabla XIV.*

Manja od njih *(tabla XVIII., slika 7.)* duga je 9·6 *cm,* od kojih 5·3 *cm* dolaze na plohu, za tim 4·3 *cm* na tulac, a na lûk savijena oštrica široka je 3·7 *cm.*

Veća sjekira *(tabla XVIII., slika 8.)* duga je 10·2 *cm,* od toga oštrica zaprema 5·2 *cm,* a tulac 5 *cm.* Oštrica joj je splošteno u lûk savijena i široka 4·8 *cm.* Oba ta oružja pripadaju oblicima la-tenske perijode, dakle onome vremenu, iz koga potječe i većina grobova blize nekropole na Jezerinama.

Istoj kulturnoj perijodi biće da pripada i dvostruka udica *(tabla XVIII., slika 11.),* duga 3·5 *cm.*

Nadalje nagjena su dva čelika za kresivo *(tabla XVIII., slika 9.* i *10.),* pa ma da im doba nije pouzdano odregjeno, opet su za nas s toga zanimljivi, jer su u nekropoli na Jezerinama kod skeleta iz groba br. 31. ukraj jedne halštatske i jedne la-tenske fibule[2]), onda u tački br. 453. ukraj jantarevih zrna[3]) nagjeni posve slični čelici.

Nagjeno je i rimskog oružja i sprava od željeza, kao n. pr. tri ključa, od kojih je jedan prikazan na *tabli XVIII., slici 6.* Isto tako biće da ona dva noža svaki sa po dvije jednoreze oštrice, koje su naopako postavljene jedna spram druge, a srednji im je držak usukan poput konopa, potječu iz rimskog doba, pošto je isto takav nož nagjen i u razvalinama rimskih zgrada na Ilidžama kod Sarajeva. Ja sudim, da su noževi te ruke služili kao britve[4]).

U prvog od ta dva noža *slika* u tekstu *16.* veoma su uvijene oštrice, dug je 28 *cm,* a oštrice su široke do 2·5 *cm.* Drugi, na *tabli XIX., slici 12.* prikazani slični nož, kome je oštrica odlomljena, izuzetno ima prâvu oštricu, široku 2·3 *cm.*

[1]) Isp. Keller: „Pfahlbauten II. Zürich 1858". Tab. III., sl. 36. i 37., dva slična kosijera iz Bielskog jezera u Švajcarskoj.

[2]) Isp. „Glasnik" 1893., str. 77., sl. 45. i „Wissenschaft. Mittheilungen" III., 1895., str. 71., sl. 83.

[3]) Isp. „Glasnik" 1893., str. 425., sl. 51. i „Wissenschaft. Mittheilungen" III., 1895., str. 166., sl. 513.

[4]) Isp. „Glasnik" 1894., str. 433., sl. 6.

Druga je, u crnici nagjena rimska sprava bradva *(tabla XIX., slika 18.)* sa jako zavijenom oštricom, koja je duga 16 *cm,* a pri oštrici široka 7 *cm.* O sličnoj bradvi iz jednog groba s rimskim nahogjajima iz Reichersdorfa u Brandenburškoj izvijestio je i Lindenschmidt[1]).

Od oružja nagjen je stranom u crnici nad sojenicom, stranom u vapnenastoj sedri šiljak od sulice i 18 šiljaka od strelica, valjda takogjer iz rimskog doba.

Suličin šiljak *(tabla XIX., slika 13.),* dug 11·5 *cm,* kome je u tulcu još zataknut kraj od drvene motke, ima kratku, splošćenu i rombičku plojku bez povora po sredini. Oblikom je sličan suličinim šiljcima na dva nadgrobna kamena rimskih vojnika iz Majnca, koje je Lindenschmidt[2]) nacrtao i opisao.

Šiljci od strelica imaju za rimske streličke šiljke karakteristični piramidalni rt[3]), te su različite veličine. Ona su tri eksemplara *(tabla XIX., slika 14.—16.)* 6 *cm* do 9 *cm* duga, te im šiljak, ozgor ga gledeći, čini kvadrat. Uži šiljak *(tabla XIX., slika 17.),* od 6 *cm* dužine nasuprot ima, ozgor gledan, rombički oblik.

Osim spomenutih ovdje nagjena je čitava množina željeznih rukotvora i fragmenata, koji pripadaju najrazličitijim vremenima. Ima megju njima mnoštvo klinaca, onda bradava, baglama, kolutića, okovica, komada žice, makaza modernog oblika, fragmenat pile, svrdlova, komada lanaca, željeznog tenećeta, potkova, mamuza, konjskih žvala, komada mačevih oštrica, otpornih priječki, dočekaljki (Parierstangen), sredovjekih mačeva, tulaca od kopalja, kaluf za ljevanje krugalja, krugalja do 28 *mm* premjera i t. d.

1/2
Slika 16.

Bakreni rukotvori.

Od bakrenih ostanaka nagjena je samo jedna plojka od okovice sa 7 *cm* premjera *(tabla XX., slika 44.),* koja u sredini ima guku, a oko ove kolobar. Na dônjoj su strani dva zglavkasta klinca za pričvršćenje plojke na kajiš ili sl.

Osim toga nagjena su samo dva mala komada metaličkog bakra, valjda odregjenog za ljevanje bronca.

[1]) „Alterthümer unserer heidnischen Vorzeit". Mainz, IV. sv., tab. 38., sl. 4.

[2]) „Alterthümer unserer heidnischen Vorzeit", Mainz, I. knj., sv. III., tab. 7., sl. 1. i sv. XI., tab. 6. sl. 2.

[3]) Ibid. I. knj., sv. XI., tab. 4., sl. 10. i 18.—22.

Broncani rukotvori.

U sojenici ripačkoj nagjeno je ne doduše mnogo, ali vrlo zanimljivih bronceva, od kojih ću najglavnije evo ovdje da prikažem.

Od predmeta za upotrebu nagjene su četiri šivaće igle, od kojih su tri naslikane na *tabli XIX., slici 21.—23.*[1]). Posljednja od njih odlikuje se osobitom svojom dužinom od 15 *cm* te je pri uški odlomljena, dok su se obje druge posve održale, te su duge 6·3 *cm* i 7·2 *cm*. Šivaćih igala sličnog smo oblika u Bosni već našli u nekropoli na Jezerinama[2]). Ali po Fiali nagjene su i na Sobunar-Debelom brdu[3]), a po Stratimiroviću i u grobovima na Glasincu[4]).

Nego većina bronceva dolazi na nakit, megju kojim su fibule za nas osobito znamenite.

Mala je fibula *(tabla XIX., slika 19.)* fibula na lûk, stremenka joj je od zapetljane žice, a jezičac joj visi u zadnjoj petlji pri glavici. Nožica je sa žljebićem odlomljena, te je fragmenat dug 4 *cm*. Taj halštatski oblik fibule[5]) nagjen je i u nekropoli na Jezerinama[6]).

Druga je fibula iz halštatskog doba dvostruka špiralna fibula *(tabla XIX., slika 20.)*, kojoj su špiralne plojke spojene na oblik brojke 8 savijenom žicom. Premjer plojke 3·7 *cm*, cijela širina fibule 8 *cm*. Ta je vrsta fibule nagjena i u Halštatu[7]).

Na Glasincu nadalje nagjeno je više dvostrukih špiralnih fibula od željeza i bronca, ali bez spoja osmicom megju obje plojke[8]). Na Jezerinama kod Bišća najposlije nagjene su, i ako ne prave fibule, a ono ipak oveće špiralne dvotoke sa sponom u vidu osmice[9]); i u Prozoru kod Otočca u Hrvatskoj nagjene su fibule posve jednakog oblika[10]).

Isto tako pripadaju kolu oblika halštatske perijode dvije oblučaste fibule *(tabla XIX., slika 29.* i *30.)*, od kojih prva ima glatku, a druga na

[1]) Isp. Wosinski: „Das Schanzwerk von Lengyel“ I. tab. XX., sl. 155., onda Keller: „Pfahlbauten“ II. Bericht. Zürich 1858. Bieler See, tab. II., sl. 26., 31.—33. i 36., najposlije Schliemann: „Ilios“ str. 630. sl. 1250.

[2]) Isp. „Jezerine“: „Glasnik“ 1893, tab. III., sl. 19. i „Wissenschaft. Mittheil.“ 1895. III., str. 178, sl. 579.

[3]) Isp. „Glasnik“ 1890, str. 217., sl. 22. i 23., onda 1894., str. 120. i tab XIV., sl. 16. i 17., nadalje „Wissenschaftliche Mittheilungen“ 1893. I. str. 50., sl. 40.

[4]) Isp. „Glasnik“ 1891., str. 363., sl. 28. i „Wissenschaftliche Mittheilungen“ I. 1893., str. 125., sl. 33.

[5]) Isp. „Popis arheologičkoga odjela nar. zem. muzeja u Zagrebu.“ Od prof. Ljubića I. Zagreb 1889. tab. XX., sl. 92. i 93., nadalje: „Das Grabfeld von Hallstatt.“ Od dra Ed. pl. Sackena. Beč 1868., tab. XIII., sl. 12.

[6]) Isp. Radimský: „Glasnik“ 1893., tab. IV., sl. 11., dalje „Wissensch. Mittheil.“ III. 1895., str. 95., sl. 175.

[7]) Sacken, tab. XIII., sl. 9.

[8]) Isp. Fiala: „Glasnik“ 1893., str. 728., sl. 30., dalje „Wissenschaft. Mittheil.“ III. 1895., str. 13., sl. 35.

[9]) Isp. Radimský: „Glasnik“ 1893., str. 370. i 415., tab. XVI., sl. 1. i 2., dalje „Wissenschaftliche Mittheilungen“ III. 1895., str. 123., sl. 307. i str. 159., sl. 482.

[10]) Isp. Ljubić: „Popis ark.“, tab. XVIII., sl. 43.

tjemenu udebljanu i sa tri nastavka ukrašenu stremenku[1]). Dužina je obiju fragmenata 8·3 *cm* i 10 *cm*.

Osobito su megjutim zanimljive gusjeničaste oblučaste fibule *tabla XIX., slika 25.—27.*, jer je isti taj oblik često nagjen na Jezerinama[2]).

Očevidno je to od halštatske gusjeničaste fibule izveden oblik, pa se od nje samo time razlikuje, što je pri glavici mjesto špirale karičica, koja leži u osovini stremenke, i u koju bi se privjesila ili igla, kao u *slici 27.*, ili lančić, kao u *slici 26.*

Izmegju 54 komada takog nakita na Jezerinama nije nijednoga bilo, o koji bi bila privješena igla, pa sam ja i zbog drugih prilika, u kojima su nagjena, sumnjao, da su služili kao fibule.

Slika 27. pokazuje nam megjutim neosporno, da se je taj nakit u bihaćkom kraju djelomice barem u istinu upotrebljavao kao fibula, kako smo to sa grobišta kod Prozora[3]) već prije znali.

Pošto se te ruke fibule moraju smatrati derivatom halštatske gusjeničaste oblučaste fibule, pa su kako na Jezerinama[4]), tako i na Glasincu[5]) nagjene i od željeza izragjene, valjaće ih računati na kraju halštatske i na početku la-tenske perijode.

Nego su u Ripču nagjene i fibule iz rimskog doba, od kojih je na *tabli XIX.* u *slici 28.* naslikana stremenka fibule sa šarnirima, u *slici 24.* dijelak nožice koljeničaste fibule, a u *slici 31.* fragmenat streličaste oblučaste fibule sa lučastim glavicama. Naročito su obje pošljednje rimske fibule po našim krajevima vrlo proširene, pa ih nahodimo po svim većim naseobama Rimljana kako u Bosni, tako i u Hercegovini.

Nagjene bočke, *tabla XX., slika 32.—42.* pokazuju mahom halštatske oblike, te im se glavica svršava nad udebljanim obično ili crtama ukrašenim vratom dugmetom, ili koničkom plojkom[6]), kao na *slici 32., 33., 36., 40.*

[1]) Isp. Ljubić: „Popis ark. Prozor“, tab. XX., sl. 96. i tab. XXI., sl. 99., nadalje pl. Sacken: Hallstatt. Tab. XIV., sl. 4., onda Radimský: „Gradina Čungar“. „Glasnik“ 1894., str. 498. i 512, tab I., sl. 4.

[2]) Isp. Radimský: „Jezerine.“ „Glasnik“ 1893, tab. XIII., sl. 1.—10. i tab. XIV., sl. 1.—3., dalje „Wissenschaft. Mittheilungen“ III. 1895., str. 76., sl. 99.; str. 92., sl. 163. i 164.; str. 96., sl. 180.; str. 102., sl. 201.; str. 110., sl. 236.; str. 113., sl. 254.; str. 123., sl. 308.; str. 142., sl. 394.; str. 152., sl. 451.; str. 159., sl. 484. i str. 173., sl. 499.

[3]) Isp. Ljubić: „Popis ark.“, tab. XIX., sl. 52.—54.

[4]) „Jezerine.“ „Glasnik“ 1893., tab. III., sl. 10., dalje „Wissenschaft. Mittheilungen“ III. 1895., str. 164., sl. 506.

[5]) Fiala: „Glasnik“ 1893., str. 733., sl. 38., dalje „Wissenschaft. Mittheilungen“ III. 1895., str. 17., sl. 45.

[6]) Isp. Ljubić: „Prozor. Popis ark.“, tab. XVI., sl. 7.—14. — Truhelka: „Glasinac“. „Glasnik“ 1890., str. 86., sl. 46/7. i „Wissenschaft. Mittheilungen“ 1893., str. 95., sl. 136. — Fiala: „Glasinac“. „Glasnik“ 1893., str. 723. i d., sl. 18. i 19., dalje „Wissenschaft. Mittheilungen“ III 1895., str. 10., sl. 18. i 19. — Radimský: „Jezerine.“ „Glasnik“ 1893., tab. XV., sl. 11. i 12., dalje „Wissenschaft. Mittheilungen“ III. 1895., str. 89., sl. 159. i str. 115., sl. 267.

i *41.*, ili je gornji kraj bočke samo zasukan[1]), kao u *slici 34., 35., 37.—39.* Samo fragmenat, *slika 42.* daje nam nov oblik bočke, u koje glavicu čini kolutić nad kvržicom na vratu.

Spomena je vrijedno to, da je jedan dio bočki, kao *slika 35.—37.*, posve jednakim načinom, kako smo to vidjeli na Jezerinama, jako pregnut ili bar previnut[2]), te se po tome pregibanju čini, da su te bočke upotrebljavane u kasnije vrijeme.

Kao ostanci nakita nagjeni su i raznoliki lančići *(tabla XX., slika 47.* i *50.)*, kako smo ih i na Jezerinama vrlo često nalazili[3]).

Od narukvica nagjen je samo fragmenat špiralne narukvice od širokog iznutra ravnog, a s polja ponešto konveksnog tenećeta *(tabla XX., slika 43.)*. Ona u svoja dva ulomka sastoji od četiri zavojka, pa je pri svom malom premjeru od 3·6 *m* mogla služiti samo za posve malenu dječiju ruku. Narukvice posve jednakog oblika nagjene su ponovno i na Jezerinama[4]).

Od nagjena četiri prstena pripadaju dva komada, *tabla XX., slika 46.* i *49.* prehistoričkome vremenu, dok ona druga dva, *tabla XX., slika 45.* i *48.*, koji imaju plojku, odnosno kutijicu za kamen, po svoj prilici potječu iz rimskog doba.

Od inih prstenova nagjen je samo prsten, *tabla XX., slika 44.*, okruglog presjeka i sa 2·7 *cm* u premjeru.

Nagjena su tri plohasta koluta, od kojih onaj, što je prikazan na *tabli XX., slici 53.*, ima spoljašnji premjer od 6·9 *cm* i širinu središnjeg zjala od 2·1 *cm*. Drugi plohasti kolut, *tabla XX., slika 51.* od 2·7 *cm* spoljašnjeg premjera, imao je sada odlomljen nastavak, te je to valjda fragmenat jednog dijela kakog zaponca[5]).

Uvijena trouglasta kuka od zaponca, *tabla XX., slika 58.* ima najposlije oblik, na koji nailazimo ne samo na Jezerinama[6]) nego i u Prozoru[7]) i u Halštatu[8]).

[1]) Isp. Sacken: Hallstatt, tab. XVI., sl. 2 i 3. — Truhelka: „Glasinac.“ „Glasnik“ 1890. str. 86., sl. 46/3. i „Wissenschaft. Mittheilungen“ I. 1893., str. 95., sl. 132., onda Radimský: „Jezerine“, „Glasnik“ 1893., tab. XV., sl. 9., 10. i 19., dalje „Wissenschaft. Mittheilungen“ III. 1895., str. 75., sl. 94.; str. 137., sl. 373. i str. 168., sl. 527.

[2]) Isp. „Jezerine“, „Glasnik“ 1893., tab. XV., sl. 9., 13.—16. i 19., dalje „Wissenschaft. Mittheilungen“ III. 1895.. str. 75., sl. 94.; str. 97., sl. 187.; str. 105., sl. 210.; str. 119., sl. 285.; str. 108., sl. 228. i str. 137., sl. 373.

[3]) Isp. „Jezerine“, „Glasnik“ 1893., tab. XVI., sl. 6. i 7., dalje „Wissenschaft. Mittheilungen“ III. 1895., str. 80., sl. 122. i str. 83., sl. 132.

[4]) Isp. „Jezerine“, „Glasnik“ 1893., tab. XVIII., sl. 5. i 6., dalje „Wissenschaft. Mittheilungen“ III. 1895., str. 84., sl. 131. i str. 140., sl. 387.

[5]) Isp. „Jezerine“, „Glasnik“ 1893., tab. XX., sl. 6., dalje „Wissenschaft. Mittheilungen“ III. 1895., str. 167., sl. 519.

[6]) Isp. i d. ibid. tab. XXIII., sl. 24., dalje „Wissenschaft. Mittheilungen“ III. 1895., str. 162., sl. 501.

[7]) „Popis ark.“, tab. XXV., sl. 10.

[8]) Sacken: Hallstatt., tab. XI., sl. 11.

Jedina nagjena toka, *tabla XX., slika 52.* od 4·8 *cm* premjera ljevena je, ima izlistan okrajak, na dônjoj strani četiri previnuta klinca za pričvršćenje na kajiš, te se na njoj jasno razabiru tragovi nekadašnje pozlate na gornjoj površini.

Megju privjescima nahodi se onaj oblik, što je prikazan na *tabli XX., slici 57.* u našim krajevima često, pa je i na Jezerinama nekoliko puta nagjen[1]), dok privjesak *tabla XX., slika 56.* ima oblik brnjice, pa je sudeći po rasporu, što se na njemu vidi, takvom valjda i služio[2]).

Od dugmeta nagjena su samo dva komada, od kojih svaki u sredini ima šiljak *(tabla XX., slika 55., a* i *b)*, pa su nam te ruke dugmeta sa šiljkom poznata kako sa Jezerina[3]), sa Sobunar-Debelog brda kod Sarajeva[4]), iz gradine Majdanske kod Jajca[5]), i iz jedne velike gromile kod Varvare blizu Prozora u Bosni, najposlije iz Prozora u Hrvatskoj[6]).

Nego mnogo je znamenitiji za nas od prikazanog ovdje nakita kelt, *tabla XX., slika 62. a* i *b*, koji je nagjen u kulturnom sloju, te nam služi dokazom, da su stanovnici naše sojenice umjeli ljevati bronc, za što ćemo u ostalom još naći i drugih dokaza.

Taj je kelt u kalufu pokvaren komad posve hrapave površine, s probijenom rupom i iskrivljenom ušicom, na kojoj se unaokolo još vidi šav od taljenja. Dugačak je 9·5 *cm*, a tupa oštrica široka je 4 *cm*.

Zanimljiv je i trokrili streličin šiljak, *tabla XX., slika 61., a* i *b*, dug 2·7 *cm*, jer je to karakteristična forma halštatske perijode. Taki su šiljci naime nagjeni u samome Halštatu[7]), a kustos I. Szombathy[8]) navodi iz jednog vojničkog groba halštatskog doba od Sv. Marjana u Kranjskoj 87 takih trokrilih streličkih šiljaka.

U Bosni je Fiala[9]) u jednoj gromili kod Ilijaka na Glasincu takogjer našao takav strelički šiljak od bronca.

Dalje je spomena dostojan nahogjaj lijep rimski uteg *(tabla XX., slika 59.)* od 4·1 *cm* premjera i 3·4 *cm* visine. On ima obični oblik rimskih utega, a na gornjoj ravnoj strani dva u srebro uložena pismena *A*. Taj je

[1]) Isp. „Jezerine“, „Glasnik“ 1893., tab. XXIII., sl. 12 i 21., dalje „Wissenschaft. Mittheilungen“ III. 1895., str. 107., sl. 224. i str. 114., sl. 263.

[2]) Isp. Keller: „Pfahlbauten“. Bericht VII., sl. 1876. „Möringen am Bieler See“, tab. IX., sl. 38.

[3]) Isp. „Jezerine“, „Glasnik“ 1893., tab. XXIII., sl. 3., dalje „Wissenschaft. Mittheilungen“ III. 1895., str. 113., sl. 255.

[4]) Fiala: „Glasnik“ 1891. str. 429., sl. 9. i „Wissensshaftliche Mittheilungen“ I. 1893., str. 51., sl. 48.

[5]) Radimský: „Glasnik“ 1893 , str. 482., sl. 3. i „Wissenschaft. Mittheilungen“ III. 1895., str. 286., sl. 3.

[6]) Ljubić: „Popis ark.“, tab. XXVII., sl. 187.

[7]) Sacken: Hallstatt, tab. VII., sl. 10.

[8]) „Mittheilungen der anthropolog. Gesellschaft in Wien“ 1894. XXIV. knj., str. 229.

[9]) „Glasnik“ 1893., str. 732., sl. 37., dalje „Wissenschaft. Mittheilungen“ III. 1895., str. 17., sl. 44.

komad težak ravno 327 *gr*, pa pošto je rimska libra težila 327·45 *gr*[1]), to se taj uteg samo za 0·45 *gr* razlikuje od normalnog rimskog utega.

Osim spomenutih bronceva nagjeno je i vrlo mnogo fragmenata, kao žica, komada tenećeta, špiralnih cjevčica, stremenki, ulomaka od sugja i t. d. iz različitih doba. Što su mnogi od tih bronceva zajedno staljeni, lasno se tumači s pogledom na to, što su u sojenici ponovno nagjeni ostanci požara. Nekoliko prizmatičkih komada od bronca bili su valjda materijal za ljevanje bronca.

Srebrni rukotvori.

Od srebrnih predmeta nagjen je samo jedan narebren privjesak (*tabla XX., slika 60.*), na kome se vigjaju tragovi nekadašnje pozlate, te je valjda nekoć pripadao naušnjaku. Taj nakit od 2·1 *cm* premjera biće da pripada kasnijem la-tenskom ili rimskom vremenu, te je veoma sličan onim srebrnim bobicama, što ih poznajemo iz nekropole na Jezerinama[2]).

Olovni rukotvori.

Olovni predmeti, koji su prekopavanjem izneseni na vidjelo, čini se da pripadaju vrlo različitim vremenima, te bi se valjda samo vrijeme jednog debelog i nataljenog komada tenećeta od 28 *cm* dužine i 25 *cm* širine moglo odrediti, koje valjda potječe od krova jedne rimske zgrade.

Inače olovni rukotvori sastoje od različitih fragmenata, nataljenog grumenja, okruglih šipki, prizmatičkih komada i kruglji.

Novci.

Varvarskih novaca nije nagjeno, nasuprot pak nagjeno je 7 rimskih broncanih novaca i 7 novijeh novaca, megju ovima i jedan srebrni novac cara Karla V.

Gospodin dr. Karlo Patsch je rimske novce, u koliko su se još mogli raspoznavati, odredio, pa je megju njima našao:

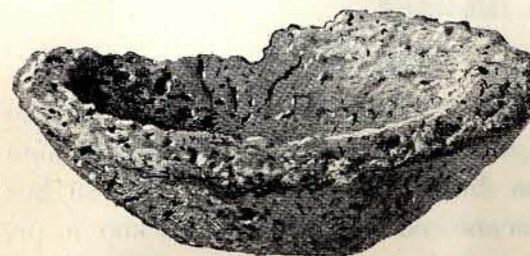
1 Antoninus Pius (?) (138.—161.)
1 Alexander Severus (222.—235.)
1 Gordianus (238.—244.) Cohen 220.
1 Philippus F. (244.—249.) Cohen 57.
2 defektna novca od svršetka III. i početka IV. vijeka.

[1]) Nissen: „Griechische und römische Metrologie". Nördlingen 1886., str. 14.
[2]) „Jezerine", „Glasnik" 1893., tab. XXV., sl. 6. i 7., dalje „Wissenschaft. Mittheilungen" III. 1895., str. 66., sl. 57.

Ti novci obuhvataju vrijeme od polovice II. do početka IV. vijeka, te po tome svi pripadaju kasnijem vremenu careva.

Produkti taljenja.

1/2
Slika 17.

Naknadno metalnim nahogjajima valja spomenuti neobičan produkat taljenja, koji je u obliku konkavne, do 3 *cm* debele pogače od 14·5 *cm* premjera nagjen u pepeljavoj zemlji nad sagnjilom skelom sojenice, te je prikazan u *slici 17.*

Taj je komad dosta težak i sastoji od nekake troski slične, porozne i sive mase, koja je po kemičkoj analizi u laboratoriju c. kr. generalnog opitnog ureda u Beču ovako sastavljena:

I.

olovo	44·26 %
bakar	18·84 „
kositer	6·61 „
vizmut	—
nikalj	1·90 „
cink	—
glina, u kojoj ima željeza	6·30 „
vapno	4.10 „
magnezija	0·40 „
kremikova kiselina	2·50 „
ugljična kiselina (izračunana)	3·60 „
kisik (izračunan)	10·40 „
Ukupno	98·91 %

Nego u toj nemetaličkoj masi ima množina metaličkih zrnaca nepravilnog oblika, otvorene bakrene boje, koja su po analizi rečenog generalnog opitnog ureda ovako sastavljena:

II.

bakar	81·41 %
kositer	15·78 „
antimon	0·25 „

olovo	0·20 %
srebro	tragovi
vizmut	—
nikalj	0·83 „
željezo	0·16 „
cink	—
Ukupno . .	98·63 %

Metalička su zrnca po tome plemenit bronc, kome je prehistoričko postanje time zasvjedočeno, što u njem ima nikalja, ali nema cinka. Poznato je naime, da u rimskim i još kasnijim broncima ima cinka i što su bez nikalja, dok je za prehistoričke broncane nahogjaje ponovo, kao n. pr. pretraživanjem sojenica na Bielskom jezeru u Švajcarskoj — utvrgjeno, da u njima nema cinka, ali ima nikalja.

Nemetalička siva masa one pogače po gornjoj analizi I. nije silikat, te po tome ni troska, za što sam je isprva držao, nego je to vrlo vjerojatno talijonički produkat, dobiven pri rafiniranju bronca, kakav se je možda na površini načinio pri takom pretaljivanju olovom pomiješanog broncanog materijala, koje ne reducira.

Gospodin profesor, rudarski nadsavjetnik Karlo Balling od rudarske akademije u Přibramu piše mi o tome ovo:

„Pošto obje analize ne pokazuju ni traga sumporu, to se ne može uzeti, da se je kositer primiješao bakrenim rudama, nego su pri prireglivanju bronca zajedno talile gotove metale, bakar i kositer. Množina olova, sadržanog u nemetaličkoj masi, može se time rastumačiti, što je po svoj prilici olovo upotrebljavano za rafiniranje bronca i valjda i za uklanjanje nikalja, jer u broncu ima samo 0·83 % nikalja, a u masi s olovnim sjajnikom nasuprot 1·9 %, dakle više nego dvojinom toliko.“

„Da je pak olovo u svako doba služilo za rafiniranje metala, naročito zlata, poznato je iz doba Grka Teofrasta (rogj. oko 390. pr. Hr.). Ali to poznavanje može biti mnogo, mnogo starije; jer sve naše vijesti, što ih imamo o najprije poznatim metalima, kao: zlato, bakar, željezo, srebro, kositer i olovo, vazda ih tako spominju, kao da ih je već odavna bilo.“

Olovo neosporno pripada najstarijim poznatim metalima, pa makar da mi u Austro-Ugarskoj nijedno mjesto nije poznato, gdje se je olovo već u broncanoj perijodi upotrebljavalo, opet vigjamo, gdje ga u halštatskoj perijodi najraznoličnijim načinom upotrebljuju, kao n. pr. u grobovima Sv. Lucije kod Tolmeina u Primorju za dekoraciju i repariranje ilovastih posuda[1]), ili u grobovima kod Frögga u Koruškoj za ornamentiranje ilovastih posuda, figura i za potpuna kola[2]).

[1]) „Mittheilungen der anthropolog. Gesellschaft in Wien“ 1889., knj. XIX., str. (151.)

[2]) Ibid. 1884 , knj. XIV., str. 141. i d. Sl. u tekstu 9. i 10., onda tab. III.

Svakako je nagjeni talionički produkat veoma zanimljiv komad, jer nam dokazuje, da su prehistorički žitelji naše sojenice ne samo umjeli bronc taliti, nego i rafinirati, te da su po tome već morali imati znatno metalurgičko znanje.

Kameniti rukotvori.

Ovih je nagjeno više nego metalnih predmeta, što se u ostalom lako tumači malom cijenom toga materijala.

Najznamenitiji su nam od svega 13 kalufa za ljevanje broncanih predmeta od pjeskovitog lapora i od pješčenjaka, koja se oba kamena kod Ripča često nahode. Nekoliko tih kalufa prikazano je na *tabli XXI., slici 63.—69. Slika 63.* i *64.* prikazuju oblike za igle, *slika 65.* takve za suličin šiljak, *slika 66., 67.* i *69.* kalufe za kelte, *slika 68.* kaluf za pet bočki, kojim se je glavica tekar kasnije imala izraditi[1]), i najposlije *tabla XXII., slika 76.* kaluf za jedan kolut. Glavica bočke i sulički šiljak neosporno potječu iz broncanog doba, pa pošto u našim krajevima nikad još nije kelt nagjen megju nahogjajima iz halštatskog doba, to i kaluf za kelt moramo računati u broncano doba. Biće spomena vrijedno, da su ona tri kalufa za keltove nagjeni jedan tik drugoga na izgorjeloj skeli, svi pak ostali kalufi u kulturnom sloju ispod skele.

Sličnih, stranom kamenitih, stranom ilovastih kalufa poznajemo već sa više mjesta u Bosni, tako iz kasnije rimske utvrde Crkvenice kod Doboja[2]), iz gradine Sokóca kod Bišća[3]) iz sobunarske naseobine na Debelom brdu[4]), onda iz nasute gradine radmanićke kod Banjeluke[5]) i varvarske kod Prozora.

Ali su nagjeni i nekoji stranom tesani, stranom ulašteni kameniti rukotvori, koji pripadaju neolitičkoj perijodi. Megju ovima u prvom redu valja spomenuti uglagjeni ulomak jednog žljebastog dlijeta, *tabla XXI., slika 70.* od zelenkasto-sivog okremenjenog glinastog škriljevca, onda tesani iver od noža *tabla XXI., slika 71.* od istog materijala. Sličnih noževa, ali od crvene i garaste jašme ima još u dva dalja eksemplara, i isto tako nekoliko ivera od šarene jašme.

Osim toga valjaće ovim najposlije navedenim kamenitim rukotvorima pribrojiti strelički vrh bez drška od 4·6 *cm* dužine od lugastog vapnenca

[1]) Isp. Keller: „Pfahlbauten“ VII. Zürich 1876., tab. XVII, sl. 12, sličan kaluf za više bočki iz sojenice kod Möringena na Bielskom jezeru u Švajcarskoj, nadalje Montelius: „The Civilisation of Schweden“. London 1888., str. 49., sl. 49. Sličan kaluf za četiri pile.

[2]) „Glasnik“ 1891., str. 259., sl. 24. i „Wissenschaftliche Mittheilungen“ I. 1993., str. 269., sl. 26.

[3]) „Glasnik“ 1893., str. 47., sl. 17., dalje „Wissenschaft. Mittheilungen“ III. 1895., str. 47., sl. 17.

[4]) Ibidem 1894., str. 118., sl. 12. i str. 132., sl. 8.—12.

[5]) Ibidem 1894., str. 327., sl. 1.

(tabla XXI., slika 24.) i strelicu od 7·6 *cm* dužine s odlomljenim vrhom od žućkasto-sivog bjelutka *(tabla XXI., slika 73.)*

U velikoj množini nagjene su nadalje sprave od nekog žućkastog, žućkasto-sivog ili sivog, djelomice pjeskovitog vapnenog lapora, od kojih su nekoje prikazane na *tabli XXII., slici 86., 88.—92.* i *tabli XXIII., slici 93., 100.* i *102.* To su stranom sprave za probadanje i bušenje, kao *slika 86., 88. i 92.*, stranom sprave nalik na strugalice različitog oblika, kao *slika 89.—91., 93.—95., 98.—100.* i *102.*, stranom sprave za cijepanje, kao *slika 96.* i stranom nožu slične sprave, kao *slika 97.*

Za one strugalicama slične sprave valja primjetiti, da su ili samo na uskom kraju, kao *slika 91.* i *93.—95.*, ili na jednom bridu po dužini kao *slika 102.*, ili na dva brida po dužini, kao *slika 89.*, ili najposlije unaokolo istrošene, odnosno uglagjene, kao *slika 98.—100.*

I gladilice svake ruke često su nagjene, te *tabla XXI., slika 72.* prikazuje vrlo istrošen gladilački iver, dug 6 *cm* od mekog ilovastog škriljevca, u kome ima milovke; *tabla XXIII., slika 103.* prikazuje čunjastu gladilicu od žućkastog vapnenca, *tabla XXIII., slika 105.*, čunjastu gladilicu od lugaste jašme, *tabla XXIII., slika 104.* gomoljastu gladilicu od sive jašme, *tabla XXIII., slika 107.* valjkastu gladilicu od zagasitog bjelutka, *tabla XXIII., slika 108.* bradvastu gladilicu od ponešto sivog vapnenca, *tabla XXIII., slika 109.* prizmatičku gladilicu od crvene jašme, *tabla XXIII., slika 112.* takogjer prizmatičku gladilicu od sive jašme i *tabla XXIII., slika 114.* krugljastu gladilicu od sivog vapnenca.

Nadalje je nagjeno više probušenih kamena od vapnenastog lapora i vapnenastog pješčenjaka, koji su bez sumnje služili kao utezi ili za pritezanje mreža. Tako je prirodni kamen *tabla XXII., slika 77.* probušen ljudskom rukom, nasuprot su oba probušena utega *tabla XXI., slika 75.* i *tabla XXII., slika 78.*, isto tako kockasti komad *tabla XXII., slika 79.* izragjeni u svom sadašnjem obliku. Plojka *tabla XXII., slika 82.* i mala plojka *tabla XXII., slika 83.* u sredini su takogjer probušene, dok su nasuprot plojka od vapnenog lapora *tabla XXII., slika 80.* na svojoj periferiji samo na dvije protivne strane narovašena, a obje plojke *tabla XXII., slika 81.* i *84.* prva od vapnenog lapora, a druga od pješčenjaka punog tinjca, sasvim cjelovite.

Ali je nagjeno i četverouglasto izragjenih kamenitih plojki, od kojih je jedna, od vapnenog lapora, *tabla XXII., slika 87.*, od 5·2 *cm* dužine, 4 *cm* širine i 0·8 *cm* debljine, na obje duge strane uvijena.

Neobična su nadalje oblika dvije uokolo izragjene plojke *(tabla XXII., slika 85.)* od crvenog werfenskog pješčanog škriljevca, duga 7·5 *cm*, 6·1 *cm* najveće širine i 1 *cm* debela, koje su valjda služile kao hamajlije.

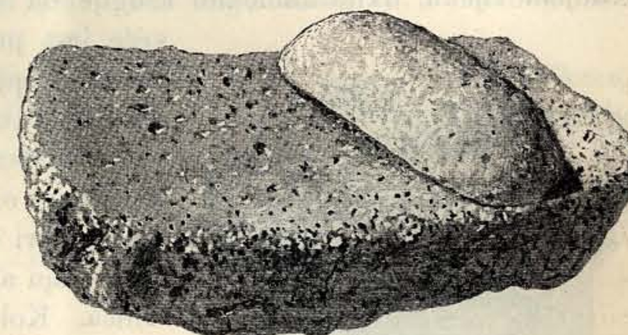
Od ostalih kamenitih sprava valja napomenuti brusove različitog oblika i veličine, kojih je nagjena priličnа množina. Oni su svi od pješčenjaka

različito krupnog zrnja, te ih je nekoliko prikazano na *tabli XXIII., slici 106., 110., 111., 113.* i *115.* Dva su taka omanja brusa, kao *slika 110.* za vješanje probušena, a na jednom se vide tragovi bronca, što je dokaz, da su se njime brusile broncane sprave.

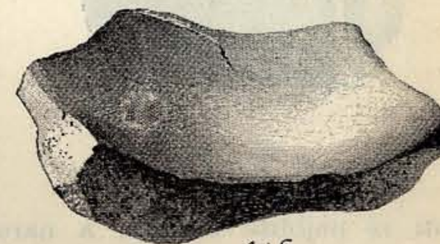
Oblutaka za drobljenje, trenje i tucanje prikupljena su 23 komada, a sastoje od crvene i žute jašme, sivog i crnog bjelutka, sivog kremenastog pješčenjaka, sivog vapnenca, žućkasto-sivog vapnenog lapora, i crvenog konglomerata, u kome ima željeza. Takav kamen za drobljenje od vapnenca sa 7 *cm* premjera i 5 *cm* visine, prikazan je na *tabli XXIII., slici 101.*

Žrvnja posve jednakog oblika, kako ih poznajemo iz neolitičke naseobine kod **Butmira** blizu **Sarajeva** u velikoj množini, nagjeno je u Ripču 29 komada, i to kako dônjaka tako i gornjaka. Takav žitni mlin prikazan je u *slici* u tekstu *18.*, te znatno istrošeni dônjak, dug 43·5 *cm*, širok 27 *cm*, debeo 11·5 *cm*, sastoji od vrlo krupnozrnog, konglomeratu sličnog pješčenjaka, nasuprot je materijal gornjaka, koji je 26 *cm* dug, 13·5 *cm* širok i 6 *cm* debeo, sitnozrni pješčenjak.

1/6
Slika 18.

Još je znatno finiji materijal dviju ploča za trenje od pjeskovitog vapnenog lapora, od kojih jednu prikazuje *slika 19.* u tekstu. Površina im je posve glatko utrta i koritasto istrošena. Ja po tome mislim, da su na takome kamenju za trenje komadi željeznog crljenca, kojih u sojenici ima silna množina, satrti u boju, te se je ovom možda ličilo tijelo. Za prevlačenje ilovastih posuda prije nego što su se pekle, kako bi se postiglo živo rumenilo, kako je to n. pr. bilo na posudama u gradini Čungaru kod Cazina[1]), nije se taj crljenac po dojakošnjem posmatranju u Ripaču upotrebljavao. Vrijedno je još spomenuti nekoliko očevidno onamo donesenih komada raznolike šarene jašme, bjelutka i drvenastog opala, od kojih su nekoji odbijeni od većih komada.

1/6
Slika 19.

[1]) Isp. „Glasnik“ 1894., str. 502.

Svi kameniti rukotvori, o kojima je dojako bio govor, pripadaju stranom po svome obliku, stranom po prilikama, u kojima su nagjeni, prehistoričkom vremenu, ma da im se doba u svakoj prigodi i ne može odrediti; ali je u crnici nad sojenicom nagjeno još nekoliko kamenitih rukotvora, koje valja pribrojiti historičkom vremenu.

Amo ide jedna posuda od žućkastog vapnenog lapora sa četiri nastavka, *slika* u tekstu *20.* To je cilindrička rimska posuda, 20 *cm* visoka, 19 *cm* gornjeg premjera i 13 *cm* unutrašnje širine, tako da su joj bokovi debeli 3 *cm.* Slične je kamenite posude gragjevni savjetnik Ivan Kellner nekoliko puta našao u razvalinama rimskih zgrada na Ilidžama kod Sarajeva[1]).

Drugi su kameniti rukotvori, koji megjutim valjda već pripadaju srednjem vijeku, dvije kamenite kruglje od smegjeg vapnenca, od kojih veća ima premjer od 18 *cm,* te je valjda onamo dospjela prigodom različitih opsada sredovjeke utvrde.

1/4
Slika 20.

Cijelo dno valovite Bihaćke doline zapremaju mlagji tercijarni vapneni i ilovasti lapori s kongerijama, koje djelomice prekrivaju aluvijalne taložine, a djelomice crnica. Kolo brda, koja dolinu sa svih strana zatvaraju, sastoji od vapnenaca, koji na jugoistočnoj i južnoj strani pripadaju triaskoj, na istočnoj i sjeveroistočnoj strani jurskoj formaciji, i najposlije na istočnoj i sjevernoj strani kredi.

Sve ovdje spomenute vrste kamenja i mineralija, od kojih sastoje odnosni nahogjaji ripačke sojenice, mogu dakle potjecati iz najbliže okolice, a naročito se ovuda često nahode bjeluci kao grumenaste izlučine vapnenaca.

Ilovasti rukotvori, koji su nagjeni pretraživanjem naše sojenice, veoma su obilni. Oni sastoje od idola, jedne životinjske podobe, sugja raznog oblika i njegovih rbina, utega, pršljenova, mosura, kuhačkih koluta, ploča, kotura, kruglja, različitih sprava, bobica i komada lijepa sa duvara.

Idola nagjen je jedan veći i šest manjih, od kojih su na *tabli XXIV., slici 116.—119.* prikazana četiri komada. Više su bili na okupu na sjevernoj

---

[1]) Isp. „Glasnik" 1895., str. 189., sl. 99.

strani održane skele br. 3.; svi su sivi, vrlo surovo ragjeni, te se bitno razlikuju od onih idola, koji su nagjeni u Butmiru kod Sarajeva[1]).

Najveći od njih *(slika 116.)* gotovo sasvim je održana ženska figura jasno istaknutih grudi, kojoj je očuvana desna vrlo kratka ruka, ali se ipak na njoj raspoznaje podlanica i prsti. Vrat je samo markiran plitkim urezom, nos velik, oštar i savijen, nosnice i obrve naznačene rovašenjem, usta pak zaparanom poprečnom crtom. Relativno veoma velike uši daleko odstoje, a na tjemenu ima nastavak, koji ili predstavlja vlasi ili kapu. Prerez figure od 14·4 *cm* visine, 4·2 *cm* širine i 2·8 *cm* debljine nad prsima gotovo je pravokutan sa zaobljenim bridovima.

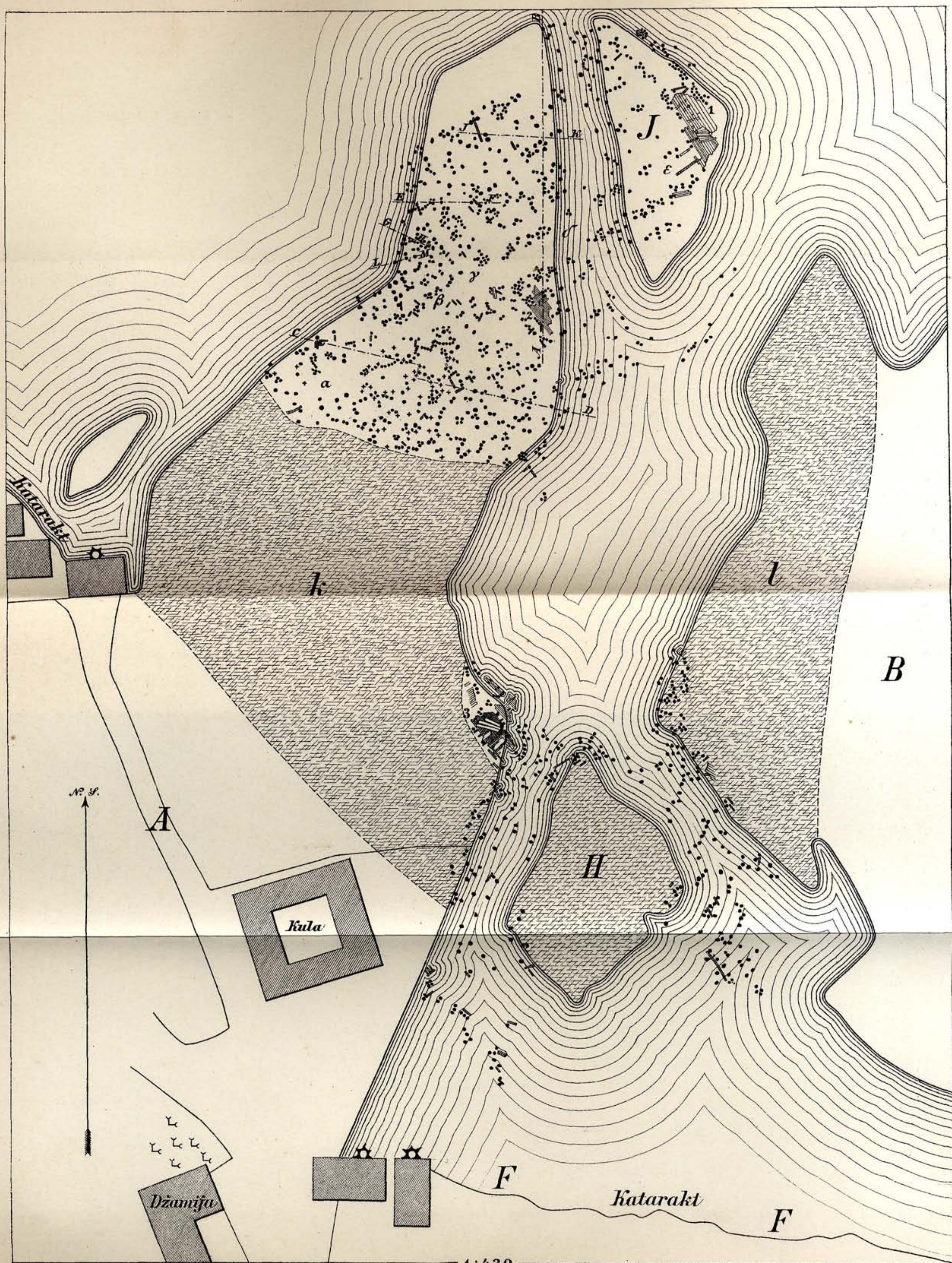
Tri manja idola *(slika 117.—119.)* još su surovije izragjena, gotovo su jednako duga 8·3 *cm* i imaju eliptičan presjek. Lice je samo naznačeno nosom i plitkim očištima, uši jedva se mogu razabrati, a ruku nemaju nikako.

U životinjske figure *(tabla XXIV., slika 120.),* koja očevidno prikazuje goveče, te je takogjer od sive ilovače, nema stražnjeg dijela ni nogu nikako. Presjek joj je okrugao sa 3 *cm* premjera, te je 7·4 *cm* duga.

(Nastavak i svršetak slijedi.)

---

[1]) Vidi: „Butmir" I., tab. II., sl. 1.—11. i tab. III., sl. 1.—12.

1:430

Ripać.
Una
Džamija
N. S.
a
b
c
d
e
f
g
h
i
1/3125

Tabla III.

Svjetlopis izradio J. B. Obernetter u Monakovu (München).

Pogled na Ripač.

Tabla IV.

Svjetlopis izradio J. B. Obernetter u Monakovu (München).

Mlinovi u Bišću.

a

Svjetlopis izradio J. B. Obernetter u Monakovu (München).

b

a

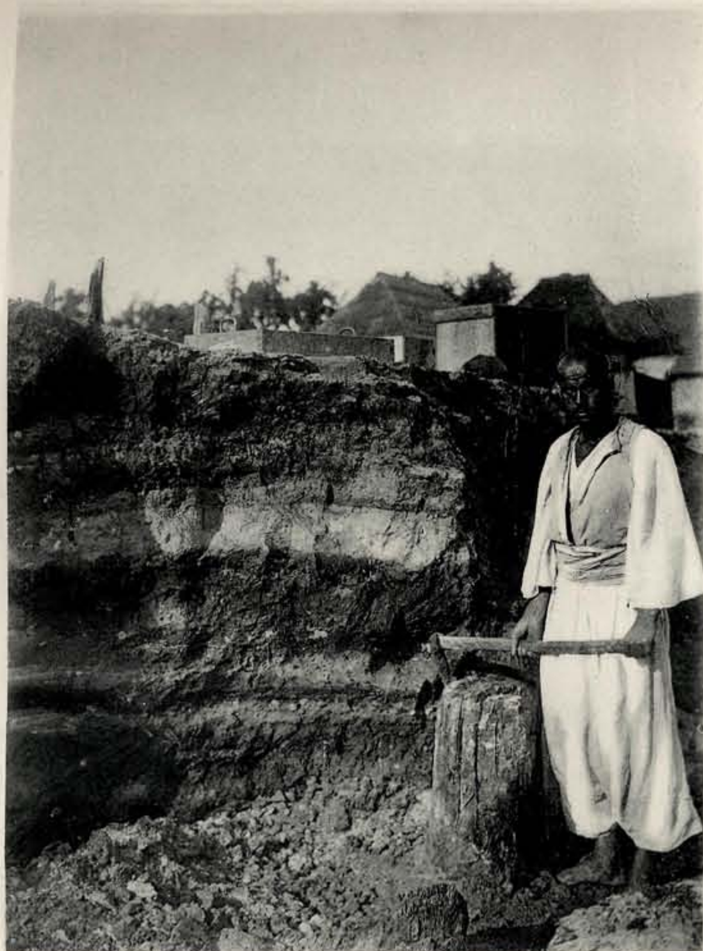

Svjetlopis izradio J. B. Obernetter u Monakovu (München).

b

Tabla VII.

a

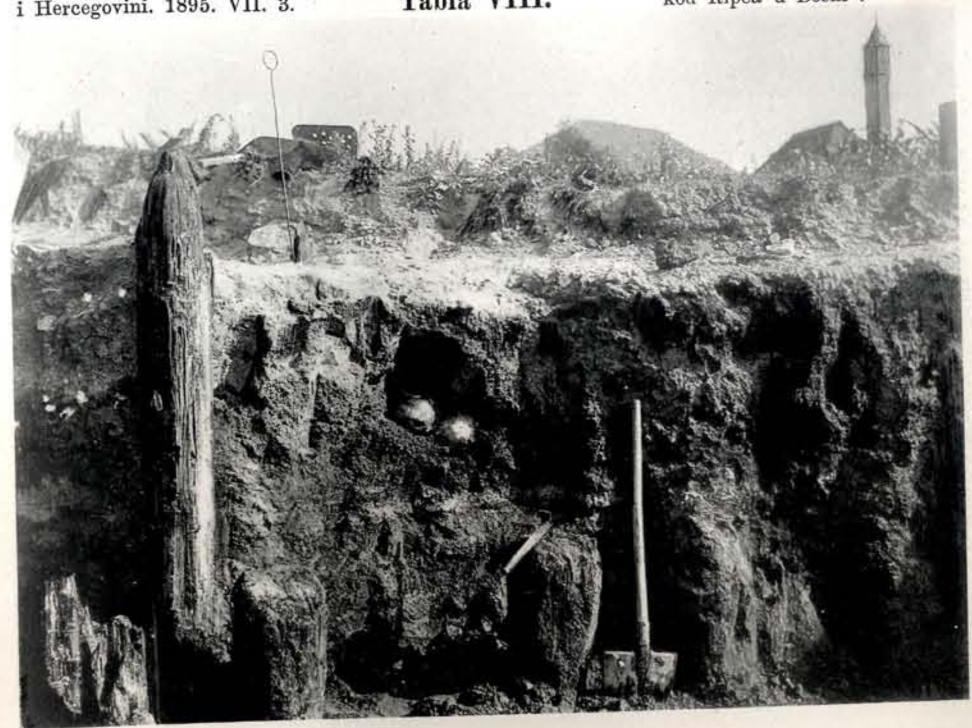

Svjetlopis izradio J. B. Obernetter u Monakovu (München).

b

Tabla VIII.

a

Svjetlopis izradio J. B. Obernetter u Monakovu (München).

b

Tabla IX.

a

Svjetlopis izradio J. B. Obernetter u Monakovu (München).

b

a

Svjetlopis izradio J. B. Obernetter u Monakovu (München).

b

Tabla XI.

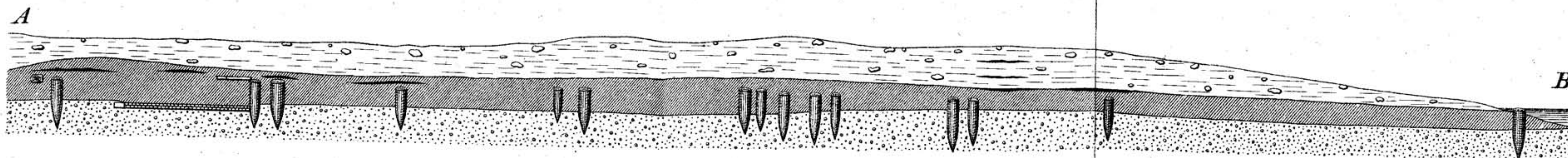

Fig. 1.

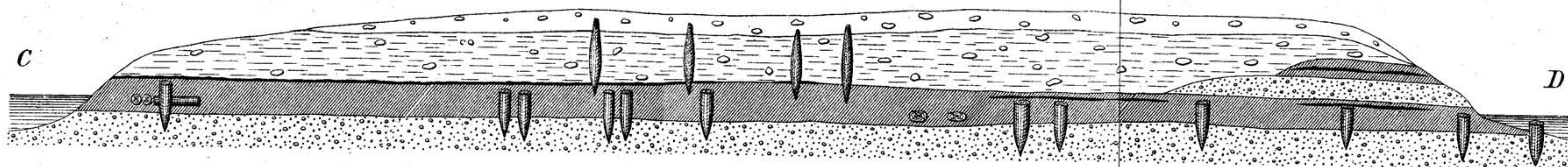

Fig. 2.

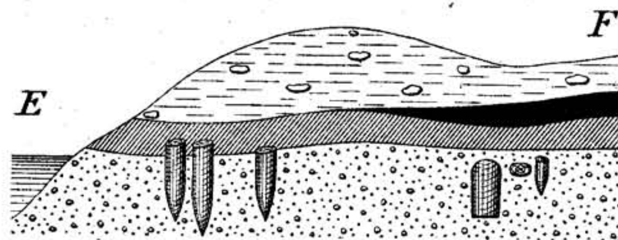

Fig. 3.

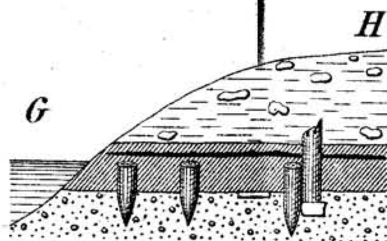

Fig. 4.

1/100.

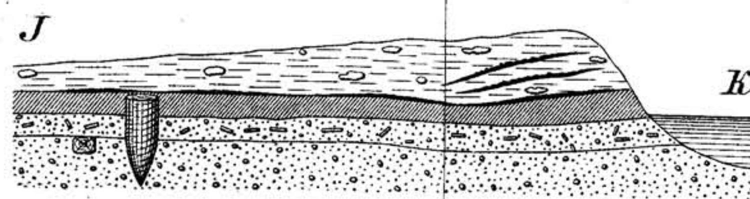

Fig. 5.

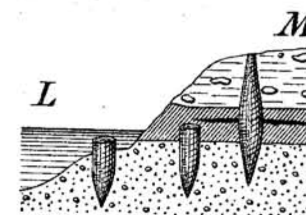
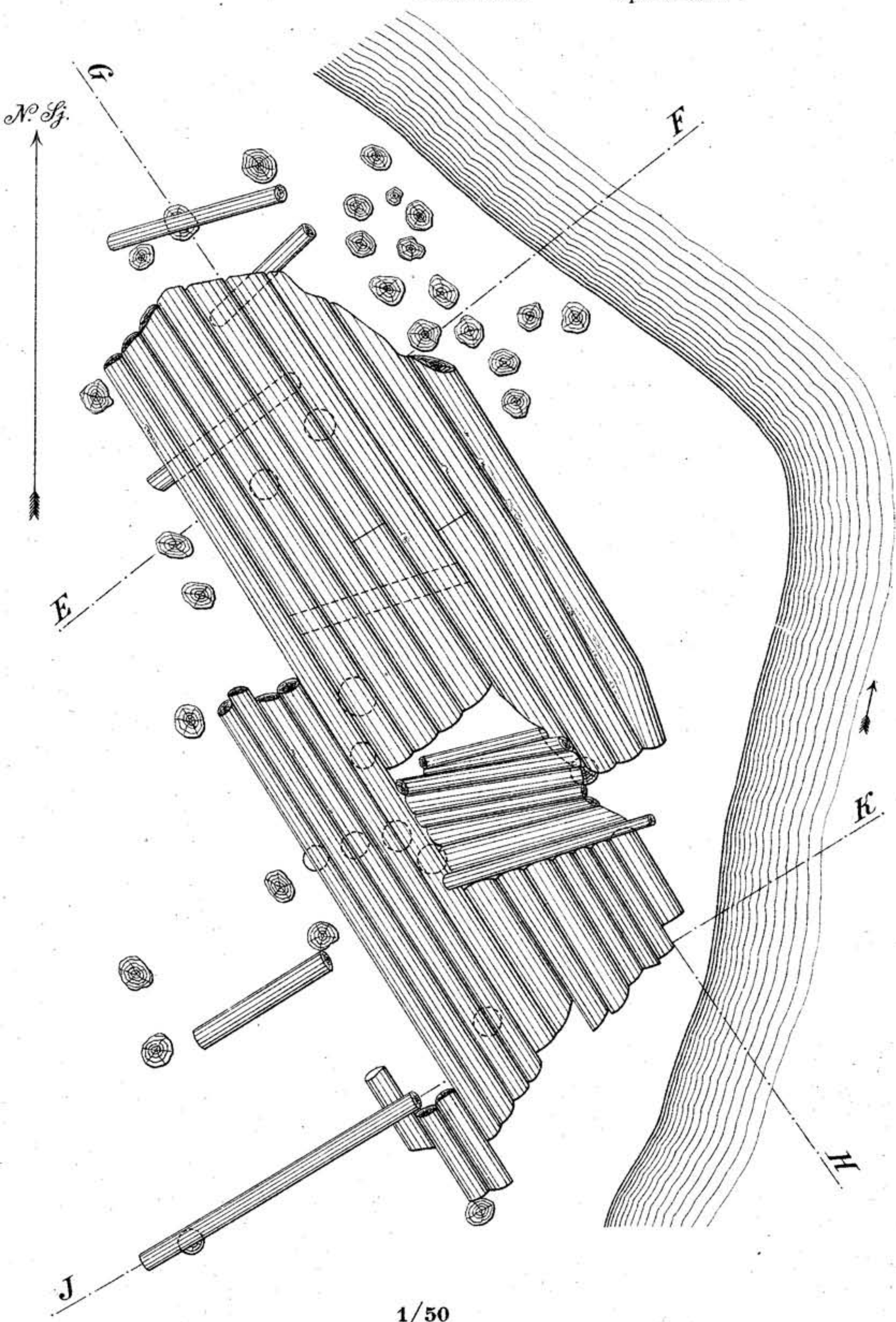

Fig. 6.

Tabla XII.

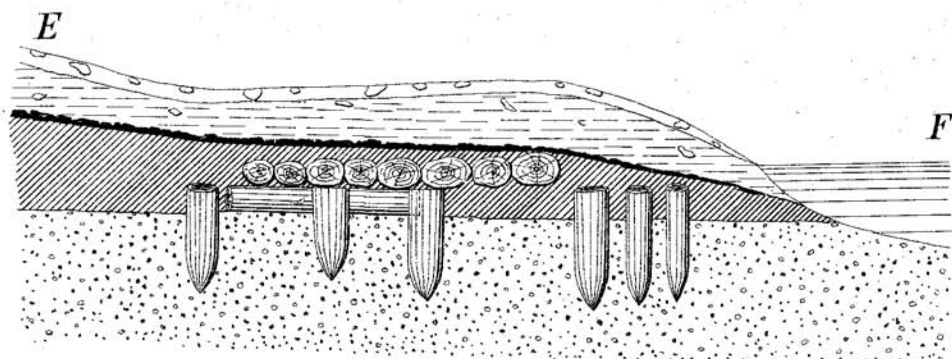
Radimský: „Prehistorička sojenica kod Ripča u Bosni".

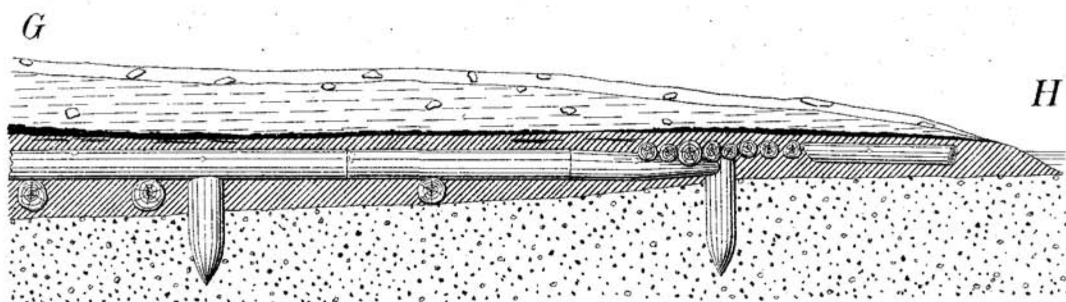

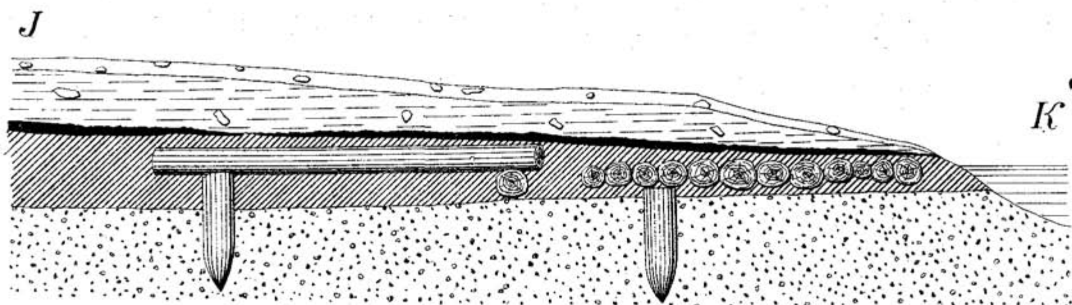

1/50

Tabla XIII.

Radimský: „Prehistorička sojenica kod Ripča u Bosni“.

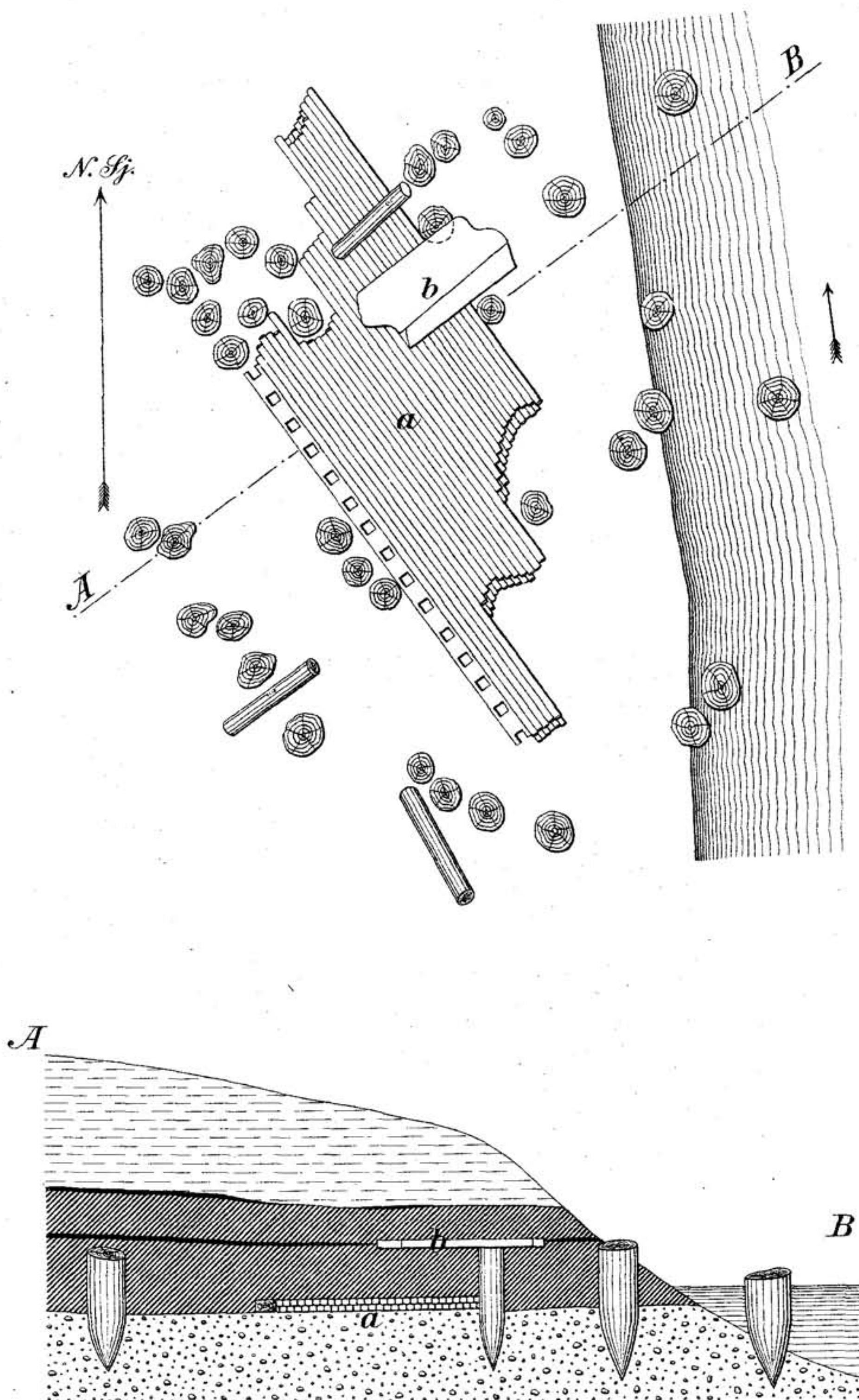

1/50

Tabla XIV.

Radimský: „Prehistorička sojenica kod Ripča u Bosni".

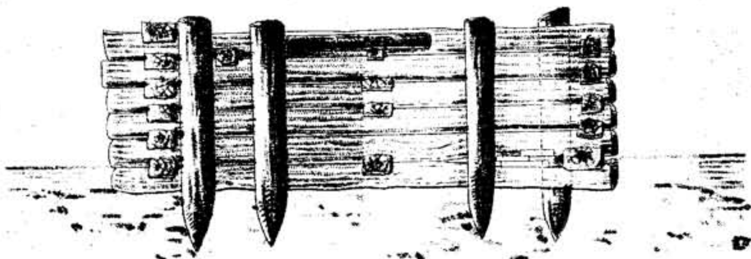

1/50

Glasnik zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini. 1895. VII. 3.

Tabla XV.

Radimský: „Prehistorička sojenica kod Ripča u Bosni“.

A-B

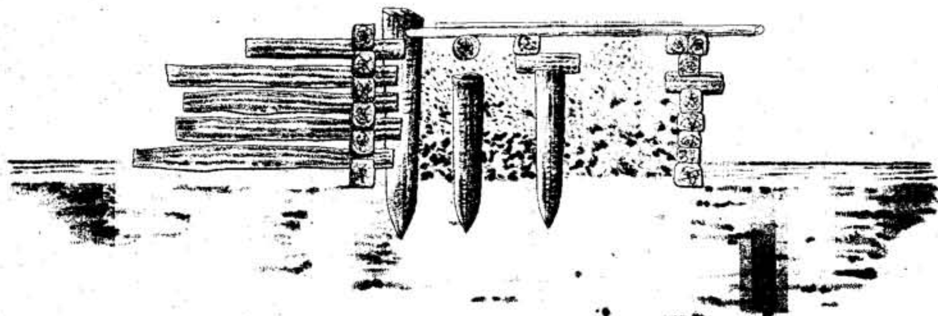

1:50

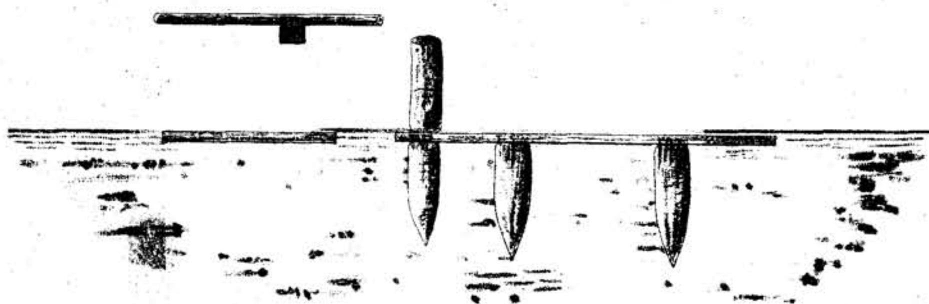
Glasnik zemaljskog muzeja u Bosni
i Hercegovini. 1895. VII. 3.

C-D

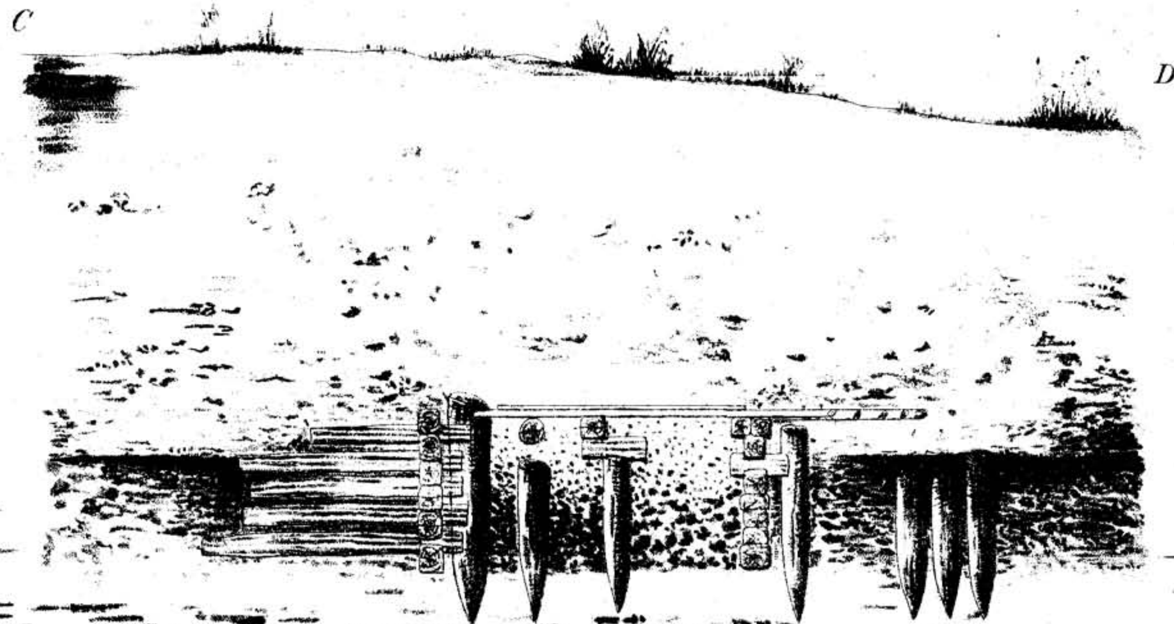
E-F

G-H

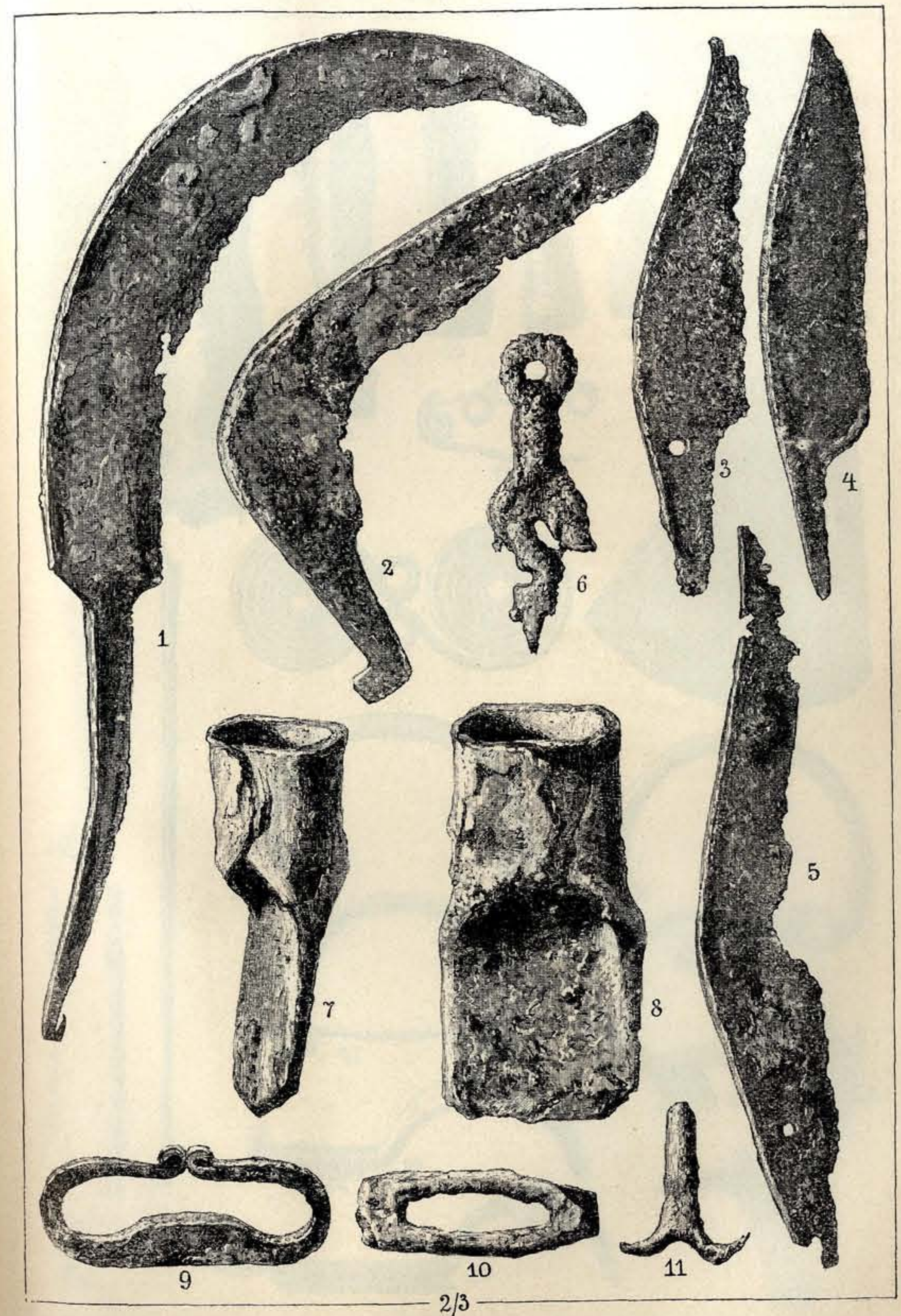
1:50

1:50

Tabla XVIII.

Radimský: „Prehistorička sojenica kod Ripča u Bosni".

Radimský: „Prehistorička sojenica kod Ripča u Bosni“.

Tabla XIX.

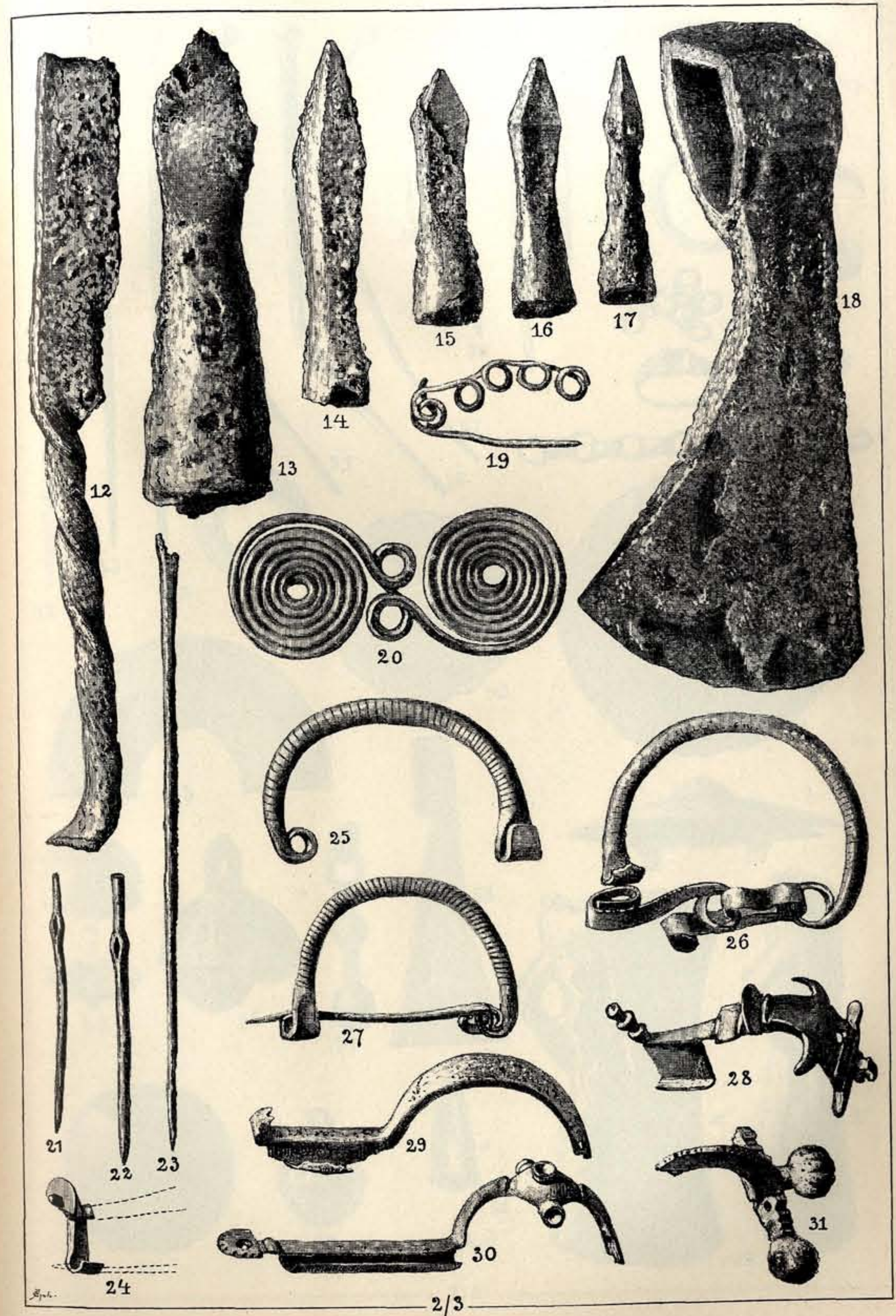
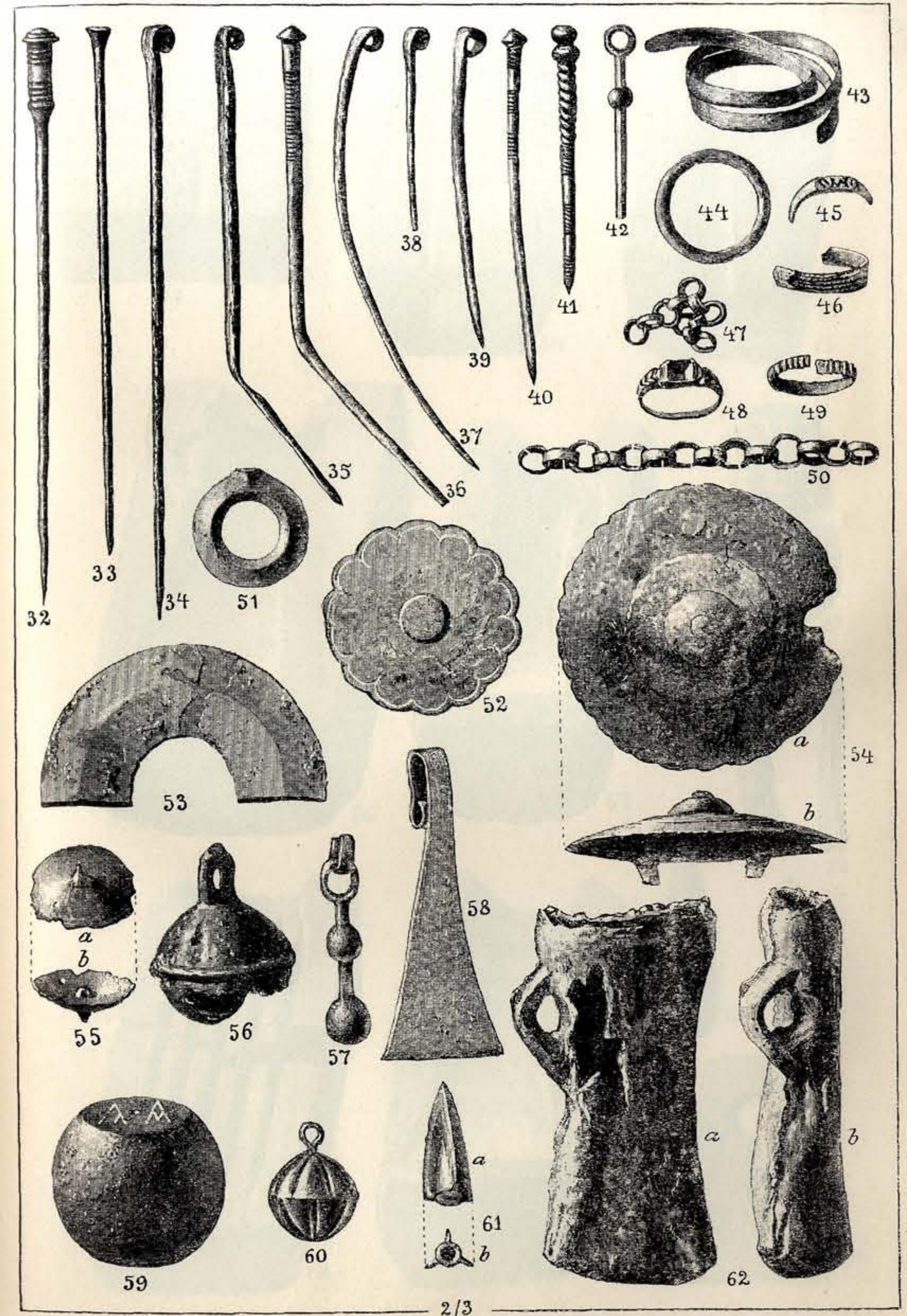

Tabla XX.

Radimský: „Prehistorička sojenica kod Ripča u Bosni".

2/3

Tabla XXI.

Radimský: „Prehistorička sojenica kod Ripča u Bosni".

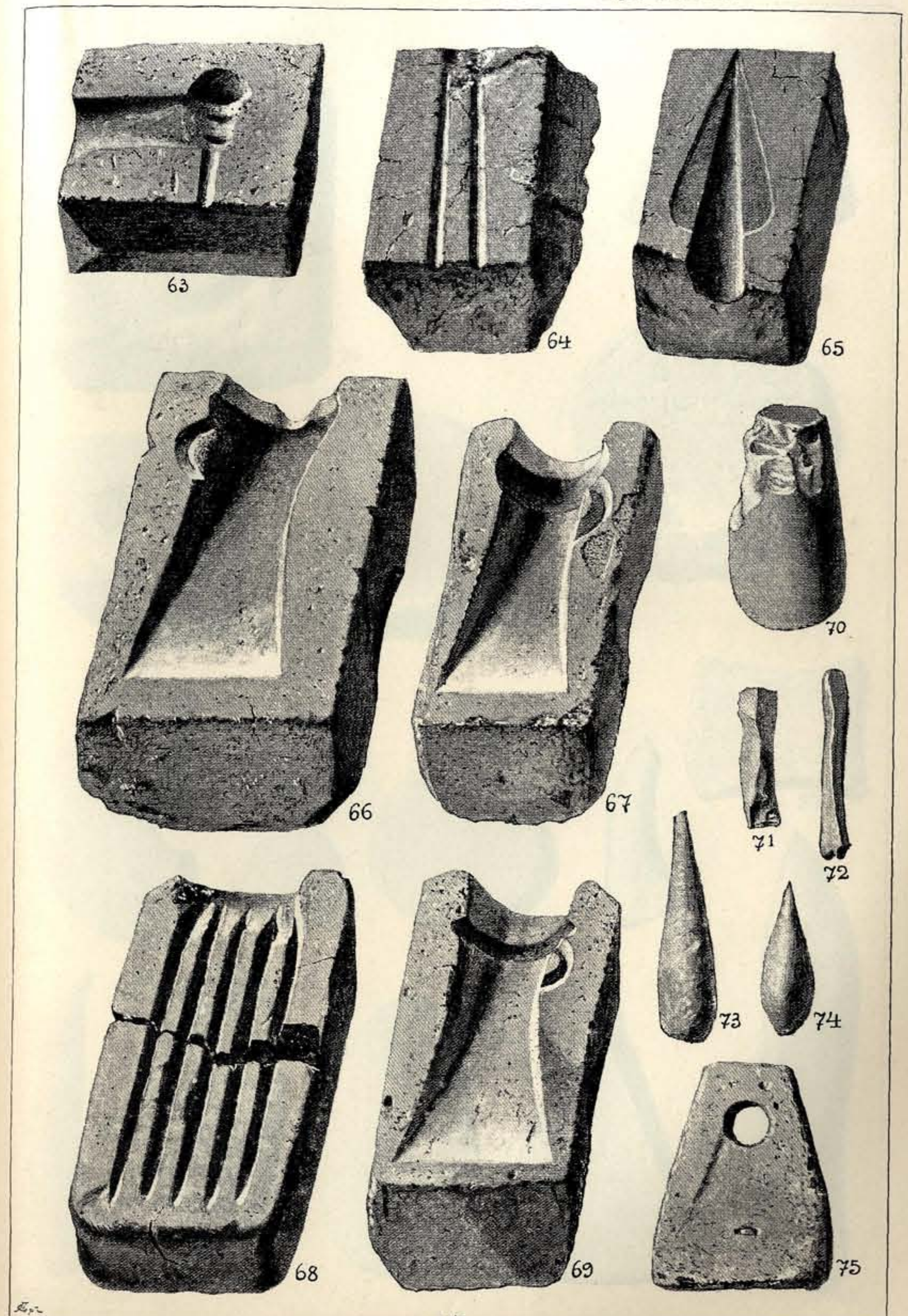
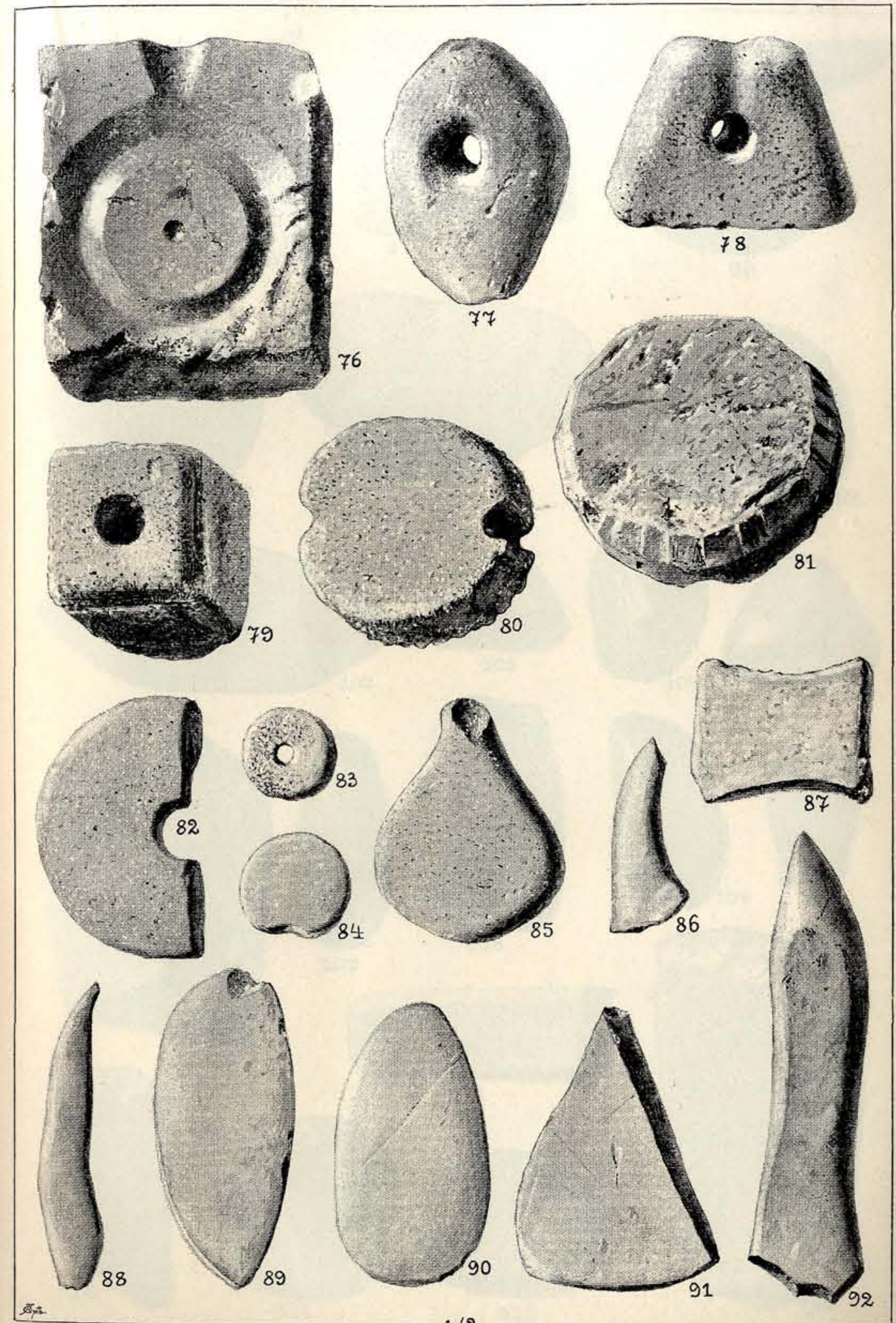

Tabla XXII.

Radimský: „Prehistorička sojenica kod Ripča u Bosni".

Tabla XXIII.

Radimský: „Prehistorička sojenica kod Ripča u Bosni".

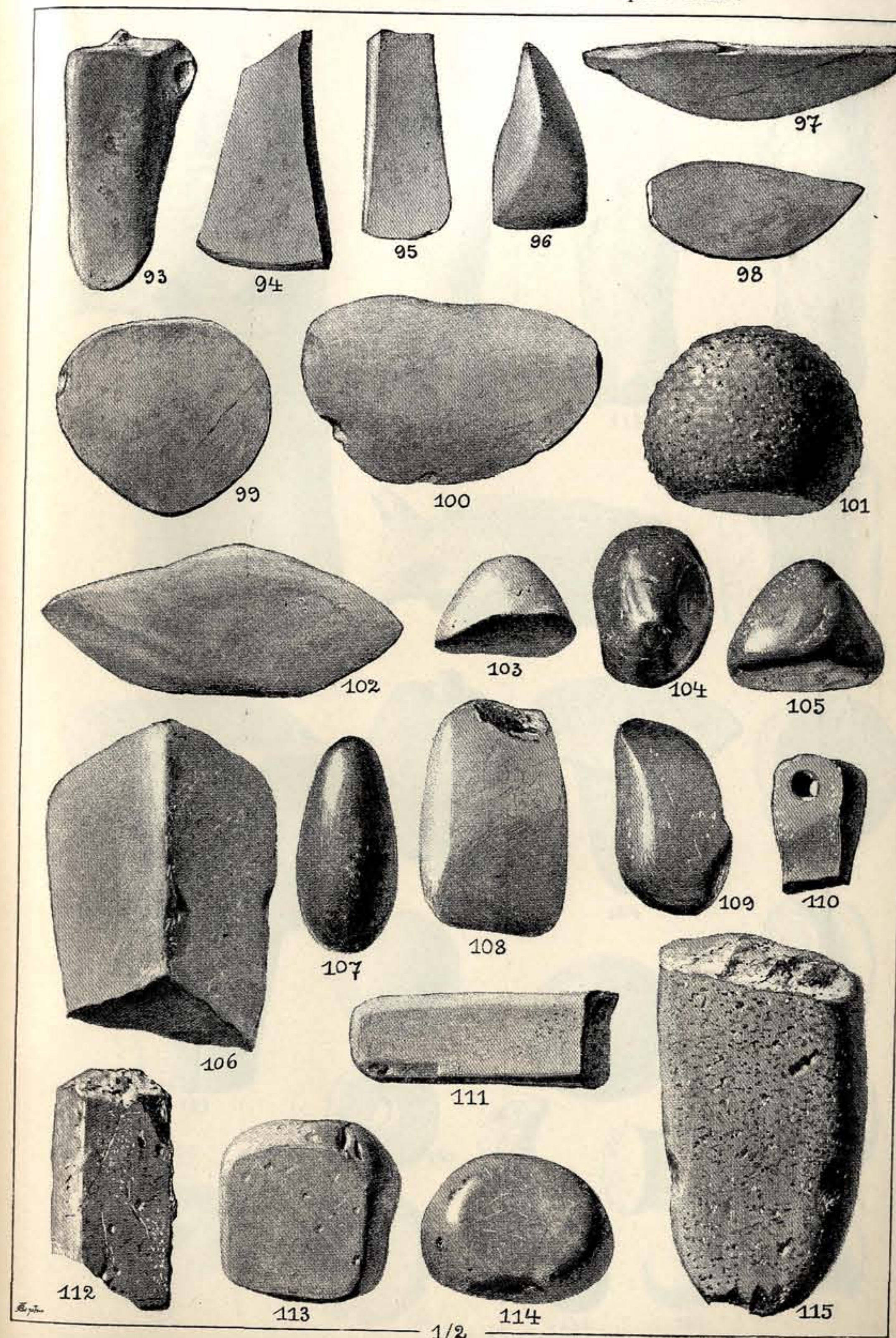
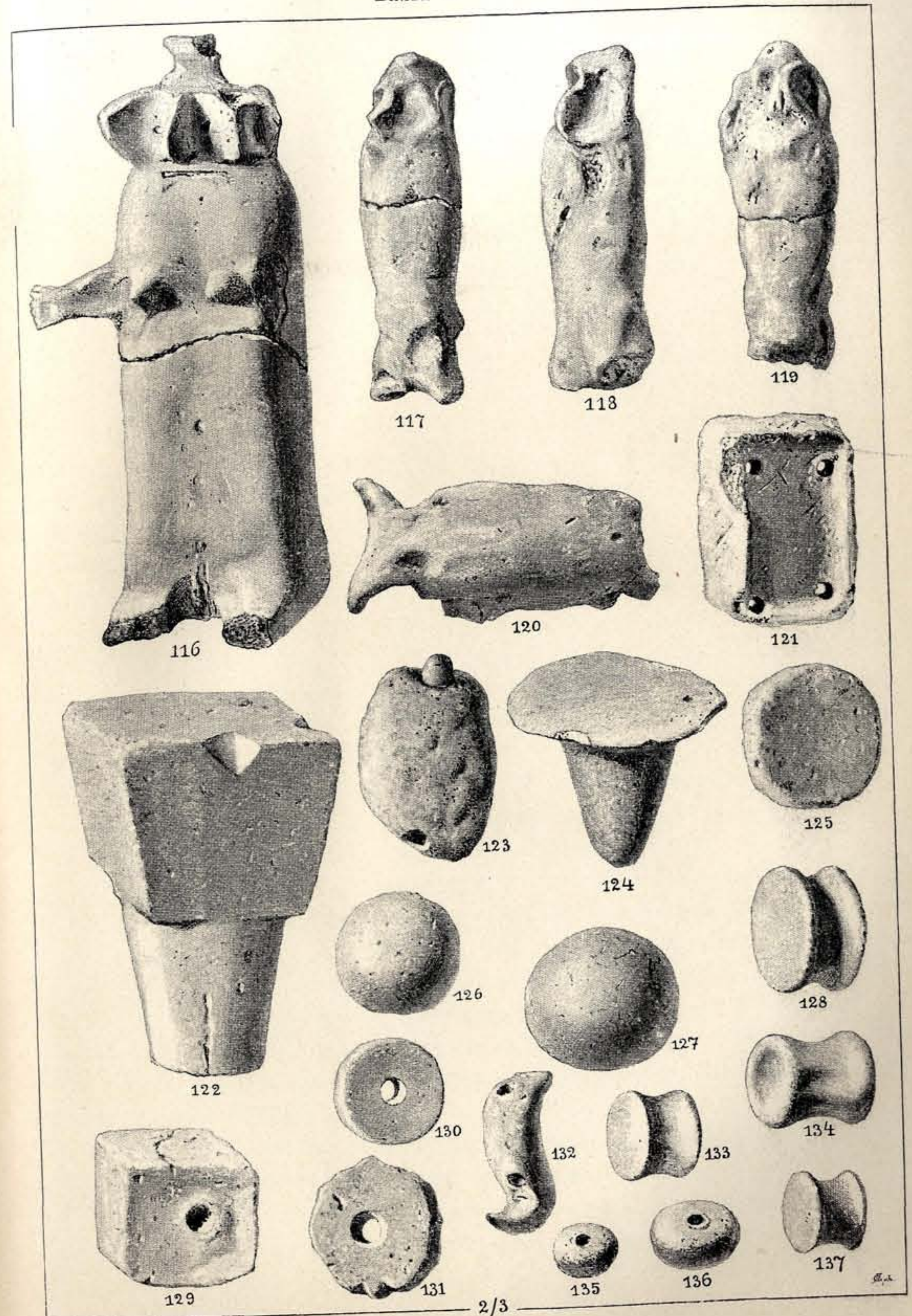

Tabla XXIV.

Radimský: „Prehistorička sojenica kod Ripča u Bosni“.

Натписи из сјеверне и источне Босне.

Приопћио

др. Ћиро Трухелка.

У сјеверној Босни далеко су рјеђи средовјеки мраморови, него у јужној или у Херцеговини. Разлог тому није никако тај, да су ондје у средњем вијеку културне прилике и народне традиције биле другојачије него у осталој Босни, већ треба томе узрок тражити само у односајима тла. Док јужна Босна и Херцеговина обилују добријем каменитим материјалом, што га је родила терцијарна формација нашега планета, у Посавини тога камена нема никако, а истом у Мајевици помиља се камен, који међутим није онај тврди станац, из кога истесаше стари Бошњаци своје монолите, већ мекана пјесковита миљевина, која се додуше лако теше али се и лако истроши. Од тог самородног камена тесани су споменици у сјеверном дијелу тузланског окружја, а ако их се размјерно мало нађе, узрок је што се је само у мало мајдана могао вадити материјал довољне величине. У источним странама Босне, у старом Подрињу више је тих споменика.

Ту су нека брда од доброга вапненца, а гдје је прилика дала, доважао се материјал и из одаљенијих крајева.

Статистички пријеглед средовјеких мраморова у тузланском окружју најбоље ће показати, како се произвађање тих споменика владало по приликама околице. У наплавама Саве их никако или врло ријетко има: у Градачцу 0, у котару Брчком 20, Грачаници 35, Бјелини 209, Маглају 158. Од Мајевице планине помиљају се чешће, те су све гушћи, што се иде ниже вапненим планинама средње Босне: у котару Кладњу их се набројало 1021, у зворничком 1023, у сребрничком 2327, у власеничком 6325.

Гледе облика тих мраморова ваља нам истакнути, да се и туда находи облик саркофага или тумбе, основане на плочи, ако и нијесу ти стећци величином равни херцеговачким. Тек на југ Мајевице нанизало их се повише у некрополе, а ту их је наћи и у одличним величинама. Прве велике стећке нашао сам код Ђурђевика, близу

развалине града Невренче, на лијевој обали Гостиље. Један споменик на облик саркофага величином својом сјећао ме сублизу горостасних споменика на Влађевини код Рогатице.

Уз споменуте, нама већ обичајне облике ваља ми истакнути неколико локалних, којима до сада аналогије нијесам нашао у јужној и централној Босни.

У Подрињу врло се често налази облик четвероугластога ступа, налик на стари мухамедански нишан, само што је у размјерју крупнији и нижи, а не завршује се пирамидом као овај. Тај ступ, *слика 1.*, чини се, да је дошао у Босну из Србије. Каниц, који је у „Гласнику бечког антропол. друштва[1]“ описао надгробне споменике прошлих стољећа у Србији, наводи неколико, који имаду исти облик (l. c. сл. 213., 214.), при чему додаје, да се у Србији почесто налазе и на гробницама новијега доба (сл. 215., 216.), тако да је сва прилика, да су Подрињаци с ову страну попримили тај облик од својих сусједа с ону страну Дрине.

Слика 1. Стећак у Сопотници.

Особит облик мраморова налази се у оном дијелу босанске Посавине, који се протеже од Саве до Спрече. То су дугуљасте плоче, усправно засађене, које се горе завршују у забат. Гледајући те плоче с лица, наликују на остале стећке, гледајући их са стране, врло су уске. Ти стећци нијесу вазда с лица и с леђа равни, већ им се цијелом дужином од врха до темеља пружио уздигнути повор.

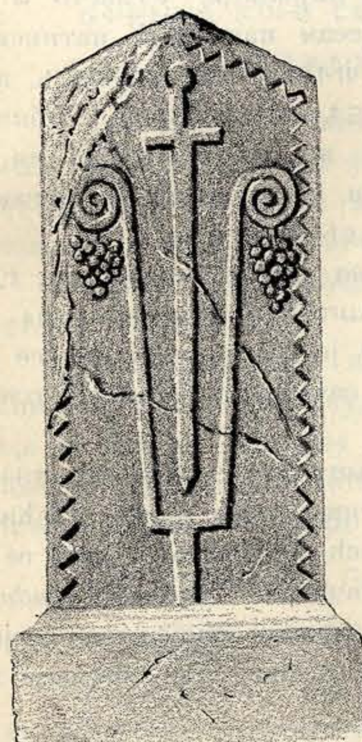
Орнаментике налазимо мало у којег од ових стећака, а разлог је томе било материјал, који се није вазда могао вјешто длијетом обрадити а било и тај, да су ти споменици поријетки, те се „ковачки“

[1]) Festschrift zur Begrüssung der Theilnehmer an der gemeinsamen Versammlung der deutschen und Wiener anthropolog. Gesellschaft. Wien 1889.

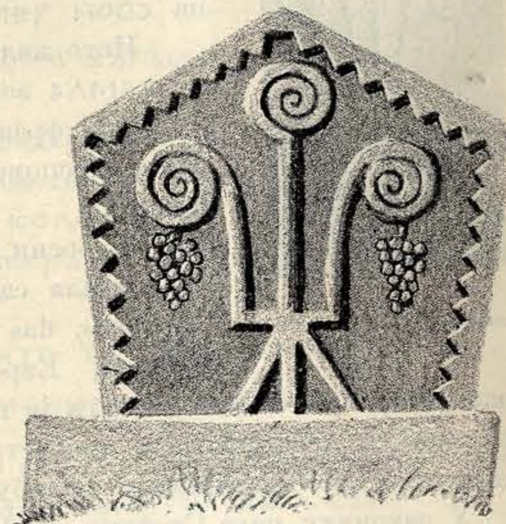

занат није онако усавршио у овим крајевима, као даље на југ, па се ни у натписима не спомиње нигдје назив „ковач“.

Мотиви су малобројни, врло једноставни, а у цјелини локалног значаја. Најзнаменитији је камен с погледом на скулптуре „мрамор на Дрини“ код Сопотника, око 2·5 *km* од Дрињаче пошавши Сребрници. Тај је мрамор четворасти ступ, висок 155 *cm* изнад земље, а широк 85 *cm*. Чело, зарубљено изрецканим ћенаром, украшено је пластичном орнаменталном композицијом, која се састоји од спиралних завојака и звјездица, те у цијелости подсјећа на хералдички крин. Остале стране украшене су вијама, из којих наизмјенце ничу спиралне гране и звијезде (испр. *слику 1.*).

Слика 2. Стећак у Вукосавцима.

Слика 3. Стећак у Снијежници.

Тај мотив, који сам чешће налазио, и ако не онако лијепо израђен, биће да је у Босну унесен такођер из Србије. Каниц је припоћио у слици 208. у наведеном дјелу стећак из Оклеца на Дрини, који је уријешен сродним мотивом.

Занимљив је локални мотив симетричка грана, састављена од двије завојнице, низ које се спушта по један грозд, који нам свједочи, да се је и у овим крајевима његовало виноградарство. Тај се мотив често нађе у Херцеговини, гдје се и у пријашња времена много лозе садило, али нам је по Каницу позната слична приказа и из Србије (слика 205. о. с.).

У приложеним нацртима предочује нам се такав мотив из Вукосаваца, са једне стеле од вапненца, гдје је између оне завојке положен мач са дугим гвоздацем, *слика 2.*, те један једноставнији мотив на гробљу у Снијежници од прилике сат и пô на југ од Лопара, *слика 3.*

Сличан мотив приопћујем из Золића код Прњавора (Зворник) у *слици 4.*, гдје га виђамо двострука а крајеви му се завршују у цвјетове.

Натписи су врло ријетки у овим крајевима, можда још рјеђи него у јужној Босни. Писмо је исто као у осталих споменика, али се више приближило ћирилици. Угласто ▫ (в) овуда примјерице нијесам нашао. У натписима назива се споменик камень или билигь, или јекавским правописом бѣлѣгь. Текст је обично кратак и једноставан, но занимљиво је, да се скоро у свакомн наводи, да је покојник положен на свои земли племенитои.

Слика 4. Плоча у Золићима.

Исто видјесмо и на јужним натписима, гдје се земла зове и баштина племенита.

Ова фраза једини је израз, који нам се на каменим споменицима сачувао о босанској племштини.

У Босни за средњега вијека није баштина означивала само баштину, како је ми схваћамо (*hereditas*, das Erbe), већ бијаше оно, што се у западној Европи означивало именом *feudum*, дакле добро (*dominium*) што га је начелник државе подјељивао својим вазалима уз нека права и повластице, док су ови били обвезани на становиту, обично војничку службу.

У законику цара Стефана (P. J. Šafařik: „Památky dřevniho pismenictvi Jihoslovanův“ Prag 1851.) наређује се о баштинама ово:

бащине вьсе да соуть свободне ѡть вьсѣхь работь и поданьсь чарьства ми, развѣ да давають коние и воискоу да воюють.

У истом смислу разумијевала се „баштина“ и у Босни.

Така баштина не стојаше само у лежећој земљи већ и у зградама. Тако дароваше Дубровчани војводи Хрвоји у дубровниксу полачу у племенито и у бащину[1]); Которани имадијаху своје баштине у Дубровнику[2]) и т. д.

[1]) Миклошић, 238.
[2]) Ibidem 170.

И сами људи овисни од властелина (кметови) сматраху се баштином, како наведени законик спомиње: ѡтроке, что имаю властеле, да имь соу оу бащиноу, и ниихь дѣца оу бащиноу вѣчноу да соу.

Власници такове баштине зваху се баштинаници — баштиньници, посјед сам бијаше баштиньнь, баштиньскын.

Такве баштине подјељивао би, истина, сам владар, али оне се могаху и купити и продати; испореди:

бащиние коне се коупе вь жоупе Нашои (Микл. 285.)

да коупимо едноу бащиноу у ниихь котароу (Ibid. 349.)

У натписима јужним налазимо обично израз племенита баштина, у сјеверним је мјесто тога у пораби израз племенита земла, а прелаз том називљу већ налазимо у законику, гдје се спомиње бащинна земли.

Спомиње се такођер: ерь смо коупили вашу племениту землю (Пуцић 21.)

На том одношају посједа, подијељеног од краља или државе, оснивало се босанско феудално племство. Не бијаше вазда онај племић, који је био од корена или од колена, већ онај, кому је владар подарио за племенито неки посјед или племеньштиноу, племеньщиноу. Испореди:

бѣше моу племените та жоупа (Микл. 217.)

свою бащиноу племенитоу староу (Ibid.)

Таква племенштина могла се отети и вратити хотѣсмо нимь вратити ниихь бащиньно и племенито (Микл. 217.)

Одавле се развила у босанском куријалном стилу титуларура племенита господа, племеньство ви, а давала се и краљевима и царевима.

Колико се у Босни цијенила племенита баштина и земља, види се из тога, што се на гробним натписима вазда спомиње, да ли је покојник на њој сахрањен. Ако је покојник сахрањен ван своје баштине, то ће се увијек истаћи, као н. пр. на оном натпису у Опрашићима, који гласи:

асие билегь поутена и гласита воеводе Радивоѣ ѡпрашића. доклe бихь поутено и гласито пребихь и легохь у тоуђои земли а билег(ь) ми стои на бащини.

**

У Бољунима каже се за племениту баштину да је „одмирача" мака, блага, а Радосав Влаховић на Некуку код Стоца вели на свом крсту: ме спасе сама єре легохь на свои племенитои баштини.

Натписи, што сам их имао прилике прибрати у сјеверној Босни, важни су такођер с тога што по њима дознајемо неколико имена клесара, који су нам до сада били непознати. То су два „дијака" Прерад Тврђеновић у Кикаћима, Радосав (? Јурјевић) у Пушковцу Гојћин поп у Трњачкој, Братол или Бартол Радмиловић у Пељавама и Митровић на Гласинцу.

Пељаве.

На путу, који води из Прибоја у Пељаве имаде „мрамор" у облику тумбе, дуг 160 *cm*, широк 75 *cm*, а без подношка висок 65 *cm*. Споменик је од пјесковите миљевине, те имаде на челу и са једне стране овај, врло разговијетно уклесан натпис:

асе леж и драгг
ое юнотиħь
тупьковиħ
племенити
свибьнича
нинь

а постависта билигь
·в· сна милоб ратьипри
билль а тысо ħе сиби·ли
гь по губити погубига
бь

Слика 5.

То јест: асе лежи драгое юнотиħь тупьковиħ племенити свибьничаниnь а постависта билигь 2 с(и)на милобрать и прибиль а тысо ħе си билигь погубити погуби га б(ог)ь.

У том натпису занимљиво је име покојника, гдје се уз име и презиме (Драгоје Јунотић) додаје пришивак Тупковић те име његове племенштине Свибнице. Нарочито ваља истакнути старословјенски дуални облик постависта, који је у осталим босанским натписима истога доба давно изгинуо.

Близу приопћеног натписа налази се оборен ступ, висок 2·25 *m* кому су странице широке 0·40 *m*, односно 0·62 *m*. На двим странама налази се овелики натпис. Прва пола његова односи се на покојника, друга на донацију споменика. Натпис гласи:

I. страна:	II. страна:
асе лежи	а поста
радьмиω	ви писм
бранкови	о синь е
ħь болерада	говь на
о вь [...] ухукь	имлада и
на·своω зе	и · врато
мьли плем	ль свое
енитои на	му ωт
[...] акωви	ьчу и
тысо ħе си	а ог
билг погуб	
ти погуби	
[...] а бг	

Натпис је од исте руке као и пријашњи те се лако чита. На жалост окрњен је девети редак, у којем се поименце спомињало име племените баштине покојникове: ...акова. На другој страни нејасна су слова у пошљедњем ретку. Могуће је, ако и неби устврдио, да означавају годину лаyг (= 1403). На то мнијење нас наводи, јер је изрека и без она четири задња слова потпуно изражена.

Чита се дакле натпис: асе лежи радьмиω бранковиħь болерадовь ухукь на своωи земьли племенитои на [...]акωви. тысо ħе си били(и)г(ь) погуб[и]ти погуби [г]а б(о)г(ь).

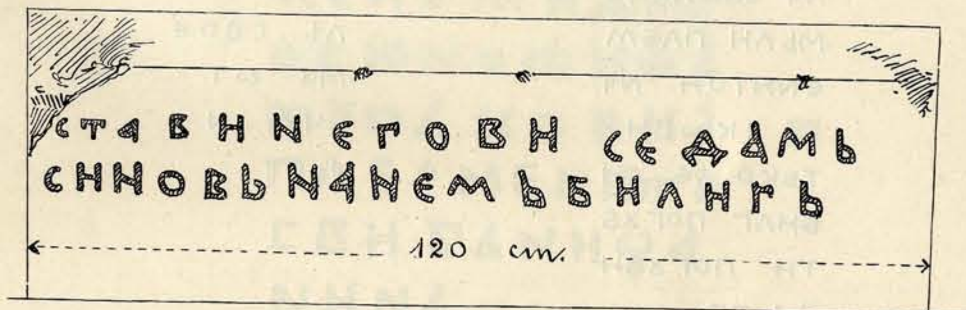
а постави писмо синь егов(ь) наимлади вратоль своему ωтьчу ?л(ето) ? 1403?

Натпис износи нам и опет име једному скулптору, сину Радмилову, Вратолу или Бартолу.

Снијежница.

У селу Снијежници близу Теочака у котару зворничком налази се на путу, којим се из Снијежнице иде у Теочак, у близини куће Ибре Хоџића споменик на облик саркофага, дуг 120 *cm,* висок 40 *cm,* а широк 50 *cm* осим подношка. На њему је овај горе оштећен натпис:

Слика 6.

Мањкави почетак лако је попунити, а ваља примијетити, да је клесар по свој прилици заборавио да уклеше презиме, те своју погрјешку опазио, пошто је довршио посао и накнадно ситнијим словима уметнуо између првог и другог реда. Према тому читаћемо:

ꙗсє] лєжє вєсєоко голꙋбовнѣь нꙗ своωн ꙁємлн племєнитон постꙗвн нєговн сєдꙗмь снн響вь нꙗ нємь бнлнгь.

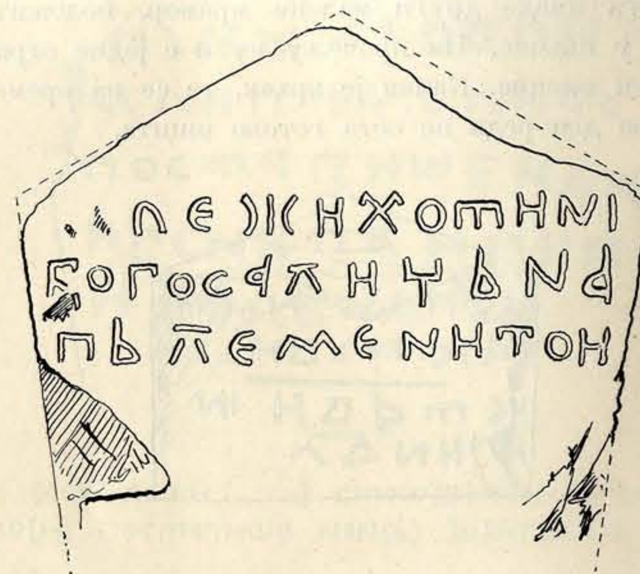
У близини овог стећка леже у шикарју два друга, од којих је један сломљен те на челу уријешен цртежом, што га приказује *слика 3.*

Липовица.

У селу Липовици, које се налази на путу у Лопаре, има код куће Миле Стипића старинско гробље са неколико саркофага и стела од мекане миљевине.

Један од тих мраморова (дуг 160 *cm,* висок 70 *cm,* широк 72 *cm*) имаде на челу и с једне стране овај натпис:

Слика 7.

ꙗсє] лєжн хотннь богосꙗлнѣь нꙗ плємєннтон своn ꙁ(є)мьлн. постꙗвн рꙗдов[ꙗн]ь [н р]ꙗдовннь снnь [н] свꙗснь.

Пошљедња ријеч свꙗснь није можда криво читана, јер је нађох и у другом једном натпису, али значења јој не могу наћи. Могуће да је локални израз за с в а с т (свꙗсть).

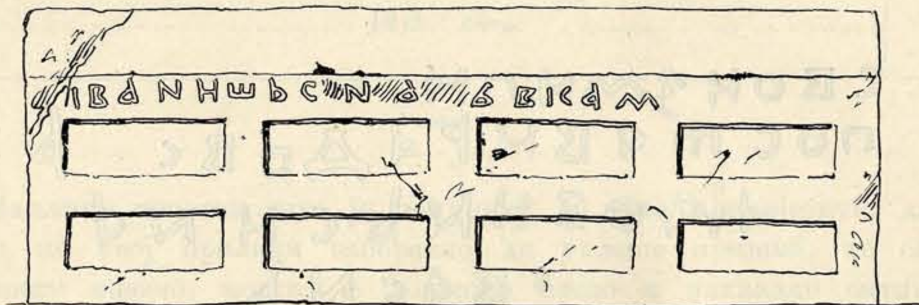
Вукосавци.

У селу Вукосавцима, на путу, који пролази међом села Тобуда и Вукосаваца, налази се близу садањег гробља, у огради крај пута старо гробље са 12 мраморова.

Један од тих, данас оборен, бијаше усправна стела од вапненца, украшена завојкама, гроздовима, а по сриједи мачем. Клесарија је врло помна и ако припроста.

Близу овога имаде други малени мрамор, положит, који се по врху завршује у шљеме. На прочељу му и с једне стране налази се доста растрошен натпис. Камен је крхак, те се на времену ољуштио, тако да од прва два реда не оста готово ништа.

Слика 8.

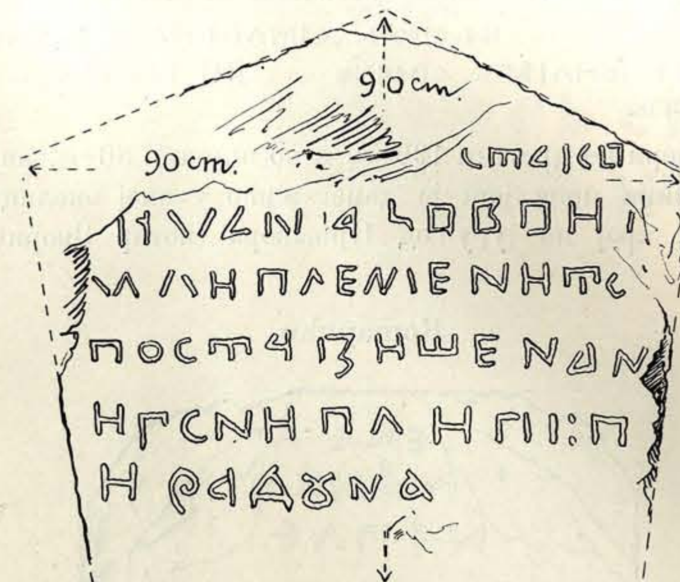
Мислим да тај натпис ваља овако читати:

[асе лежн]аковн[ћь] стављ N[аNь с]нNь м[ȣ] нва-Nншь ..... [N]ов[ь] кам[еNь].

Уздужна страна тог стећка раздијељена је у осам удубљених поља, а натпис је ту само у једном реду по врху исписан.

Други један стећак знатно је већи: 180 *cm* дуг, 90 *cm* широк, 90 *cm* висок, а имаде натпис у прочељу, који је такођер у горњем дијелу оштећен, тако да нема имена.

Слика 9.

То јест: [асе лежн .....] стасо[в]нvь на сьвон [ʒе]мли племеNнто[н] поставнше NаN(ь) [в]нгаа н ?прнбнл(?) н радȣNа.

У оба натписа спомињу се чланови исте обитељи, Стаковићи, а то породично име нашао сам и данас ондје, случајно баш у свог вође.

Трњачка.

Слика 10.

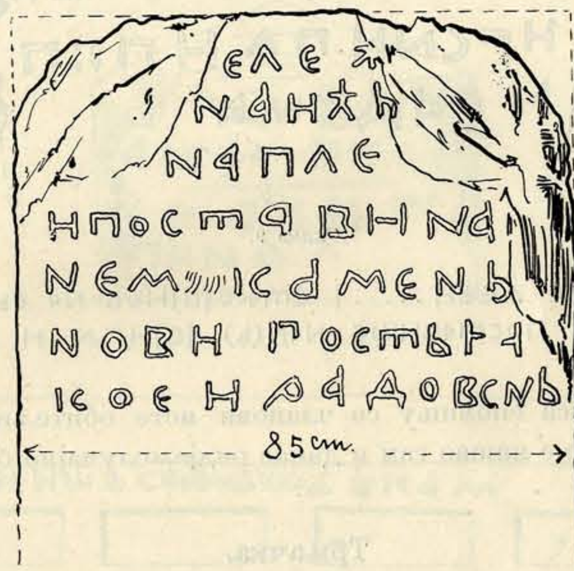
Близу села Трњачке, на међи опћине богутске, а на путу, који води из Пељава преко Јање уз брдо те оданле у Богутово село, бијаше неколико мраморова, које је народ разбио, те остаде само један са овим на жалост посве лоше сачуваним натписом:

[АСЕ ЛЕЖН .... NА СВОН ЗЕ]МЛ[Н ПЛЕМЕ]N[НТ]ОН (АСЕ) [ПОСТ]АВНСТА [БНЛ]ѢГЬ СВАСNЬ ....[Н] ТРЬДОЕ А ТОН ПНСА ГОНVННЬ ПОПЬ.

Стећак мјери по дуљини 190 *cm*, а по ширини 80 *cm*, висок је 50 *cm*.

Име Гојчина попа још је данас живо у оној околици, а цијели један шумски крај на југу од Прњавора (котар Зворник) зове се Гојчин.

Кошарићи.

Слика 11.

АС]Е ЛЕЖ[Н РАДО.....] NАНѦЬ [NА СВОН] NА ПЛЕ[МЕNНТО]Н ПОСТАВН NА NЕМ[Ь] КАМЕNЬ NОВН ГОСТЬ РА[Ш]КОЕ Н РАДОВ(Ь) С(Н)NЬ.

Натпис је на стели, високој 130 *cm*, широкој 85 *cm*, дебелој 35 *cm*. Стела лежи у њиви Лазе Лазића у Кошарићима. Име је покојниково Радо, јер се о донатору Рашкоји вели да је РАДОВ СННЬ.

Натпис је важан, јер се у њему спомиње, да је тај РАШКОЕ био ГОСТЬ. Пошто се син јамачно не ће звати очевим гостом, нема сумње, да ту назив гост ваља схваћати у смислу части, дакле да је то био редовник народне цркве босанске (богумилске). Уз овај натпис лакше нам је протумачити и онај на Пуховцу код Зенице.

Недалеко од овога споменика, на Мићином брду у Вучјак-махали има други писани споменик, голема на просто отесана тумба, дугачка 160 *cm*, висока и широка око 90 *cm*, која је на пола утонула у земљу.

Натпис усјечен на једној уздужној страни гласи:

Слика 12.

Н ПОСТАВН БѢЛѢГЬ СН : СННЬ МХ : ВЛЬКЬ : Н БРАТНѢ : NЕГОВ[Ь Л]ХБѢNЬ Н МЕДОШЬ : Н ПРНБНЛЬ : Н БРА[NКО ?] ТЬКО ѦЕ (погр. VЕ) ПНСАNНЕ : СНЕ [П]ОГХБНТН : ПРОКЛ(Е)ТЬ ѠЧОМЬ : Н СННОМЬ.

Занимљива су ту народна имена Лубјан (Лубљан) и Медош, на које овдје први пут наилазимо, док су имена остале браће Вука, Прибила и Бранка или можда Брајка чешћа.

Слова врло су разговијетно и дубоко урезана те се натпис сасвим лако чита.

У истом селу Богутову, а у самој махали Кошарићи има једна плоча од пјесковите миљевине. Показује нам овај натпис, који се посве лако чита:

АСЕ ЛЕЖН РАДОЕ
П Р Н Г О Е В Н V Ь
О Б Р А Д О В Н V [Ь
А ПОСТАВН БѢЛѢГЬ
МАТН ТРЬДНСАВА.

Пушковац.

У пушковачком гробљу, које се налази уз цесту, што води из Челића у Бијељину, једно четврт сата од Кораја, имаде велики стећак

од миљевине, дуг 180 *cm*, широк 70 *cm*, висок 85 *cm* на широком подношку, истесаном из једне стијене са осталим спомеником. Стећак је издјелан на облик тумбе, то јест горња му је плоха равна, а до је оштећен. Особито горњи рубови окрхани су му на све стране, је и орнаментална скулптура с једне и натпис с друге уздуж стране услијед тога оштећен.

Скулптура приказује два занимљива мотива: у дôњем реду понавља се осам пута стилизована палмета, док је горњи руб уријешен вијом

Слика 13. Скулптуре на стећку пушковачком.

са гранчицама, које правилно из ње ничу. Та вија врло је оштећена *(слика 13.)*.

У натпису је с друге стране окрхан први ред, а остала још четири разговијетним и лијепим су писмом урезана у мехак камен. Име покојниково одбијено је; испуставши то име читаћемо:

ТПЛЕМЕНИТ ГОСТИЛАДИНИНЬ ... ГАВИ
ШЕБИЛИГ ⁝Г⁝СИНОВЕ:ПРЬВЫСО:НРАД
МНЛ:ЬНРАДНИЧЬ:ТІСОЖЕ:СНБИЛИГ
ПЬГОУБИТИ ГОГОУБИ ГДБОГЬ

Слика 14.

+ [АСЕ ЛЕЖИ ...... ПЛЕ]МЕНИТ[И] ГОСТИЛАИНИНЬ [ПОС]ТАВИШЕ БИЛИГЬ 3 СИНОВЕ: ПРЬВЫКО: И РАДМИЛ:Ь И РАДИНАЧЬ: ТКО ЖЕ: СИ БИЛИГ[Ь] ПОГУБИТИ ПОГУБИ ГА БОГЬ.

У прочељу споменика бијаше забиљежено име скулпторово, али од тог натписа не оста више него неколико знакова:

..... ВЬ ДИЕКЬ

Дакле: [АСЕ ПИШЕ ?РАДОСА]ВЬ ДИЕКЬ.

Да је име тому дијаку било Радосав, можемо закључити по уломку једног натписа, који се налази на плочи неколико минута удаљеној од тог гробља на такозваној Црквини у Корају:

— — — — — — — —

ДМИТРОМЬ НА СВОШИ ..МЛИ
ПОСТ
ЬО ПИСА ДИЕКЬ РАДОСАВЬ И ЮРЬИ

То јест: АСЕ ЛЕЖИ ..... ?СИНОМ] ДМИТРОМЬ НА СВОШИ [ЗЕ]МЛИ [ПЛЕМЕНИТОИ А] ПОСТ[АВИ НА НЕМЬ БИЛИГЬ ....
...........] ПИСА ДИЕКЬ РАДОСАВЬ ЮРЬИ[ЕВИЋ?]

Липик-махала.

У сеоском гробљу у Липику, од прилике 10 *km* уз цесту, пошавши из Бијељине према Корају, имаде усправна стела од шупљикавог вапненца, висока над земљом 1·50 *m*, широка 70 *cm*, а дебела 35 *cm*.

Горе завршује у забат, а спреда и страга имаде цијелом дужином по сриједи повор.

С једне стране уклесан је по дубоко натпис, који је мјестимице сасвим оштећен, те се тако затрло име покојниково и донаторово.

Натпис гласи:

АСЕ ЛЕЖИ [? ГРУБ]ЬЧЬ
ХОР[И]ЋЬ А ПОСТАВ[И Н]А
НЕМЬ БЕЛЕ[ГЬ ??]СТАНЬ
БРА[ТЬ] ЮГО[ВЬ] *

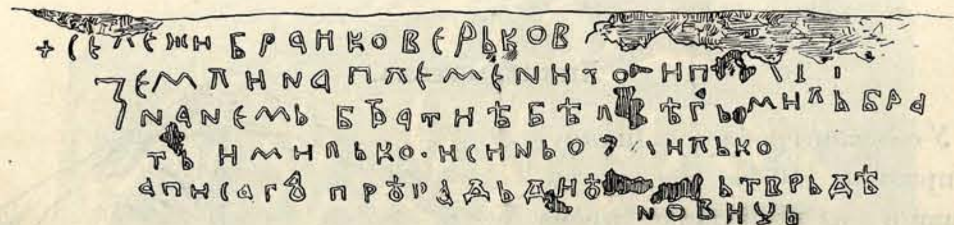

Слика 15.

Кикаћи.

Лијево од цесте из Тузле у Зворник налази се између села Кикачи и Чакловићи (котар Д. Тузла), код мјеста, звана „Читлук“

недалеко од хана Чоршулића једна тумба, дугачка 190 *cm*, широка 90 *cm*, висока 59 *cm*.

Натпис на њој уклесан је с дуже стране, обрнуте цести, те га је госп. В. Вулетић приопћио по једној фотографији, која му је ради колационирања послата, у „Гласнику“ од год. 1889., св. 2., стр. 78. до 80. Његово читање бијаше врло непотпуно, те је било нужно у биљешци уредништва то читање попунити, колико се могло на основу фотографије. Имајући прилику да видим тај камен, ревидирао сам натпис, који је на оригиналу посве разговијетан и лако читљив:

Слика 16.

✝ СЄ ЛЄЖИ БРАНКО ВЄРЬКОВ[ИЋЬ NА СВѠИ] ЗЄМЛИ NА ПЛЄМЄNИТ[ОИ ПОСТАВИШЄ] NА NЄМЬ БРАТИѢ БѢЛѢГЬ МИЛЬБРАТЬ И МИЛЬКО · И СИNЬ О..МИЛЬКО А ПИСА ГА ПРѢРАДЬ ДИѢ[К]Ь ТВРЬДѢNОВИЧЬ.

Тиме дознајемо поузданије име „дијаково“; зове се Перерад Тврђеновић.

Ђурђевик.

С десну страну цесте, којом се иде из Тузле у Кладањ, код петнаестог километра, лежи у селу Ђурђевику у дôњо-тузланском котару под једним млином на ријеци Гостиљи стећак на облик саркофага. Мјери по дужини 2·06 *m* (на основи), а 2·23 *m* (на пљемену); висок је 84 *cm*, а широк 70 *cm*. У челу стећка уклесан је стојећи коњ окружен изресканим округлим ћенаром. На страни је подубоко и разговијетно уклесан овај натпис:

ѢСЄ·ЛЄЖИСТОѢ·СЄПОСТАВИОСТѠѢБРАТЬЄГОВЬ
NѢХТОЛОВИЧЬ
NАСВОЄИЗЄМЛИ
NАПЛЄМЄNИТОЄИ

Слика 17.

Да га боље прочитамо, ваља одијелити сигнатуру дароватеља споменика, која је додана другој половини првог реда:

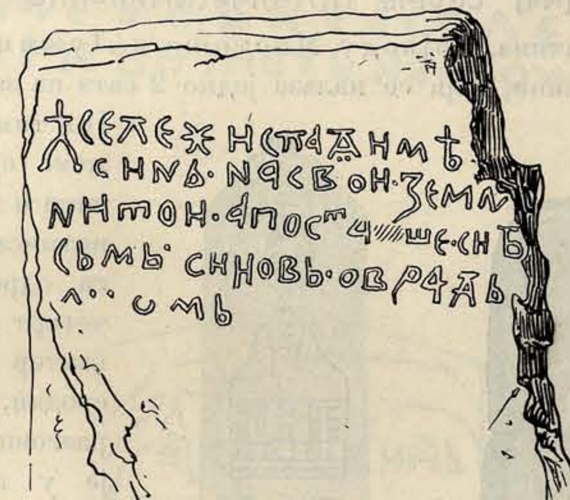
АСЄ ЛЄЖИ СТОѢ — СЄ ПОСТАВИ ОСТѠѢ БРАТЬ ЄГОВЬ
NЬ ХТОЛОВИЧЬ
NА СВОЄИ ЗЄМЛИ
NА ПЛЄМЄNИТОЄИ

Натпис гласи дакле:

АСЄ ЛЄЖИ СТОѢNЬ ХТОЛОВИЋЬ NА СВОЄИ ЗЄМЛИ NА ПЛЄМЄNИТОЄИ. СЄ ПОСТАВИ ОСТѠѢ БРАТЬ ЄГОВЬ.

Штријепци.

У селу Штријепцима (опћина Зовик, котар Брчка), имаде „Старинско гробље“ са капелицом св. Рока, гдје су гробови означени малим каменицама. Једна је од истијех плоснатог облика те је само с лица отесана, а на крајевима окрнута. Она имаде натпис, доста разговијетно уклесан. Плоча је висока око 1 *m*, широка 57 *cm*, на десној страни одломљена. Натпис гласи:

Слика 17.

✝ СЄ ЛЄЖИ СПАДИМѢ .... СИNЬ · NА СВОИ · ЗЄМЛ[И NА ПЛЄМЄ]NИТОИ · А ПОСТА[ВИ]ШЄ · СИ Б[ИЛИГЬ NА N]ЄМЬ · СИNОВЬ ОВРАДЬ ......

Задња ријеч Л..ОМЬ није ми јасна.

Сељани.

Код врела „Турска вода“ у Сељанима, 6 *km* од Рогатице крај вишеградске цесте имаде средовјеко гробље, а у њем велики двоструки

стећак, то јест споменик, постаљен двојици, што се изражавало и у облику стећка, који наличи двим стећцима, сложеним у један. Већи стећак имаде пљеме, мањи је горе раван. Дуљина му је 2·40 *m*, висина, односно ширина већему 77 *cm* и 64 *cm*, мањему 40 *cm* и 56 *cm*. Подножак имаде величину 1·50×2·80 *m*.

Натпис налази се на горњем рубу са три стране већега стећка те гласи:

ВЬНМЕОЧАН СNА НС//////

В СТОГА ДХА АСЕ ЛЕЖНГРЪБАЧА ВОЕДЕМНОТОШАПОУТЕNАНЪТ//////

//////ДЕЋNОМЬ

//////ВМЬNАП МЕТОМ

Слика 18.

ВЬ НМЕ ОЧА Н СNА Н СВЕТОГА ДХА АСЕ ЛЕЖН ГРЪБАЧА ВОЕВОДЕ МНОТОША ПОУТЕNА (t. j. ЖЕNА) Н Ъ Т[ОМЬ ЛЕЖЕ] СЬ ДЕЋNОМЬ [NА] СВОМЬ П(ЛЕ)МЕ(NН)ТОМ[Ь.

Мужа Грубачина, војводу Миотоша с Лужина, познајемо из натписа у Влађевини, који се налазе једно 2 сата на запад од Сељана. По тим натписима можемо сублизу установити и вријеме постања натписа у Сељанима те га одредити на прву четврт XV. вијека. Карактер писма посве је сродан, а натпис, иначе разговијетан, оштећен је у првом реду на трећој страни. Мањкаво мјесто можемо попунити или како сам то у транскрипцији учинио или са Н Ъ ТО ЪМРНЕ или слично.

Слика 19. Скулптура у Сељанима.

Слика 20. Нишан код Шаторовића.

Име Грубачине кћери Дејане необично је те га први пут налазимо.

Од осталих споменика у тој некрополи спомена је вриједна једна мала, просто отесана плоча са примитивно приказаним људским ликом *(сл. 19.)*.

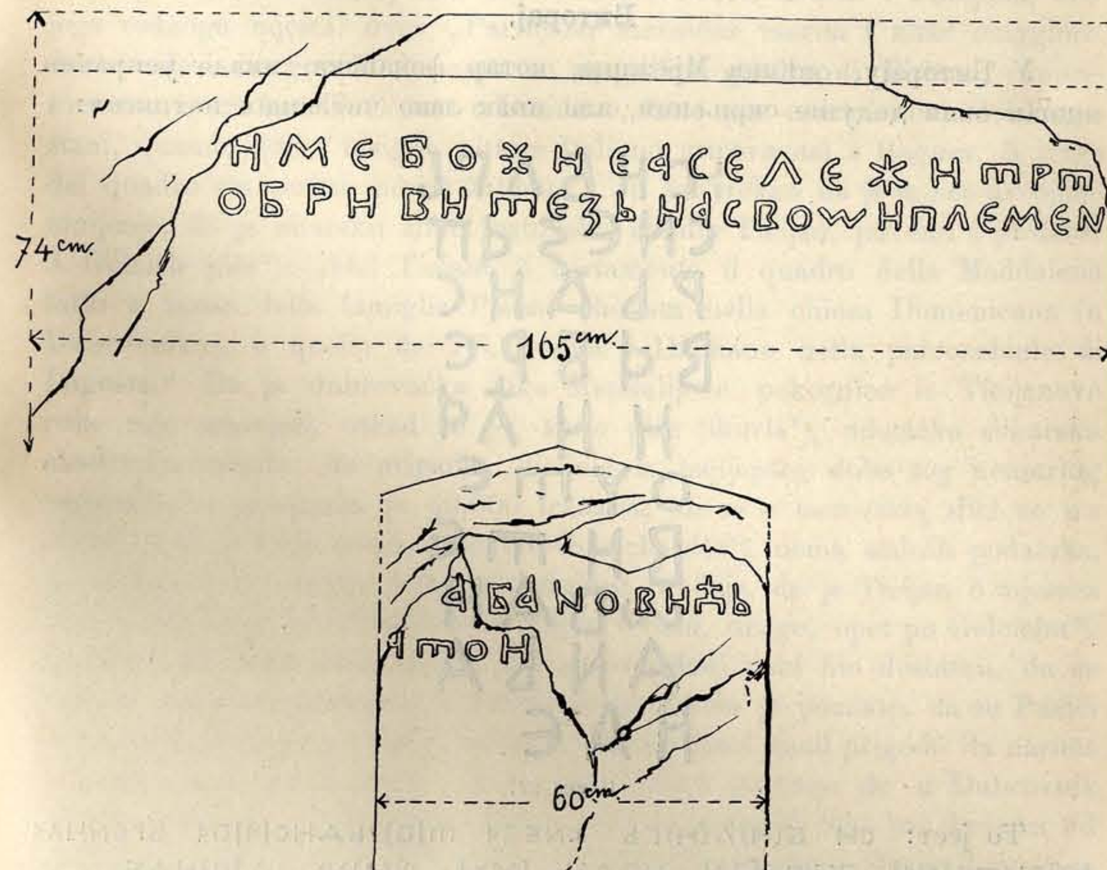

Нузгред спомињем и један стари турски нишан, што сам га нашао пред селом Шаторовићима, пошав из Рогатице у Думаниће са стилизованим људским ликом *(слика 20.)*.

Пошто су Мухамеданцу забрањене слике, занимљив је тај споменик, а знам само још један сличан, на кога сам се у Варвари код Прозора намјерио.

Ковани.

У гробљу у Кованима, једно 4 *km* уз стару цесту, која води из Рогатице на Гласинац, имаде крај пута мрамор, дуг 162 *cm*, висок 74 *cm*, широк 60 *cm*, а на њему је натпис. Мрамор је врло оштећен, али се натпис ипак може по смислу посве добро попунити. Натпис урезан је дубоко и разговијетно, гдје камен није окрхан. Чита се:

Слика 21.

ВЬ] НМЕ БОЖНЕ АСЕ ЛЕЖН ТРТ[НШ]А БАNОВНЋЬ [Д]ОБРН ВНТЕЗЬ NА СВОШН ПЛЕМЕNНТОН.

Црквина на Гласинцу.

На старом великом гробљу, што га народ на Гласинцу Црквином зове, има међу оном силом стећака и један, на којем се разабиру нека слова. Вриjеме je врло затрло та слова, те сам се, и ако често дођох онамо, увијек узалуд мучио да натпис прочитам. И љетос сам се бавио тим разореним натписом, а мислим, да ми je пошло за руком прочитати га. Натпис садржаjе ову маjсторову сигнатуру:

CѢЄVЄIIMH PΛ4ДHMHP4ΠH C4 MHTTPOB Ѫ
IЗ N4ѪCC

Ја читам:

CѢVЄ K4MH BΛ4ДHMHP 4 ΠHC4 MHTTPOB(H)Ѫ HЗ N4Ѫ.....

Натпис бар je у толико вриједан, што њиме добивамо на ново имена двојице народних скулптора Владимира и Митровића.

Биторај.

У Биторају, општина Мрежица, котар фочански, имаде усправни нишан овим додуше окрњеним, али ипак лако читљивим натписом:

ѢCHБΛΓL
CNЄЗ4TT
PЬДHC
B4БPC
HHѪ4
OYTTЄ
BHTTЄ
ωBДH
ДNЬД
HДЄ

Слика 22.

То jест: CH Б(H)Λ(H)ΓЬ KNЄЗ4 TT[B]PЬДHC[4]B4 БPCNHѪ4 [Π]OVTTЄ[N4] BHTTЄ[З4] ωBДH [MX] Д(4)NЬ Д[O]HДЄ.

Задња фраза ωBДH MX Д4NЬ (sc. задњи) ДOHДЄ сјећа нас оне OBДH MX MЄД4NЬ или KONЬVHN4 ДOДЄ, што их већ нађосмо на старим босанским натписима.

Povjesno-umjetničke bilješke sa dalmatinskih ostrva.

Priopćio

Frano Radić.

1. Oltarska slika (pala) Svetih Kuzme i Damjana na Lastovu.

Moj vrijedni i dobri učitelj prof. Melko Lucijanović, Lastovac, pisao je 1877. god.[1]) ob oltarskoj slici župne crkve Svetih Kuzme i Damjana, svojega rodnoga mjesta, ovo: „Particolar menzione merita l' altar maggiore, dove vedesi in grande formato un magnifico quadro di Tiziano, rappresentante i SS. fratelli Cosma e Damiano, fatto per commissione dei Lagostani, quando quest' insigne pittore Italiano attrovavasi a Ragusa. A tergo del quadro sta scritto *pinxit Titianus.*" Ja bih rekao da je uopće usvojeno mnijenje, da je oltarsku sliku lastovsku izradio Ticijan, jer eno i profesor J. Gelcich piše[2]): „Del Tiziano è certamente il quadro della Maddalena fatto a spese della famiglia Pozza, che sta nella chiesa Domenicana (u Dubrovniku), e quello dei SS. Cosma e Damiano nella parrocchiale di Lagosta." Da je dubrovačka slika Mandalijene pokornice iz Ticijanove ruke nije sumnjati, otkad se je, kako piše Skurla[3]), mletačka slikarska akademija izrazila: da pripada „djelima iz najljepšeg doba tog neumrlog umjetnika" i procjenila ju 60.000 franaka; ali se o lastovskoj slici to ne može kazati. Prije svega, kako isti Gelcich piše[4]), nema stalnih podataka, po kojima bi se mogla dokazati istinitost predaje, da je Ticijan 5 mjeseca dana proboravio kod Pucićeve obitelji u Gružu, drugo, opet po Gelcichu[5]), opstanak tih dviju slikâ (a eto sad samo jedne) nebi bio dostatan, da se dokaže slikareva prisutnost u Dubrovniku, dočim je poznato, da su Pucići onoga doba putovali po Italiji, pa da su i Lastovljani imali prigode da naruče u Italiji jednu dobru sliku. Da je pak Ticijan putovao do u Dubrovnik i ostao tamo skoro pô godine dana, nebi to izbjeglo bilo bar kojemu od tolikih njegovih životopisaca, kako nije izbjeglo putovanje Matije Rosselli-a,

[1]) Manuale del Regno di Dalmazia pel biennio 1876—77.
[2]) Dello sirluppo civile di Ragusa, 1884., str. 108.
[3]) Ragusa, Cenni storici, Zagreb 1876., IV.
[4]) Nav. dj., str. 108.
[5]) Ibidem, str. 108.

dočim toga nije nijedan napomenuo. Svakako pak cijenim, da sam prof. Lucijanović nije vidio što piše, da je iza slike zabilježeno *pinxit Titianus,* nego da mu je to kogod kazao, a on da je na dobroj vjeri prihvatio tim lašnje što se slagalo sa dotadašnjom tradicijom.

Kod gosp. Frana Ivančevića Gjurova u Korčuli našao sam lastovski rukopis dijelom iz prošastoga, dijelom iz predprošastoga vijeka, kao izvadak iz knjigâ: „Dei Diuersi", „dell' Vniuersita di Lagosta", a u njemu isprave, po kojima se jasno ruzumije, da je slika Svetih Kuzme i Damjana i ostalih pet, koje se sve nahode na velikom oltaru župne crkve Svetih Kuzme i Damjana u Lastovu napravljene 1632. god. u Rimu, i to baš od glasovitog slikara *cavalier Giovanni Lanfranco* i od drugog manje poznatog *Giovanni Scriuelli.* Cav. Giov. Lanfranco življaše od god. 1581.—1675. On je slavan slikar Caracci-eve bolonjske, eklektične škole, dapače pravi učenik najprije Agostina, a po njegovoj smrti, Hanibala Caracci-a[1]). Slike su lastovske dakle postale više od pô vijeka nakon smrti Ticijanove. Ja sam o njima ovako bio pisao nazad tri godine:

„Velik je oltar vas od kamena bojadisana i pozlaćena. Po srijedi mu je krasna slika SS. Kuzme i Damjana, kojoj se je čuditi kako je živo sačuvana i viješto izvedena, pa treba svakako da potiče od majstora prvoga reda. Dva su Sveca tako naravski pretstavljena, u sred Božje prirode baš kao da je oltar rastvoren, pa da jih kroza nj' vidiš gdje se pomaljaju iz daleka. Desno i lijevo su po druga dva sveca, a više oltara je poprsje Boga oca raskriljenim rukama nizdol okrenuta u sivu plaštu sa naborim uprav velikoga sloga. Sve su te slike baš nenadkriljive ljepote, a mogle bi se s njima dičiti i najljepše crkve na svijetu. Meni je u velike žao, što u jedan sami dan boravka u Lastovu nijesam mogao bolje da proučim to remek-djelo slikarske umjetnosti[2])."

Po osobitoj ljepoti srednje i gornje slike razumije se, da su one napravljene od *cav. Giov. Lanfranco,* čijim se slikama diče Belvedere u Beču, Museo Nazionale u Napulju, te vatikanske galerije u Rimu, a četiri pobočne biće napravio *Giov. Scrivelli,* koji se, kako ja mislim, nije domogao svjetskoga glasa. Evo megjutim lastovskih još ne objelodanjenih isprava.

I.

Sboro per le Mrescize p. 116 e entrata del parocho p. 121.

Adi 1 di Luglio 1631: —

Essendosi radunato il sboro di licenza, et in presenza del Molto Ill.e Sig̃ Francesco Tudisio Conte per tratare diuersij negotij publici, com-

[1]) De Boni: Biografie degli artisti. Str. 592.

[2]) Bullettino di archeologia e storia dalmata, an. XV., N. 9., pag. 136.

parue il Sig̃ D Antonio Diodati esponendo d' hauer in deposito Ducati 121 di g.si 40 per Ducato delle entrate della Parochia di Lagosta acumulate, absente Parocho consignatili per rendergli a chi ordinaua molto Ill.e Arciuescouo[1]), in essecutione del S. Conciglio di Trento secundo. Sogiungendo che ora m.to sud.to e li suoi curialisti uogliono detto denaro aplicare alla fabrica del Palazzo Archiepiscopale, priuando la propria Chiesa e Poueri del loco contra ogni rægione e uolere del S Concilio, e che percio d.ti ministri li fanno uiolenza etiam con letere obrobriose che facia la consegnia e pero lui, per liberarsi di tante molestie e uolendo sciuare (schivare) qualche inconueniente propose di uoler d.ti denari impiegare per la fabrica del Altare principale nella Chiesa Parochiale, non hauendo quella, ne entrata, ne altro modo di erigerli, ne pagare artefice, et essendo mancate le elemosine per il mancamento dell' entrate, il che apreuorno (approvarono) tutti, e lodorno (lodarono) la risoluzione nemine discrepante, prometendo tutti a d.o Diodati che se mai da alcun Giudice Eccl.o e competente, in questa causa sara giudicato che d.to denaro, sia mal impiegato, ò che fosse sforzato, à renderlo, e che percio fose molestato che lo soleuarano d' ogni danno et interesse non solo della sommasud.ta ma ancora delle spese che facesse in liti, uiagi, ò altro per questo interesse, cosi tutto il sboro, e ciascuno in esso s' obligo. Hoc, et omni meliori modo, dando à me infrascrito Canciliere facolta, et ordine far la scritura publica per cautela d' esso diodati questo di et anno sud.to

Francesco Tudisi Conte.

II.

Sboro per Duc.ti 121 del auanzo di entrata Parochiale in che deuono spendersi p 129

Adi 4 di $\frac{bre}{9}$ 1631.

Per la pñte oblega si dichiara inanzi il Mag.co Sig̃ Conte Ms Nicolo Gio di Palmotta et suoi honorandi Giudici, qualmente Gio di Bogdan Diodati confessa hauer hauuto e riceuuto Duc.ti 121 da Steffano di Cosmo, quali ha hauuto dal Arciuescouo di Ragusa e sono delle entrate della Chiesa di SS. Cosmo e Damiano di Lagusta per douergli spendere nelle cose necesarie per la detta Chiesa a suo arbitrio, e con tal peso li riceua il soprad.o Gio, e si obliga di spendergli come di sopra, e di dar sempre conto, a chi bisogniara di d.ti Duc.ti 121 cusi si obliga il soprad.to Gio con tutti li sua beni stabili et mobili ut supra.

Nicola Palmota Conte

[1]) Razumije se nadbiskup dubrovački, čijoj je dijecezi pripadao otok Lastovo, kao što se je i politički podložio bio dubrovačkoj republici početkom XIV. vijeka.

III.

In Xp̃i Nomine Amen Adi 2 $\frac{bre}{9}$ 1631 in Lagosta

In Tempo del Mag^{co} Sig̃ Conte Ms Nicolo Gio di Palmota, e suoi honorandi Iudeci Giorgio Aletta, Gio Paulouich, et Florio di Gio in presenza loro. Essendo radunato il sboro Generale dauanti la Chiesa di S^{ti} Cosmo e Damiano per tratare diuersi negotij publici, e fra le altre cose tutti unitamente stabilirono nemini discrepante che li Ducati 121 auanzati dalle entrate di questa Parochia nel tempo che non fu il uero Parocho, *si spendano per la pitura del Altare fabricato di nouo nella Chiesa di S^{ti} Cosmo e Damiano di Lagosta,* per essere cosa la piu necessaria in d^{ta} Chiesa, e che tal carico si dia al R Sig̃ D Antonio Diodati accioche *facia fare la pitura à Roma di qualche ualent homo con Commissione, non bastando d^{ti} Ducati 121 che spenda, e piu accioche si habbia cosa fina.*

Nicola Palmota Conte.

IV.

Adi 28 febbraro 1633.

Dauanti il Mag^{co} Sig̃ Conte Ms (Messer) Andrea Basegli, Giorgio Aletta, e Gio Paulovich Giudici del anno passato confessorno che *li quadri sei furono mandati da D Antonio Diodati di Roma, e posti sopra l'Altare Grande li quali quadri ouer piture, sono stati comprati alli soprad^{ti} denari, et il Mag^{co} Sig̃ Conte sud^{to} con li suoi Giudici aprouorno il Conto mandato da Roma da Sig̃ Diodati* per bono e giusto, il quale conto appare registrato nel pñte Libro a f° 26 A tergo

Andrea Basegli Conte.

V.

Segue il Conto delli Duc^{ti} 121 f 26 A tergo

Adi pri^{mo} Marzo 1633.

Di mandato del Mag^{co} Sig̃ Conte Ms Andrea Basegli e suoi honorandi Giudici si registrano l' Infrascritti Conti ad instanza di Gio Diodati.

Noi Camillo, e Guido del Palagio di Roma faciamo fede qualmente hauuiamo pagato per ordine, e conto del Sig̃ D Antonio Diodatti le infrascrite partite, e dato gliene debito nel suo Conto al nostro quaderno di Cassa segnato G a car^{te} 254:

Adi 14 Aprille 1632 *sc^{i} cinquanta* di moneta *pagati* con ordene del detto Sig̃ Antonio Diodati *al* Sig̃ *Cau^{re} Gio Lanfranco* porto cont disse *per alcuni quadri che fa per la Comunita, e Chiesa di Lagusta* et adi 21 d^{to} *s^{i} quindeci* moneta *pagata* con ordine come sopra *a Gio Scriuelle Pitore*

per d^{to} Conto disse *a Conto di quadri, che deue fare,* e adi 21 Giugno *s^{i} cinquanta* m^{ta} *pagati* con ordine come sopra *al Caua^{re} Gio Lanfranco* porto contij disse *a bon conto di una Pitura che fa per la Chiesa di Lagosta,* e adi 6 Agosto *s^{i} dicci* m^{ta} *pagata* come sopra *al d^{to} Caua^{re} Lanfranco per Pitture,* e adi 27 d^{to} *s^{i} dieci pagati* con ordine come sopra *a Gio Scriuelli Pittore* disse *per resto, et intiero pagamento* di *due Quadri per la Chiesa di Lagosta.* Et in fede del uero la presente sara firmata di mano del nostro Sig̃ Guido q^{o}: di 27 Otom^{bre} 1632

Cam^{o}, e Guido del Palagio

Io Christoforo Starani faccio fede che la soprad^{ta} mano e del Sig̃ Camilo, Guido del Palagio Banchiere, et in fede per manu propria.

Io Gio Luca Antizza[1]) faccio fede che la soprad^{ta} mano, e del Sig̃ Camile, e Guido del Palagio, et in fede per la sottoscritione di mano propria.

VI.

Sabatto adi 14 Agosto 1632

Ancona una cassetta lunga de un Quadro libre trentatre al Sig̃ Marino Lalich dal Sig̃ Antonio Diodati franco con giulij trentatre, et per la consegna baiochi settanta.

Partita cauata del Libro delle poste del Sig Orsato Maggalotti da me Gio Lucca Antizza

Andrea Basegli Conte[2]).

2. Drveno Svetoshranište za Presv. oltarski Sakramenat sa devet kipićâ u crkvi Svetih Kuzme i Damjana na Lastovu. Ne znam da li još obstoji to Svetoshranište. Ova isprava, koje sam prepis našao u istoj gori spomenutoj rukopisnoj knjizi, svjedoči nam u toliko o ljubavi Lastovaca k lijepoj umjetnosti u XVII. vijeku i o njemačkom ili, po svoj prilici, flandrijskom drvorezbaru Urbanu von ili van Lurgge, koji je u to doba stanovao u Dubrovniku. Evo te isprave:

„Diuersi del 1638 in 43

Tabernaculo del Santissimo (fol 9)

Adi 23 di Marzo 1638. In Lagosta.

In Nomine Domini Amen. Li Procuratori di Corpus Christi di Lagosta di nome Iuan Iuiceu, Gio Antonio, et Marino Antizza. Hauendo desiderato

[1]) Treba da je to Lastovac, jer ima nekoliko vjekova da je u Lastovu pleme Antizza.

[2]) Po propisu lastovskog zakonika, knez ostrva bio je dužan da potpiše svaki opis lastovske kancelarije, i bez toga potpisa spisi nijesu imali nikakove vrijednosti.

da molto tempo in qua di fare uno Tabernaculo per il Santissimo Sacramento in questa nostra Chiesa Parochiale di S^{ti} Cosma, è Damiano, et hauendo fatto uenire un ***Maestro*** à nome ***Vrbano di Iurgge Germano*** *adeso abitante* alla *citta di Ragusa* con il quale hauendo, et hauendo piu uolte con d.° Maestro parlato et Venuto à patto, et accordo perche sud^{to} Maestro Vrbano ci debbia fare il d^{to} *Tabernacolo alla moderna*[1]) *piu bello che si po* (può) *di altezza pie tre, e mezo, senza statua che deue essere in Cima nel quale Tabernaculo deuono essere noue statue in tutto,* et che sia tenuto il d^{to} Maestro uenire in qua metere al suo loco, et che noi li siamo tenuti di *dare per d^{to} Tabernaculo duc^{ti} 50 di g^{si} 40* per D^{to} et di *donarli uno barilo di uino,* et che sud^{to} maestro sia tenuto a *fare di suo legname,* et *tutte altre cose necessarie, quale si apartengono alla sua mastoria,* et che *sia di bon legname,* al quale li *habbiamo datto a bon Conto* et per *parte di detta opera D^{i} 18 di g^{i} 40 per Duc°* et che d^{ta} *opera sia finita al piu mesi dua.*

Andrea Basegli Conte.

---

3. Oltarska slika župne crkve Bl. Gospe od Milosrdja u Bolu na otoku Braču. Po srijedi gori Bl. Gospa, bijelom koprenom oko glave, u ružičastoj tunici, a zaogrnuta preko ramenâ modrim pallijom. Gleda doli $^3/_4$ okrenuta put desne strane. Gospi na koljenima sjedi gô djetić Isus sa bijelim platnom oko bedara. Milokrvno je to živahno djetešce rude, plave kose te gleda preda se, a desnicom udjeva prsten na prstenac lijeve ruke sv. Katarine Aleksandrinske. Za istu ruku drži Gospa s. Katarinu svojom desnom rukom. Sv. Katarina, lijepa plavokosa djevojka, u kraljičinoj odori, stoji pred Gospom s desne strane. Gospi s lijeve je druga plavokosa, mlada, bjelokrvna svetica (sv. Marija Mandalijena), koja preda se vrhom kažiputa lijeve ruke podupire zatvorenu urešenu srebrnu jajoliku posudu sa dragocjenjenom pomasti, i pruža ju Gospi. Slika se je vremenom dosta pokvarila, te je boja otpala naročito sa odjeće sv. Mandalijene; ali je slika pokvarena i dosta prikrivena srebrnim ili posrebrenim krunama, prišivenim na postavi, od kojih su tri jedna vrhu druge nad Gospinom glavom, a po jedna nad glavama spomenutih svetica. U zraku nad Gospom lebde simetrično dva angjela, koji bi imali držati megju rukama naslikanu krunu, koja ostaje pod srebrnima. Pred sv. Katarinom, s desne strane slike, je sv. Petar Apostol s ključem u lijevoj ruci. Okrenut je u $^3/_4$, u bijeloj bradi. U desnoj ruci drži baziliku sv. Petra u Rimu, kojoj se vidi pročelje. Odmah do

[1]) T. j. u preporodnom slogu, koji je onda vladao.

sv. Petra je sv. Dominik, koji preda se gleda; odjeven je u odjeću svojega reda. S lijeve dolnje strane slike su još, u srijedi sv. Pavao Apostol s knjigom pod lijevim pazuhom, a do njega svetac, koji lijevom obuhvaća drvo križa (možda sv. Filip Apostol). Slika je, i ako je u nekim čestima pokvarena, ipak toliko sačuvana, i toliko lijepa, da je posve dostojna restauracije.

Uz Bolsku župnu crkvu je od početka XV. vijeka dominikanski samostan, čiji je jedan član vazda bio, po juspatronatu, mjesnim župnikom. U samostanskoj knjižnici čuvaju se starinske knjige (od god. 1520.), u kojima su pobilježeni svakdanji troškovi samostana. U jednoj od tih knjiga našao sam i bilješke, koje ovdje priopćujem, i po kojima se doznaje, da je opisanu sliku napravio slavni mletački slikar Jakov Tintoretto, pa je i to znamenit razlog, s kojega se ona preporučuje osobitoj skrbi slavnog c. kr. središnjeg povjerenstva za čuvanje i uzdržavanje umjetničkih spomenika u Beču. Sad eto spom. bilježaka:

„1563

Item dedi a *maistro Jahomo depentor* per conto *dela pala* cento e vinti ducati a rason de lire sie e soldi quatro al ducato montano	*L* 144	*s* —
Die prima septembris dedi a *m. iacomo tintoreto depentor* per conto et suplemento de duchatj 220 per una pala; et li for datj duchatj 100 arason de liri sei e soldi quattro il duchato	*L* 620	*s* —
— . Item al dito per una del azuro ultramarin	*L* 31	*s* 4
— . Item al dito per oro mazinato	*L* 8	*s* —
— . Item per oro inpera qual fo portado	*L* 4	*s* 12
— . Item al dito quelo aveva dato ali fachini per portar li adornamenti dela pala dal indorador in chasa sua: et per aver fato portar le chase ne qual sono inchasatj li adornamenti dala butega in Casa del depentor .	*L* 9	*s* —
— . Item per beverazo ali garzonj del intaiador indorador et del depentor	*L* 3	*s* 8
— . Item per legname per far le chase nele qual sono inchasate li adornamenti et in prima per tavole 40 para longe pidi 11 e pare . . piedi . 9 . una per laltra montano *s* 13: montano in tuto	*L* 26	*s* —
— . Item tauole: 13. longe piedi . 13 . large uno pie ÷ a soldi ogni una: *s* 33 montano tuto	*L* 21	*s* —
— . Item per una tavola de un pe e m . 9 *s* larga . . .	*L* 1	*s* 12
— . Item per tavoli . 4 . a soldi — 8 luna	*L* 1	*s* 12

—. Item per schorcj . 14 . per li tresi dele Chase: a soldi 2 ÷ *L* 1 *s* 15
—. Item per chjoldi uno mier de vinti cinque et quatro cento de chanal . . . . *L* 5 *s* 14
—. Item per li fachini li quali ano porta le taule nela butega *L* 2 *s* 2
—. Item per schorcj . 12 . culi quali *fo fodrata la tela dela pala* et per chioldi . . . . *L* 1 *s* 16
—. Item al m̃ el qual afato li *Casonj* neli *quali fo incasata la pala:* et per inchasar la dita pala . . . . . *L* 1 *s* 6
—. Item a la piata per portar tuta la pala in barcha et a 8 fachinj li quali ano charga nela piata et ano descharga deschargar dela piata nel navilio . . . *L*" (Ovdje je knjiga razdrta.)

Još je za bolski samostan malo nakon oltarske slike bila u Mlecima dobavljena i slika Samaritanke, jer se nahodi u spom. knjizi i bilješka:

„1564 ms lulij

Item dedi per far depenzer la samaritana sopra el c̃filo *L* 6 *s* 16"

ali je te slike nestalo.

Прилози к римској археологији Херцеговине.

Приопћио

Фрањо Фиала, музејски пристав.

Драчевица код Пробоја близу Љубушког.

Године 1893. конштатовао сам на ливадној парцели Драчевици неколико зидина, које ми се учинише, да потјечу из римског доба. Нађени у најближој околини останци, које сам у „Гласнику зем. музеја" 1893. описао под „Прилози римској археологији Херцеговине", битно ме утврдише у моме мишљењу. Народ оно мјесто, гдје се развалине находе, назива „Црква свете Руже". Прекопавање на томе мјесту год. 1894. изнијело је ове резултате (види нацрт *слика 1.)*.

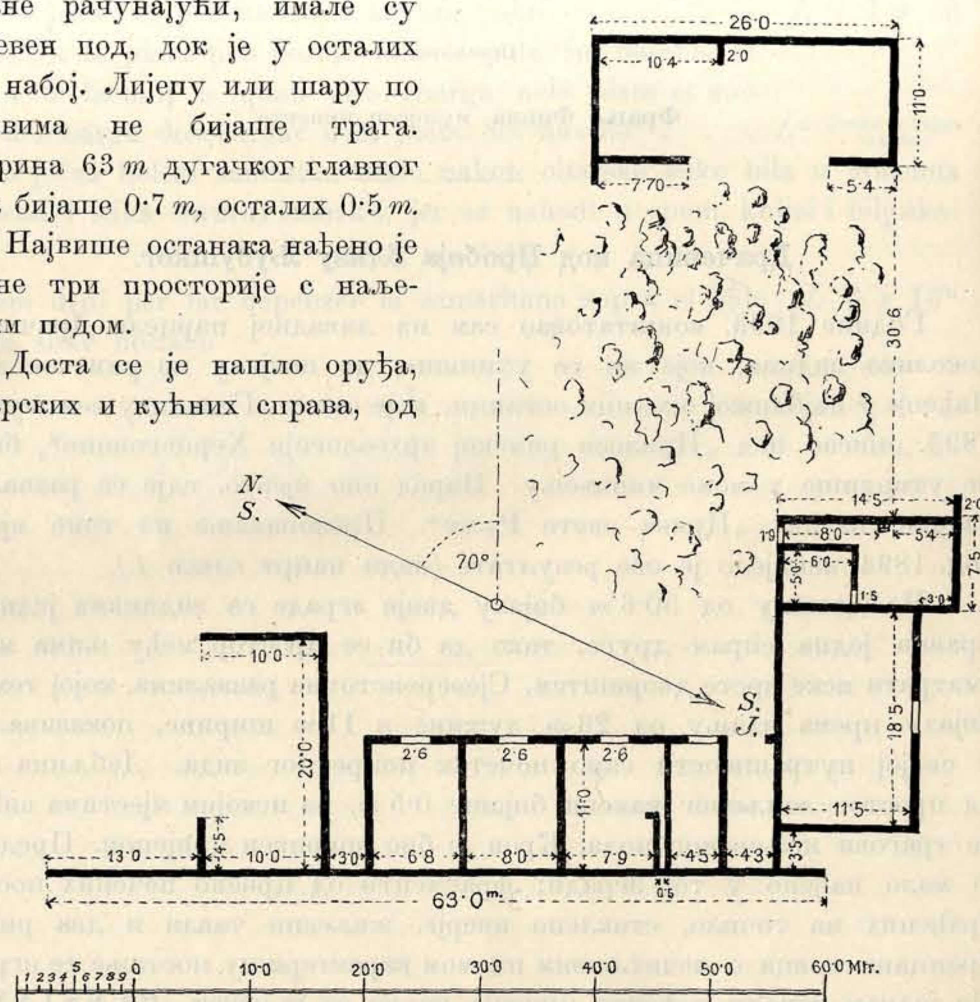
На даљину од 30·6 *m* бијаху двије зграде са зидинама једнаког правца једна спрам друге, тако да би се простор међу њима могао сматрати неке врсте двориштем. Сјевероисточна развалина, којој темељи бијаху према здању од 26 *m* дужине и 11 *m* ширине, показивала је у својој нутрашњости само почетак попречног зида. Дебљина зида од простог ломљеног камена бијаше 0·5 *m*, на некојим мјестима виђаху се трагови наљевеног пода. Кров је био покривен цријепом. Предмета је мало нађено у тој згради; фрагменти од црвено печених посуда, грађених на точило, стаклено иверје, жељезни чавли и два римска бронцана новца с нечитљивим писмом карактеришу постање те зграде. На једном комаду нађеног цријепа видио се је печат „PANSIANA", који се тако често у Херцеговини находи.

Друга зграда, која се наспрам ове простире у дужини фронте од 63 *m*, састоји од 39 *m* дугог и 12 *m* широког средњег здања и од два крила с обје стране. Али лијево крило није сасвим откопано, јер се због једне шумице, која је приватан посјед, ра̂д на оној страни није могао наставити. Усправне зидине биле су у цијелом здању очуване до висине од 1·75 *m* и састојаху од ломљеног камена, узиданог

лијепом, међу којим тамо амо бијаше по која цигла. Кров бијаше од цријепа. Од цигле нађена је многа са биљегом „PANSIANA“, а само на једној бијаше „CAII TITI HERMEROTIS“.

Средње здање бијаше раздијељено на шест једнако дугих просторија, од којих су двије средње широке 8 *m*, остале 6·8 *m*, 4·5 *m*, 4·3 *m* и 3 *m*. Четири очувана улаза бијаху 2·6 *m* широка. Друга, трећа и четврта просторија, с лијеве стране рачунајући, имале су наљевен под, док је у осталих био набој. Лијепу или шару по зидовима не бијаше трага. Ширина 63 *m* дугачког главног зида бијаше 0·7 *m*, осталих 0·5 *m*.

Највише останака нађено је у оне три просторије с наљевеним подом.

Слика 1.

Доста се је нашло оруђа, ратарских и кућних справа, од којих су главне приказане на *табли I.* Нађено је: 3 жељезна винцилијерска ножа, *таб. I., сл. 1.* и *2.*, $^2/_3$ нар. вел., како се у врло сродну облику још данас находе у народа у Херцеговини, 3 жељезна српа, *таб. I., сл. 5.* и *6.*, $^2/_3$ нар. вел., 3 жељезна цртала од плуга, *таб. I., сл. 4.* и *15.*, $^2/_3$ нар. вел., 1 жељезне ножице за стрижење оваца, *таб. I.,*

сл. 17., $^2/_3$ нар. вел., комад жељеза, кованог на облик спајала (Löthkolben), *таб. I., сл. 3.*, $^2/_3$ нар. вел., жељезни пожарач, *таб. I., сл. 10.*, $^2/_3$ нар. вел., дубач (Hohleisen), *таб. I., сл. 11.*, $^2/_3$ нар. вел., жличаст сврдао, *таб. I., сл. 8.*, $^2/_3$ нар. вел., длијето, *таб. I., сл. 16.*, $^2/_3$ нар. вел., 3 жељезне лопате с држалима, *таб. I., сл. 14.* и *9.*, $^2/_3$ нар. вел., жељезна кука, *таб. I., сл. 7.*, $^2/_3$ нар. вел., 7 жељезних крављих прапораца (Kuhschellen), 6 жељезних ножевих оштрица различитог облика, 2 жељезна копљана шиљка, *таб. I., сл. 12.*, $^2/_3$ нар. вел., 2 жељезна сјекача, *таб. I., сл. 13.*, $^2/_3$ нар. вел., 4 жељезна римска кључа, чавлови различитог облика, куке, различито жељезно иверје.

Бронца, већином накита нађено је ово: фибула са шарнијерима, на облик стријеле с лучастим главицама, прегнута фибула, 4 обичне фибуле са шарнијерима, једна фибула с брњицом, *таб. II., сл. 8.*, $^1/_1$ нар. вел., фрагменат округлог плохастог зрцала, бочка, *таб. II., сл. 10.*, $^1/_1$ нар. вел., 2 тутула, *таб. II., сл. 9.*, $^1/_1$ нар. вел., 2 дугмета, брњица с ремена, *таб. II., сл. 2.*, $^1/_1$ нар. вел., фрагменат неког накита, *таб. II., сл. 15.*, $^1/_1$ нар. вел., 2 римска кључа, 2 чавла с округлим главицама и један накитни комад, коме се не зна за што је служио, *таб. II., сл. 11.*, $^1/_1$ нар. вел.

Накиту ваља још прибројити двије црне, наребрене, двојако пробушене стаклене пасте, *таб. II., сл. 12.*, $^1/_1$ нар. вел., фрагменат наруквице од црне пасте и један овални, брушени калцедон.

52 нађена бронцана новца страном припадају царевима Антонину Пију, Галијену Пробу, Максимијану, Максенцију, Константину II., Констанцију II. и Јулијану II., страном им се писмо више не може распознати.

На крају инвентара нађених предмета ваљало би још напоменути овеће множине фрагмената иловастог суђа типичне римске провинцијалне технике, различитих рбина стакленог суђа, љуштура (ostrea, pecten, murex) и кости обичних домаћих животиња.

Што се тиче питања, којој су сврси служиле ископане зграде, ваља унапријед споменути, да на самоме мјесту није могла бити овећа римска насеобина, јер су Бигесте (Хумац) једва 2 километра зрачном линијом одонуд. По моме суду имамо ту пред собом само депенденцију Бигеста, сеоско боравиште с већим господарственим зградама, како их се у околини речене насеобине повише находи (Пробој, Храшљани Кутац, Љубушки). Једноставан, готово суров начин градње, до три округла ступа без икаког архитектонског украса и многе господарствене справе, које су нађене у различитим просторијама, канда потврђују изречени назор.

Грађевине су пропале пожаром. Кровни цријеп био је готово сав нагарен, на жељезним стварима виђали су се трагови интензивне жеге, а многи новци били су стаљени у грумење. Судећи по најмлађем нађеном новцу (Јулијан II.), разорена је зграда од прилике у другој половици четвртог вијека по Хр.

О натписима, нађеним недалеко од находишта прама Пробоју и око Љубушкога, добио сам од мога пријатеља, дра. К. Пача (Patsch) ове примједбе.

1. Нађено на пољу И. Томића у Пробоју, сада у земаљском музеју. Уломак десног горњег угла вапненасте плоче; над оквиреним исписаним пољем опточен троугласт забат с розетом у средини; у угловима лијево (одломљено) и десно од пошљедње половице палмета у рељефу; над трокутом оштећен шљеменски акротерион; висина без акротериона 0·35 *m*, с њиме 0·43 *m*, ширина 0·35 *m*, дебљина 0·18 *m*. Добра писмена. *Слика 2.*

Слика 2.

Надгробни споменик неког .... *nius* .... *mus* ....

2. Нађено на хрпи камења у Драчевици. Два каменита уломка, који један другоме пристају, од лијевог окрајка вапненасте плоче; лијево оквир очуван; висина 0·33 *m*, ширина 0·26 *m*, дебљина неједнака, највећа 0·11 *m;* добра писмена. *Слика 3.* Дољи је дио већ објављен у III. дијелу „Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien und der Hercegovina“ стр. 283., али погрјешним начином „са десне обале Требижата код Хумца“ као находишта.

Слика 3.

Слика 4.

Ред 2. Друго писме мора да значи кратицу; кад би припадало исписаној ријечи, онда би се останци оних писмена, која слиједе, морали одржати на површини десно од P.

Ред 3. као да би требало овако попунити:

.... *ac[tar(ius) co]h(ortis) p(rimae)* ..... *sti[p(endiorum)* ... *] vi[xit an]n(os) X* ....

О чину једног актуара исп. П. Кауер (Cauer) E. E. IV., стр. 429.

У реду 2. може бити да је *coh. I Lucensium* .... названа *coh. Belgarum,* пошто су оба одјељења била у посади у Хумцу—Бигестима, гдје је близу Драчевица.

3. Находиште на пољу J. Миличевића у Хумчу, сада у манастирском музеју у Хумцу. Уоколо одломљени уломак вапненасте плоче, висина 0·173 *m*, дебљина 0·145 *m; слика 4.*

.... *coh(ortis)* ... *tur(ma?) Ne[potis?? stip(endiorum)* ... *] ann(orum) XLV* .... *t(estamento) [f(ieri) i(ussit). I]n fr(onte) [p(endes)?* ...., *in a(gro) p(edes)* .... *].*

4. Находиште Кутац, код куће Алије Садиковића. Лијева страна вапненасте плоче, горе оквир очуван; висина 0·4 *m*, ширина 0·35 *m*, дебљина 0·16 *m*, површина мјестимице оштећена; дебело оличена, бијаше у кући Османа Месиховића узидана. Сада у земаљском музеју. *Слика 5.*

Слика 5.

У C. III 8494 с неким разликама. Ред 1. Пред T можда се распознају останци од E. Ред 2. Да ли је попречна црта очувана у TVR, мучно је рећи, јер је камен оштећен.

Ред 3. Можда би се могле назирати и друге хасте од M, исто тако хаста од A, што слиједи.

Ред 4. особито је страдао; кад сам камен још једноћ размотрио, уклонивши вапнену кору, мишљах с Хиршфелдом (Hirschfeld), да сам иза XXV нашао трагове од V/LLR.

Ред 5. Пред T можда још останци од E. Између A и M се сада слабо види тачка.

D(is) M(anibus) ... *e]ti, eq(uitis) coh(ortis) I [Belg(arum)] tur(ma) Valeri, [nat(ione)] Delm(ata) an[n(orum)* ...., *stip(endiorum)] XXV. [Va]ler(ius) [* .... *e]t Valeria M[axima? et M]amilia Inge[nua* ....

Хиршфелд попуњује у 6. реду *et f]amilia inge[nua.* У реду 2. попунио сам ја *Belg(arum),* јер се по свој прилици исти *Decurio Valerius Proculus* спомиње на два камена ове кохорте. C. III 8762 и 9739.

Кохорта је без сумње године 173. по Хр. била у Хумцу; исп. C. III 8484.

Груде.

У околици тога мјеста, које лежи у љубушком котару, неколико је пута нађено останака римских насеобина. На обронцима „Градине“ усред села, развалине с површином од 1000 m^2 по прилици, с темељним зиданама узиданим лијепом и римском опеком, сплављивају се за велике кише римски новци, накити и покућство. Овдје ћемо у кратко

споменути малу серију таких нахођаја, која је доспјела у збирке земаљског музеја. *Таб. II., сл. 3.*, сребрна фибула на облук са шарнијерима, $^1/_1$ нар. вел., одржана у фрагментима. Сребрна фибула са шарнијерима, стременка на облик птице, *таб. II., сл. 13.*, $^1/_1$ нар. вел. (сличан је комад нађен у Ротимљи, котара столачког); фрагменат ручице од љевеног бронца, крај се свршава делфиновом главом, *таб. II., сл. 14.*, $^1/_1$ нар. вел.

Мостарско блато.

Слика 6.

На парцели једне оранице на јужном крају тога периодичког језера нашао је један сељак при орању у *слици 6.*, у нар. величини приказани објекат. То је ручица неке римске посуде од љеваног бронца. Дôњи крај наставка приказује мушко попрсје с варварско-азијском ношњом и на тај начин уређеном косом. Горњи дио ручице извинут је из власи на глави, од којих је тројим гужвама одвојен, у оштром куту. Мотив је тај доста обичајан у римских врчева с ручицама, у италских и њемачких нахођаја виђају се томе многе аналогије.

Дретељ.

Слика 7.

Пригодом копања неког јарка за дренажу ископана је у селу Дретељу на жељезничкој прузи између Мостара и Чапљине римска иловаста лампица; да ли она припада какоме гробу или не, не умједоше радници више да рекну. Занимљива је декорација уљенке, она приказује врло невјешто израђену рибу, *слика 7.*, $^2/_3$ нар. вел. Симбол рибе је старокршћански, те би по томе та лампица била један од оних ријетких споменика, које је варварско бјеснило поштедјело у нашој земљи.

Столац.

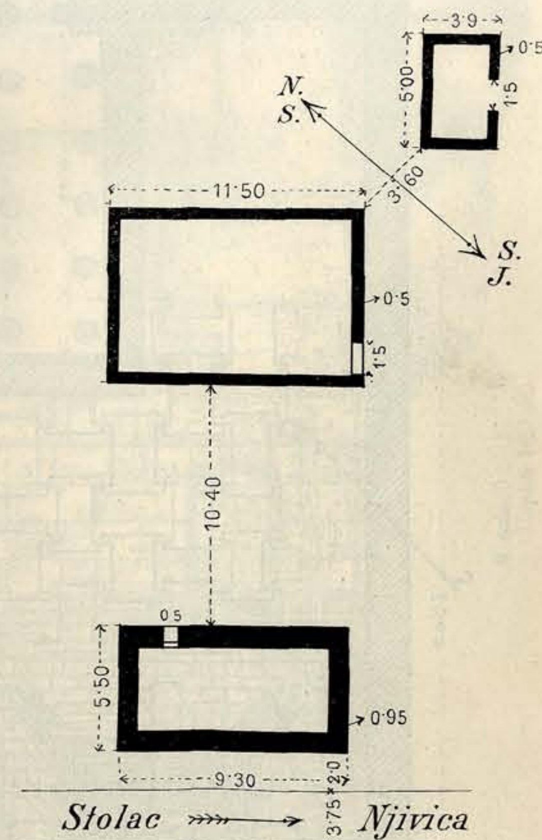
Прекопавање године 1894. и 1895. ишло је за тим, да надовезујући на прекопавање прећашњих година откопа даље дијелове

римске вароши. Сондирањем близу пријашњег мјеста прекопавања на парцели Ахмета Обрадовића близу католичког жупног дома тик пута из Стоца у Њивице наишло се на више грађевина, које су онда посве раскопане. Основа трију малих здања види се на скици *слика 8.* Најмање, 5 *m* дуго и 3·9 *m* широко здање с улазом широким 1·5 *m* било је узидано од ломљеног камена, у коме је тамо амо било помијешано опеке; зидови су упопријеко дебели 0·5 *m* и одржани су у висини од 1·7 *m*.

Под је био наљевен лијепом, а на лијепу, којим је био ожбукан зид, видјели су се трагови шаре, црвено заоквирених поља. Од нарочитих нахођаја ваља напоменути два колута од бронцане жице, уломке од оловних цијеви, више новаца (бронц) *Constancius II* и *Jovianus.*

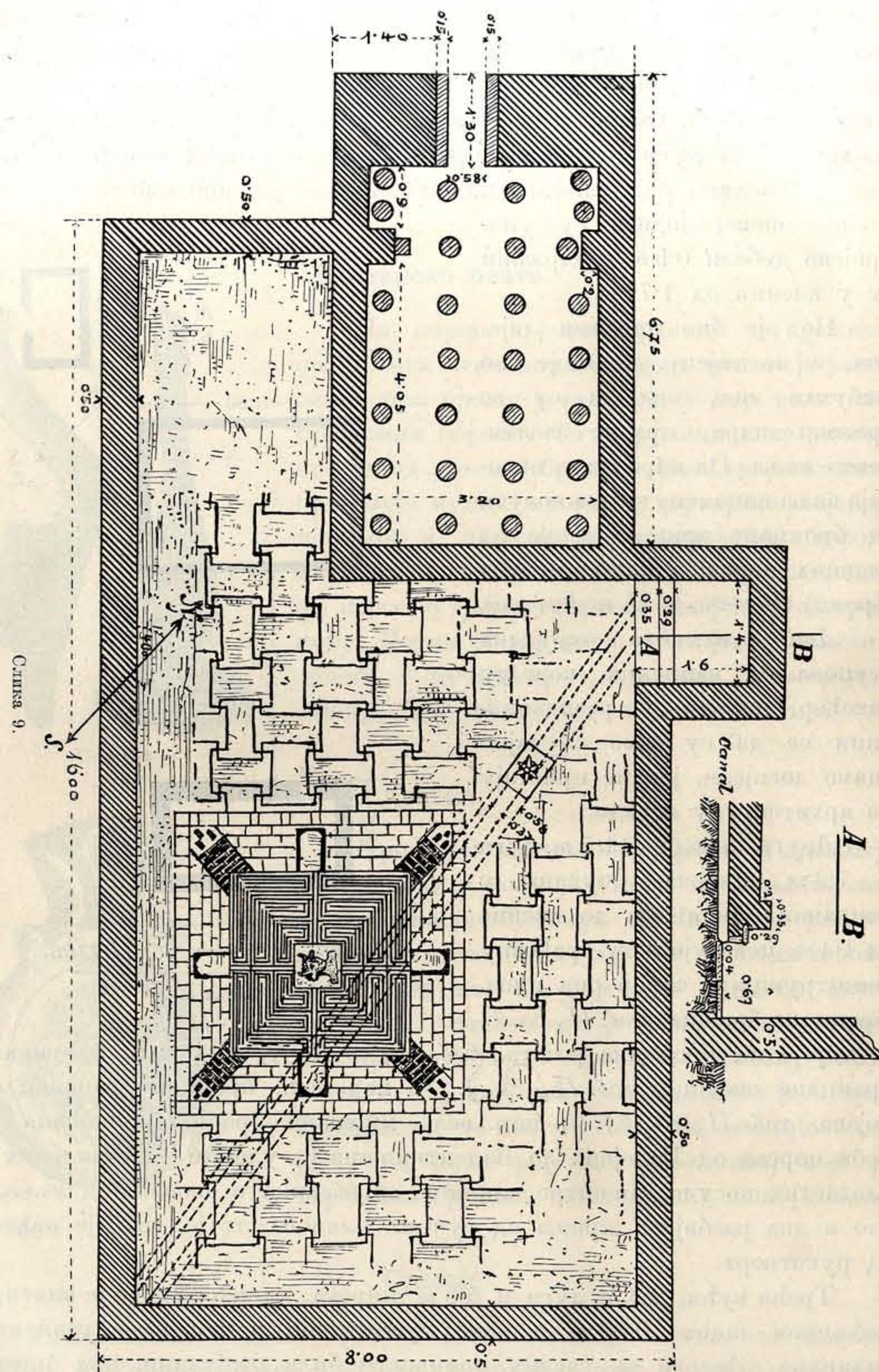
Два фрагмента округлих ступова од вапненца, који су такођер нађени у рушевини, чини се да су само случајно онамо доспјели, јер не пристају уз архитектуру зграде.

Слика 8.

Друга зграда, 11·5 *m* дуга и 7·3 *m* широка, очувана у усправним зидинама до висине од 1·4 *m*, показује исту грађевну конштрукцију, као и она прва. Бронцана брњица, *таб. II., сл. 1.*, $^1/_1$ нар. вел., бронцана розета, *таб. II., сл. 4.*, $^1/_1$ нар. вел., фрагменат бронцане оковице, *таб. II., сл. 5.*, $^1/_1$ нар. вел., бронцани запонац од појаса, *таб. II., сл. 6.*, $^1/_1$ нар. вел., множина бронцаних новаца из доба царева од Галијена до Валентинијана I., уломци од стаклених и иловастих посуда, мноштво клинаца, загвоздица и оковица од жељеза, као и два разбијена жрвња од ручних млинова, то је, што је нађено од рукотвора.

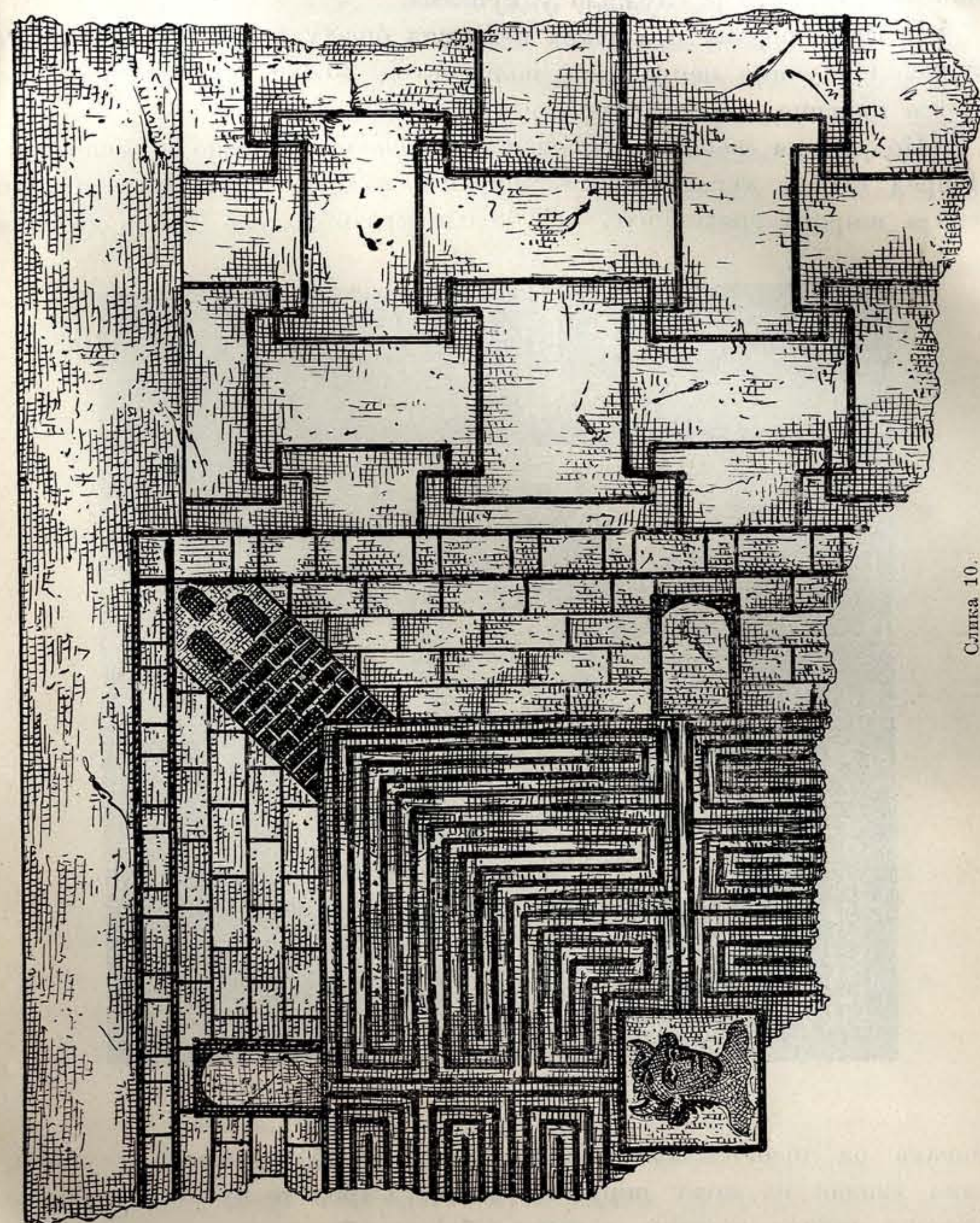
Трећа кућа, 9·3 *m* дуга и 5·5 *m* широка, одликовала се је знатном дебљином зидова 0·95 *m* и врло примитивно и површно узиданим зидинама. Зидови су сасвим припросто били ожбукани, под бијаше наљевен лијепом; осим неколико бронцаних новаца Константина I.

Слика 9.

и Константија II., надаље различитих клинаца и загвоздица није ништа нађено. На једном кровном цријепу видио се је печат ...OLON..

Слика 10.

можда SOLONAS или SOLONATE, тип, који се често находи на далматинској обали и на оближњим острвима.

Ако се двије напријед приказане зграде сматрају кућама, онда је трећа могла служити само као спремиште или господарствена зграда.

Можда све те убикације припадају купкама, што су биле за 60 *m* одонуд, па су то можда били станови и господарствене просторије оног особља, што је служило у купкама.

Четврти објекат столачких ископина бијаху мало прије споменуте купке. Оне чине неправилан полигон од 20·4 *m* највише дужине и 11·1 *m* највише ширине (*слика* у тексту *9.*).

Подјела на *caldarium, tepidarium* и *frigidarium* лијепо се распознаје. Испред 6·75 *m* дугог и 3·2 *m* широког калдарија има 1·3 *m* дуго и 0·58 *m* широко гријалиште, које је изнутра обложено 0·15 *m* дебелим

Слика 11.

плочама од пјешчењака. Хипокаусте носе 45½ *cm* високи ступићи, сваки узидан од шест округлих опека. Строп те просторије био је украшен зидним шарама, а зидови бијаху обложени мраморним плочама. Фрагменти штукатурне радње, розете и лозе, чини се да потјечу од стропа. Рукотвора у рушевини није нађено никаких.

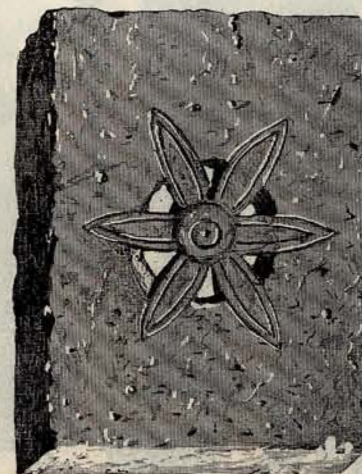
Украј калдарија има простор, одвојен од тепидарија; овај од њега додуше није био преграђен зидом, али се по томе, како нема мозајика, мора сматрати засебним простором, можда за одијевање.

Украсом је тепидарију био дивни, на жалост слабо очувани мозајик, *слика 10.*

Средина по назору моме и мога пријатеља дра. Пача приказује лабиринат с попрсјем Минотауровим, спољашње поље реченог мозајика приказује зид, који у средини квадратичних страница има улазе, а у угловима је фланкиран са четири куле. Унутрашње поље запрема геометрички лабиринтски мотив, док је у средњем пољу од 38 *cm* премјера Минотаурово попрсје, *слика 11.* Тај технички савршени мозајик састављен је од црних, сивих, мрких и бијелих камечака.

Око описаног овдје средишњег поља вио се је примитиван геометријски заплетени орнаменат. Подлога мозајику бијаше дебело наљевен бетон. Фригидариум, који је састојао од 1·1 *m* широке и 1·4 *m* дуге копање, обложене плочама од пјешчењака, лежи за 0·34 *cm* дубље него тепидариум. Канал за одвађање воде води од копање поприjеко кроз тепидариум испод бетонског слоја на двор. Бијаше узидан од ломљеног камена са наљевеним лијепом и обложен плочама од пјешчењака. У самом тепидарију бијаше отвор за отјецање у каналу остављен, који је био покривен 72 *cm* дугим, 54 *cm* широким, 17 *cm* дебелим, пробијеном розетом украшеним каменом, *слика 12.* Рукотвори, нађени у тепидарију, били су незнатни.

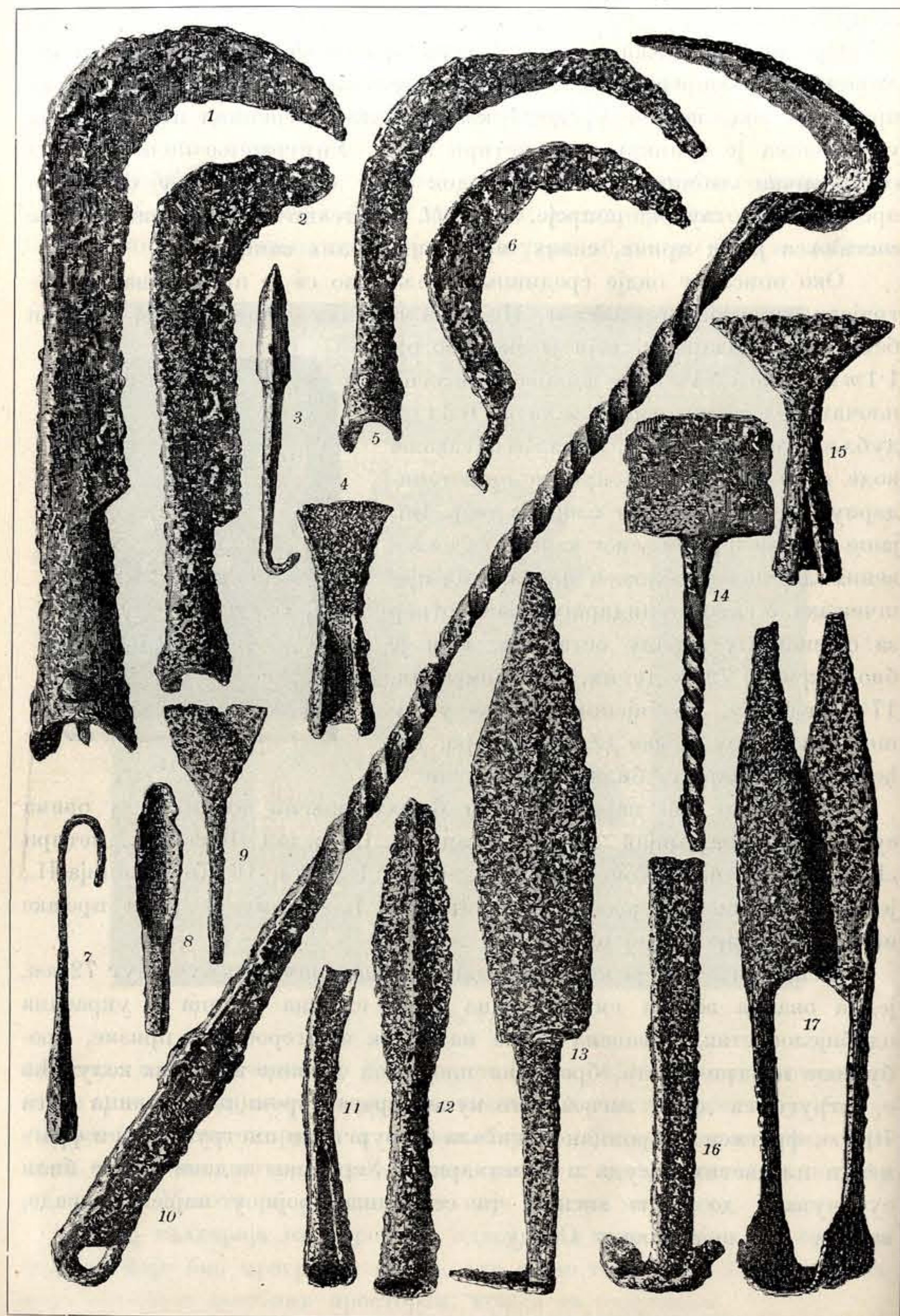

Слика 12.

Релативно још најзнаменитији бијаху нађени новци, међу овима су један Диоклецијан, 16 Констанција I., један Валерије, четири Лицинија I., шест Константина I., један Делмата, 16 Констанција II., један Јулијана II., један Валентинијана I., 28 их се ради прејаке оксидације није могло одредити.

Осим тога још је нађено: један жељезни римски кључ, дуг 72 *mm*, једна овална зелена гмиза, једна црна емаљна бобица с украсима од бијелог стакла, мавена гмиза на облик шестеробриде призме, пробушене на три мјеста, бронцана плојка од оковице на облик колутића с оструге са двије загвоздасте куке отрага, бронцана оковица дуга 70 *mm*, фрагменат бронцаног жигала (кируршки инструменат) и фрагменти иловастих посуда и балсамарија. Усправни зидови купке били су очувани до 1·3 *m* висине; та се купка броји у највеће зграде, које су доселе нађене у Стоцу.

Табла I. Уз чланак „Прилози к римској археологији Херцеговине“.

Табла II. Уз чланак „Прилози к римској археологији Херцеговине“.

Rimski kameniti spomenici kninskog muzeja.

Obilje historičkih spomenika iz najrazličitijih epoha u kninskoj okolici dovelo je do konštituiranja starinarskog društva u starom gradu na Krki „Hrvatskog starinarskog društva u Kninu". Rukovogjeno djelotvornim muževima razvilo je ono intenzivnu djelatnost, te je u jednu ruku prikupilo, što je prije nagjeno, pa je ležalo rasuto i svakom vandalizmu izloženo, nastojeći da to u jednom muzeju pohrani i održi, a u drugu je i samo u manju i u veću mjeru stalo prekopavati, i to osobito izdašnim načinom na brežuljku kod Kapitula i na Kosovom polju. Glavna svrha bijaše, da se razjasni slovjenska kultura ovih krajeva u srednjem vijeku; staro doba bijaše u drugom redu. Ali pri blizini tako znamenitih rimskih tačaka, kao *Burnum, Municipium Magnum, Promona, Scardona* i t. d., nije moglo izostati, da je vremenom i rimskih spomenika velika množina izašla na vidjelo. Oni su sada pohranjeni u jednoj odaji muzeja, koji je u zasebnoj kući. Dobro poredani i tačno inventirani svakomu se ispitaču najliberalnijim načinom prepuštaju na študiju. Ja sam kamenite spomenike — anticaglie su neznatne i malo ih ima — uz najprijazniju pripomoć društvenog predsjednika gospodina P. L. Maruna u septembru 1894. snimio, te im ovdje prikazujem katalog. Pri tome nijesam se u ostalom stegao na muzej, ja sam u taj katalog uzeo i ono, što sam pri kratkim svojim izletima iz Knina mogao stići i kopirati.

Objekti su svrstani prema nahodištima, poredanje, koje će posjetnicima muzeja biti ponešto nepodesno, ali će spoljašnim ispitačima, koji se budu služili tim spiskom, biti preglednije.

Primjećujem još, da je ono kamenje, za koje nije naznačeno, gdje je sada pohranjeno, u muzeju; ali i ja sam ondje opet vidio samo one spomenike, koji su ovdje popisani; C. III 9971 n. pr. uzalud sam tražio u Kninu.

Burnum.

1. Ulomak, straga obijen; lijevo okrajak očuvan; vapnenac; visina 0·26, širina 0·24, debljina 0·05; površina ponešto sastrugana. Nagjen u Burnumu.

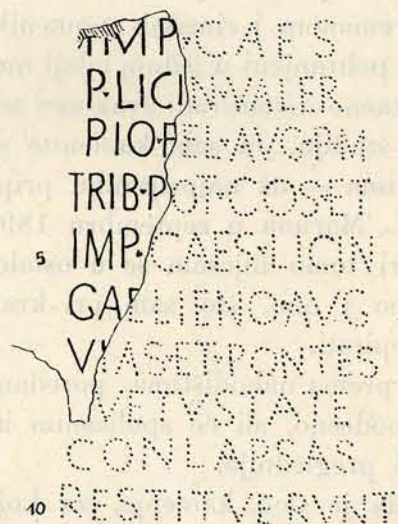

Slika 1.

I(ano?) [p(atri)] P. Ae[l(ius)] Cas[tus?] v(otum) s(olvit) libe(n)s [l(aetus)] m(erito) so[mnio admonitus?].

U 1. retku prije sam pomislio na Jana nego na Jupitra, jer bi se, da je ara ovome bila posvećena, morali vidjeti ostanci od *O* iznad *C* i *A*.

Posvete Janu u Dalmaciji se, i to baš u ovom kraju zemlje, isporedivši je s ostalim ilirskim provincijama vrlo često nahode. Isp. C. III 2881 *(Corinium)*, 9932 *(Asseria)*, 2969 *(Aenona)*, 10.072 *(Albona)*, 3030 *(Flanona)*, 3158 *(Incerta)* i dolje tačka 36.

2. Ulomak jednog miljokaza od vapnenca. Nagjen u Burnumu blizu tako zvane ceste, koja, kako se jasno razabire, humku od ruševine siječe. Inv. br. 35.

Slika 2.

R. 6. kako je naznačen, čini se, da se je pri zadnjem pismenu potkrala pogrješka.

Imp(eratori) [Caes(ari)] P. Lici[n(io) Valer(iano)] Pio F[el(ici) Aug(usto), p(ontifici) m(aximo)], trib(unicia) p[ot(estate), co(n)s(uli) et] Imp(eratori) [Caes(ari) Licin(io)] Ga[llieno Aug(usto)] vi[as et pontes vetustate conlapsas restituerunt....

O nejednakosti u titulaturi oca i sina isp. n. pr. C. III 4653.

Na istu konštrukciju, kakva je ovdje uzeta *(imperatori — restituerunt)*, i inače se često nailazi, n. pr. C. III 4630. Tu je izražaj počasnog natpisa pomiješan s gragjevnim natpisom. Imena nijesu eradirana, što se za ovih careva uopće rjegje nalazi, isp. Momsen uz C. III 4653.

Natpis pada u doba od 253. do 260.

Kojoj cesti miljokaz pripada, ne može se reći, pošto su iz Burnuma polazile četiri ceste. Isp. H. Kiepert: *„Formae orbis antiqui"* tab. XVII.

3. Dva ulomka jedne mramorne ploče, koji pristaju jedan uz drugi; s gora okvir očuvan; visina 0·16, širina 0·21, debljina 0·06. Nagjeni u Burnumu.

Slika 3.

Po materijalu i formi kamena i po veličini pismena vidi se, da je to ploča od nekog znamenitog spomenika, koji je neka velika osoba podigla ili je takvoj osobi postavljen. U jednom taboru valja nam iza careva u prvom redu pomišljati na namjesnike. Od ovih se u Dalmaciji najčešće spominje P. Cornelius Dolabella, koji je ovdje za vrijeme cara Tiberija razvio veliku djelatnost. Isp. zbirku natpisa kod W. Liebenama „Forschungen zur Verwaltungsgeschichte" I. str. 153. i d. Ja mislim, da njemu i taj fragmenat možemo pripisati.

P.] Corn[elius P. F. Dola]be[lla....

4. Dônji dio vapnenastog šulja; visina 0·89, širina 0·88, debljina 0·29; okvir lijevo i desno oštećen, dolje očuvan: cvijeće postavljeno napremice. Nagjen *„ad arcus Romanos"*, poslije bijaše u Kninu u kući Nakićevoj uzidan. Inv. br. 7.

Slika 4.

C. III 2734 (isp. str. 1036.) = 9893.

R. 1. Hirschfeld je taj natpis vidio potpuniji, on je čitao VDIVSΛ; drugo pisme ne može biti *D*, trbušna je linija za to pisme premalo savijena.

R. 2. početak je vidio Paulović *ER.*

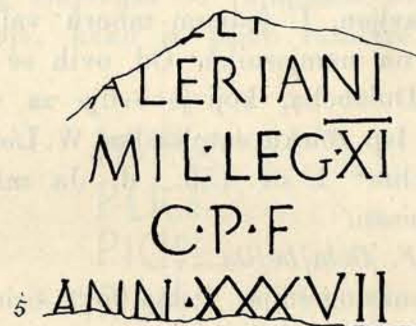
R. 3. Hirschfeldovo mnijenje „*P..... adfuit fortasse initio*“ v. 3. potvrgjuje tačka prije *F*.

D(is) M(anibus). A....]ubius A.[f(ilius)? Cel]er, (centurio) leg(ionis) XI C(laudiae) [p(iae)] f(idelis), domo Verona, ann(orum) LXIII, stip(endiorum) XXXXIII, t(estamento) f(ieri) iussit; Pantagathus lib(ertus) f(aciendum) c(uravit).

Iz Verone, koja se je u veliko pritezala na vojničku službu, potječu još nekoji drugi kapetani jedanaeste legije; isp. C. I. L. V 3374, 3375.

Da je Burnum bio glavni stan *legionis XI Claudiae piae fidelis,* tome pri množini ondje nagjenih spomenika ne treba više dokaza. Isp. Mommsen C. III str. 282., 368.

5. Nadgrobna ploča, gore i dole polomljena; lijepa, velika pismena. Iskopao 1894. P. Marun u Burnumu; sada u muzeju.

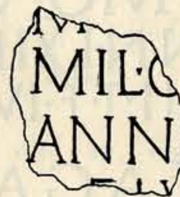

Slika 5.

Po jednom snimku, što ga je priposlao gosp. Marun.

D(is) M(anibus).... V]aleriani, mil(itis) leg(ionis) XI C(laudiae) p(iae) f(idelis), ann(ornm) XXXVII, [stip(endiorum)....

6. Ulomak, kako se čini, neke ploče; vapnenac; uokolo i straga obijen; visina 0·20, širina 0·17, debljina 0·07; nagjen u Burnumu.

Slika 6.

...mil(es) c[oh(ortis) III Alp(inorum)?] ann(orum)... [stip(endiorum)...]

R. 4. je plemensko ime, kao *[Apul]eiu[s], Canul]eiu[s]* vjerojatnije nego *eiu[s.*

Po redu 2. mogao je pokojnik služiti samo kod jedne auxiliarne kohorte; na rimsku gradsku četu mučno je ovdje pomisliti. U Burnumu samom osim jednog fragmenta, koji će odmah slijediti, nije nagjen natpis kojeg auxiliarnog vojnika; nasuprot nagjeno je ovo u okolici Burnuma:

a) na Kapitulu (isp. dolje br. 39.), na Kadinoj Glavici (C. III 2759), Matkovine (C. III 2748), u Scardoni (C. III 9886) po jedan natpis *cohors III Alpinorum;*

b) u Teplju-Promoni natpis *cohors I miliaria Delmatarum* (C. III 9829);

c) na istom mjestu kamen *cohors I Lucensium* (C. III 9834).

Najbliže je nahodište Kapitul, kuda se je za gradnju basilike valjda iz Burnuma dobavljao kamen; za to i pošto na najbližem natpisu svakako valja popuniti *coh(ortis)... [p(iae)] f(idelis),* koji je počasni pridjevak po C. III 4665 *a b,* koliko znamo, od dalmatinskih odjeljenja imala sama *cohors III Alpinorum,* to mislim, da oba ta kamena treba pripisati toj kohorti.

7. Ulomak, kako se čini, jedne ploče; vapnenac; uokolo (i straga) odlomljen; visina 0·12, širina 0·18, debljina 0·06; lijepa pismena. Nagjen u Burnumu.

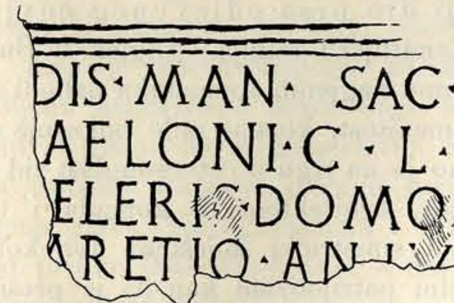

Slika 7.

R. 2. Pred prvim pismenom ima nešto poveći razmak, pa se može uzeti, da su tu sigle bile.

m]il(es) coh(ortis) [? III Alp(inorum) p(iae)] f(idelis), ann(orum) [.... stip(endiorum)....

O *coh. III Alpinorum* isp. što je rečeno pod 6.

8. Vapnenasta ploča sa zabatom (u njemu rozeta) i ugaonim akroterijama; okvir sa strana obijen; dolje odlomljena; visina 0·63, širina 0·73,

Slika 8.

debljina 0·20. Nagjena 1845. u Burnumu. Inv. br. 40.

C. I. L. III 2840 isp. 9894, sada nema reda 5. i 6.

Dis Man(ibus) sac(rum) [C.? M]aeloni C. l. [C]eleris domo Ar(r)etio, an(norum) LX, [Maelonius Erastus patrono p(osuit)].

Pošto se tako lako ne može razumjeti svojevoljno naselenje Arretinca u Burnumu, kao u dalmatinskom kojem pomorskom gradu, to će se moći uzeti, da je Celer došao s nekom vojničkom osobom u Burnum, pa se, pošto je pušten na slobodu, naselio u *canabae* legije. *Arretium* je ponovno zasvjedočen kao *domus* dalmatinskih legijonara: C. I. L. III 2071, 2678, 8764, isp. Mommsen str. 281., Hirschfeld str. 1475.

9. Ulomak dônje strane neke ploče; dobra pismena; iskopan 1894. po P. Marunu u Burnumu; sada u muzeju.

Slika 9.

Po snimku, što ga je poslao P. Marun.

....i]us Bene[dict]us f(aciendum) c(uravit) arbi[tratu...] Papiri Maxi[mi....]ia ex d(ecurionum) d(ecreto).

Da se je iz *canabae* kod Burnuma razvila varoš, to zasvjedočuju i C. III 2828 (isp. 9890) i 2830 (isp. 9891); najstariji natpis, koji to zasvjedočuje, potječe iz godine 118.; nego će biti, da je ta taborska varoš već prije dobila varoško pravo; možda kao naknadu za premještenje XI. legije.

10. Ulomak nadgrobne ploče od vapnenca; gore, desno i dolje odlomljen. Visina 0·20, širina od prilike 0·60, debljina 0·18. U udubljenom polju, flankiranom po jednim (samo lijevo održanim) stupom sa spiralnim kanelirama glava i gornji dio prsa odjevenog čovjeka, licem naprijed. Visina relijefa 0·12. Zanatlijska radnja. Nagjen u Burnumu. Inv. br. 49.

Jedan dio u Burnumu nagjenih spomenika nahodi se sada u Kistanju, gdje su oni najviša znamenitost, koja se rado pokazuje strancima. Gospodin Gjorgjo Sundečić uzidao je na trgu u četverouglast zid oko čatrnje množinu rimskih relijefa, natpisa, arhitektonskih komada i temelja od počasnih spomenika. Na zidu su simetrički smještena dva kolosalna poprsja. Taj priznanja dostojni lokalni patrijotizam kan' da je prešao na sadašnju generaciju; i danas u općinskoj kući nastoje, da ostanke te ruke sačuvaju od raznašanja i osakaćenja. R. pl. Schneider već je škulpture većinom opisao u „Archäologisch-epigraphische Mittheilungen“ IX., str. 53. i d. Ja ovdje

ponavljam najglavnije, jer sad mogu da objavim i slike tih spomenika, koji nijesu bez vrijednosti za proučavanje, kako je bio uregjen rimski tabor. — Natpise sve priopćujem izuzevši C. III 2830, koju aru ja nijesam vidio.

11. Kolosalna Jupitrova glava od mramora *(slika 10.)*, nakudranih vlasi i brade; straga obijena, nos oštećen; visina 0·65, surova radnja.

Slika 10.

Slika 11.

R. pl. Schneider na spomenutom mjestu str. 53.

12. Kolosalno poprsje Neptunovo (?) od vapnenca *(slika 11.)*, spuštenih vlasi i kovrčaste brade. Surova radnja.

R. pl. Schneider na spomenutom mjestu str. 53.

13. Ulomak friza od vapnenca; desno odlomljen; visina 1·08, širina 0·89, Juno s paunom *(slika 12.)*. „Božica sjedi na lijevo, a odjevena je hitonom, koji se spušta s lijevog ramena, i epiblemom, koja je omotana oko nogu. Ako nevara jedan ostanak na ramenu, to se je straga s glave spuštao duvak. U nemarno, na krilo položenoj desnici drži žezlo. Nekom nasilnošću, koja je karakteristična za kasniju i provincijalnu vještinu, stoji na koljenu uspravljene desne noge božice njena sveta ptica paun, koji je, okrenuvši glavu svojoj gospodarici raširio rep. Repna pera imaju na krajevima duboko izbušene okrugle jame. Taj je relijef desno polomljen; figura nema glave, lijevog ramena i velikog komada draperije. Lijevo je osovan, od prilike 0·45 širok trak s ornamentima, sastavljenim od loze, koja se uzvija iz jedne vaze[1]).“

U relijefnom polju moderno šaranje.

[1]) R. pl. Schneider na spomenutom mjestu str. 53.

14. Ulomak friza od vapnenca, lijevo i desno obijen; površina oštećena; visina 0·88, širina 1·0 *(slika 13.)*. „Na fragmentu su tri ženske podobe. Samo srednja se je potpuno održala. Ona stoji uspravno s licem naprijed obrnutim, a odjevena je hitonom i himationom, kojim je pošljednim omotan zatiok i ruke. Od figure na lijevo održala se je samo lijeva ruka i kalatos na ramenu, koji drži rukom. Ona desno s golim gornjim tijelom i skrštenih nogu, koje su pokrivene odjećom, dotiče se desnicom kruglje na jednome stupu, te je to dakle Urania. Nema joj glave ni lijeve ruke. Ni po štilu ni po veličini ne može se reći, da je taj komad sa sarkofaga[1])."

Slika 12.

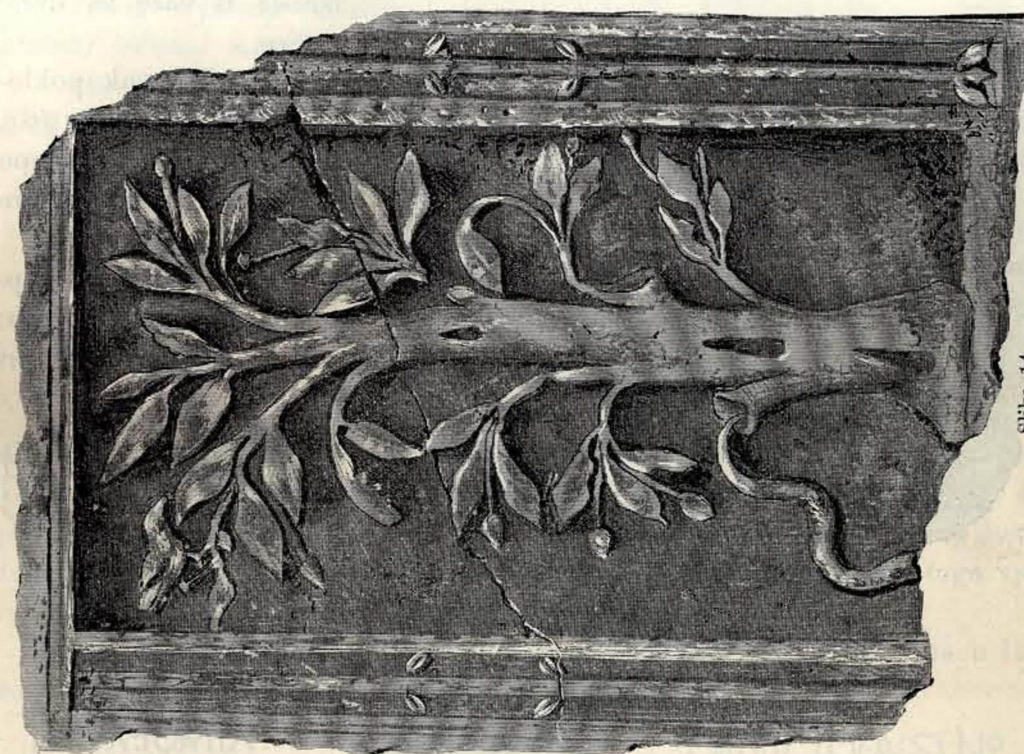
Slika 13.

15. Relijef od vapnenca *(slika 14.)*; lijevo dolje i desno gore odbijen; visina 1·52, širina 0·92. U udubljenom, pravokutnom polju maslina, iz šuplje joj jedne grane dolje izlazi zmija, dok se gore na jednoj grani niše ptica. Na okvirima po strani

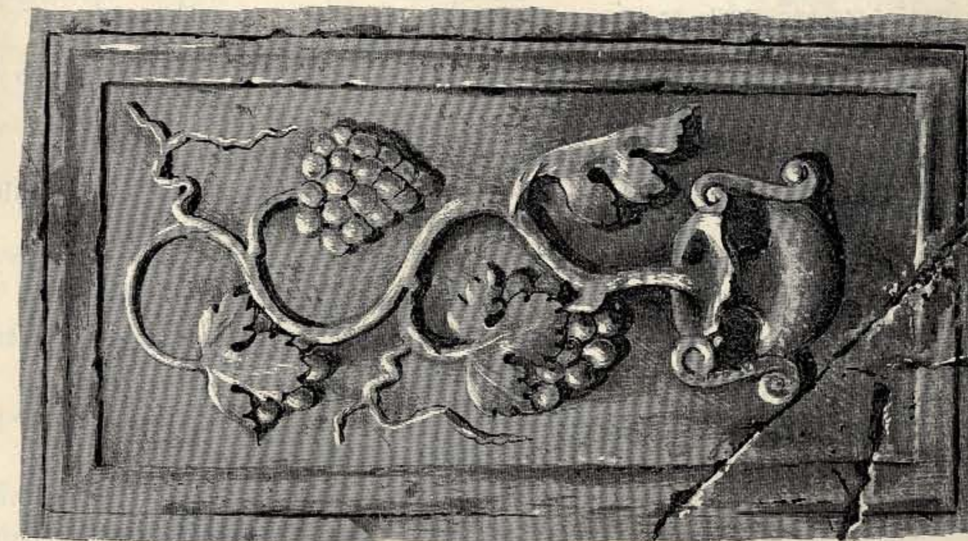
[1]) R. pl. Schneider gore spom. mj. str. 53. i d.

lijevo i desno uska debla s napramnim lišćem. R. pl. Schneider na označenom mjestu str. 54.

Slika 14.

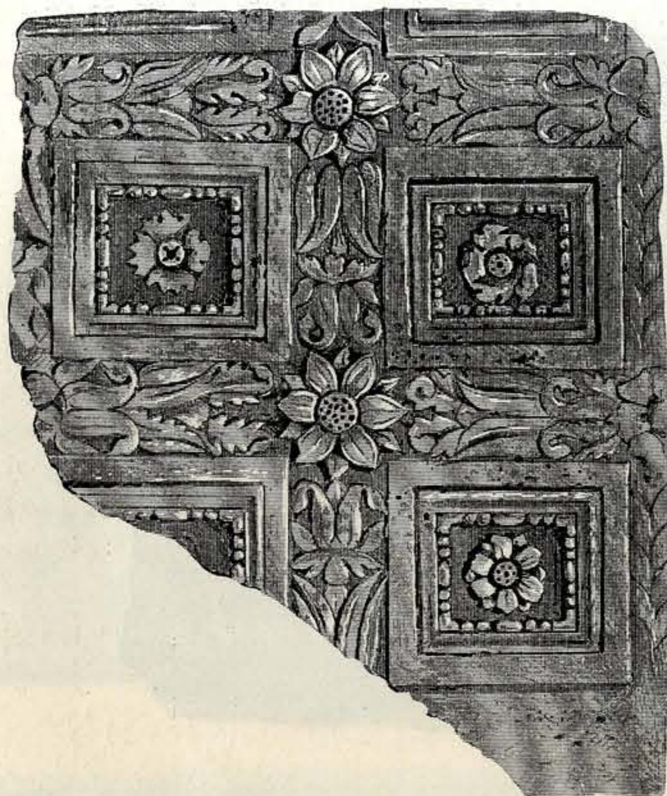
Slika 15.

15 *a*. Ulomak isto tako okvirene masline u jednakoj udubini. R. pl. Schneider, gore spomenuto mjesto str. 54.

16. Relijef od vapnenca. *(Slika 15.)* Visina 0·97, širina 0·85. U udubljenom, okvirenom, pravokutnom polju plodom obilna vinova loza, izrasla iz vaze sa dvije ručice.

17. Ulomak poklopca od kasete *(slika 16.)*, nešto oštećen, sa lijepo izragjenim vegetabilnim motivima.

18. Ara od vapnenca, lijevo oštećena; visina 0·46, širina pri temelju 0·27, debljina pri temelju 0.18; gore u sredini patera, lijevo i desno guke. C. I. L. III 2821.

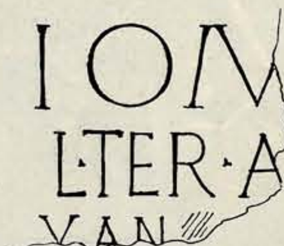
Slika 16.

Slika 17.

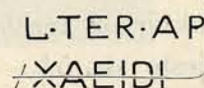
C. Helvius Maximinus Iovi optimo maximo ex viso aram posuit.

19. Ulomak s gornjeg kraja are od vapnenca; visina 0·31, širina 0·39.

Slika 18.

C. I. L. III 2822. Mommsen je 2. i 3. red pročitao ovako:

Ja mislim, da je zadnje pisme u 2. redu isto tako krivo čitano, kao treće u 3. redu, te da možemo čitati:

I(ovi) o(ptimo) m(aximo) L. Ter(entius?) A[le]xan[der.... v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito).

20. Temelj od vapnenca; visina 1·09, širina pri temelju 0·74, inače 0·62, debljina pri temelju 0·74, inače 0·60.

Slika 19.

C. I. L. III 2825, isp. str. 1627.

Ja taj natpis po načinu, kako su usječena pismena i kako su malena naprama veličini ispisanog polja smatram modernim. Na temelju stoji kolosalno poprsje, spomenuto u tački 11., pa je to valjda bio povod, što je usječen natpis; pregledalica sa I·O·M·C ima u području Burnuma dosta. Isp. dolje br. 31. I Hirschfeld i Glavinić primjećuju u pogledu toga spomenika: *„nobis ara antiqua, titulus recens visus est."*

Isp. o sličnoj mistifikaciji Hirschfeld C. III uz br. 9898. jedne u Ivoševcima kod Kistanje nagjene Jupitrove are.

21. Donji dio jedne are od vapnenca; visina 0·29, širina 0·08; na podnožju obijen.

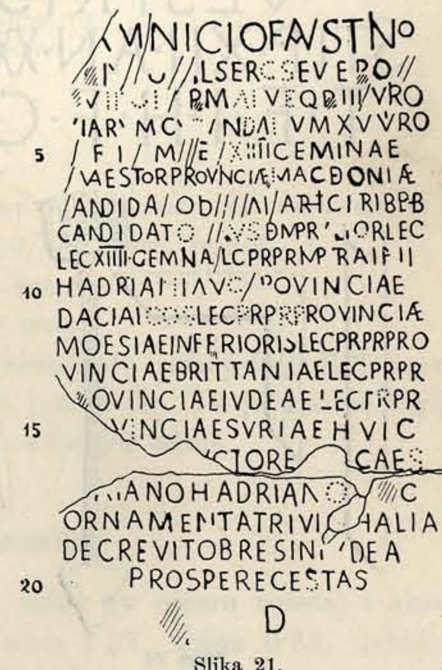

Slika 20.

.... *v(otum)] l(ibens) l(aetus) m(erito) [s(olvit).*

Možda je taj fragmenat ostanak izgubljenog natpisa C. III 2820.

22. Temelj od vapnenca; ispisano polje oštećeno; ljepušna mala pismena.

C. III 2830 (isp. 9891 = Dessau I. L. S. 1059) s nekim razlikama u detalju. U 5. redu čini se da iza GEMINAE ništa nije slijedilo.

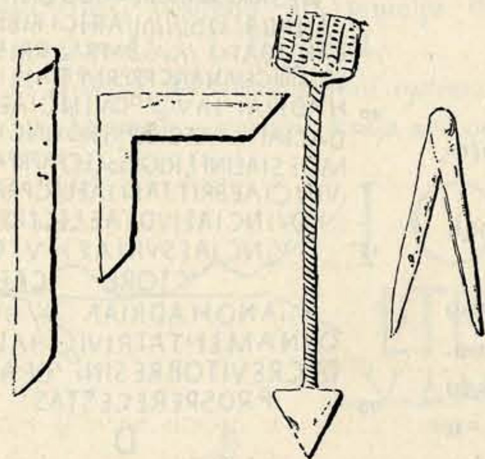

Slika 21.

Se]x M[i]nicio Faustino [C.?] Iu[li]o [C. f]il(io) Serg(ia) Severo [v(iro) c(larissimo), se]viro t[u]rmae V eq(uitum) R(omanorum), III[I] viro

viarum curandarum, XV viro [s(aeris)] f(aciundis), t[rib(uno)] m[il(itum) l]e[g(ionis) XIIII geminae, [q]uaestor(i) provinciae Macedoniae [c]andida[t]o di[vi Tr]ai(ani) [P]arthici, trib(uno) pleb(is) candidato [ei]usdem, praetor(i), leg(ato) leg(ionis) XIIII geminae, [l]eg(ato) pr(o) pr(aetore) imp(eratoris) Traiani Hadriani Aug(usti) [p]rovinciae Daciae, co(n)s(uli), leg(ato) pr(o) pr(aetore) provinciae Moesiae inferioris, leg(ato) pr(o) pr(aetore) provinciae Britanniae, leg(ato) pr(o) pr(aetore) [pr]ovinciae Iudeae, leg(ato) pr(o) pr(aetore) [pro]vinciae Suriae. Huic [senatus a]uctore [imp(eratore)] Caes(are) [Tr]aiano Hadriano [Au]g(usto) ornamenta trium[p]halia decrevit ob res in Iudea prospere gestas. [D(ecurionum)] d(ecreto).

L·CASSIVS·L·F
TROM·MART
ALIS·AQ·STA
MIL·LEG·XI·
C·P·F·
>PVLPIDI·SIL
VESTRIS
STIP·XII·AN·XXXV
T·F·I·H·F·C

Slika 22.

Taj, kome je učinjena ovaka počast, poznata je historička ličnost; bio je *consul suffectus* godine 127. Isp. o njemu Mommsen u adnotaciji uz C. III 2830; W. Liebenamovo ispitivanje o upravnoj povijesti I., str. 97. i d., gdje se on unatoč Hirschfeldovoj primjedbi u „Archäolog.-epigraphische Mittheilungen" IX., str. 30. još krivo zove *Vinicius.* J. Jung: „Fasten der Provinz Dacien" str. 42.

23. Ploča od vapnenca sa stalkom i zabatom; u potonjem rozeta, lijevo i desno od njega primitivno izragjene polovice palmeta; visina 2·28, širina 0·77, debljina 0·20. Pod natpisom klesarsko orugje: ravnalo, kutomjer, olovo (prije neg željezo za graviranje) i šestar[1]). Takvi se prikazi često nahode na nadgrobnom kamenju (isp. n. pr. C. III 3102 i

[1]) Isp. R. pl. Schneider: „Archäolog.-epigraphische Mittheilungen" IX., str. 54.

više kamena u spljetskom muzeju); ali ni u kakoj svezi nijesu s kamenom pokojnikovim. Valjda će imati isto znamenovanje kao ascia-relijefi.

C. III 2833 (isp. str. 1627.) s pogrješkom u 6. redu.

L. Cassius L. f. Trom(entina) Martialis Aq(uis) Sta(tiellis), mil(es) leg(ionis) XI C(laudiae) p(iae) f(idelis centuria) Pulpidi Silvestris, stip(endiorum) XII, an(norum) XXXV, t(estamento) f(ieri) i(ussit), h(eres) f(aciundum) c(uravit).

24. Ploča sa zabatom (u njemu rozeta) i glatkim akroterijama; dolje odlomljena; visina 0·9, širina 0·5.

T·COMINIVS
C·F·R MILIA
ATESTE·MILES·
LEG·XI·ANNO
RVM·XL·STIP·XVI
H·S·E·FRATER
FRATRI·POSVIT
VIXSIOVAD·POTVI·SEM
PER·BENE·PAVPER·HONESTE
AVDAVI NVLLVM·NVNC IVVAT
SA·MEA·

Slika 23.

C. I. L. III 2835 s malim razlikama.

T. Cominius C. f. R[o]milia Ateste, miles leg(ionis) XI, annorum XL, stip(endiorum) XVI; h(ic) s(itus) e(st). Frat[e]r fratri posuit.

Vixsi quad potui semper bene pauper honeste:

[Fr]audavi nullum: nunc iuvat [o]ssa mea.

„Quad est qua ad saepius in titulis inventum", primjećuje Mommsen. Natpis potječe iz vremena prije godine 42. poslije Hr. Te je godine legija dobila pridjevak *Claudia pia fidelis,* koga ovdje još nema.

Ivoševci kod Kistanja.

25. Ploča od vapnenca sa staklom, zabat (u njemu rozeta) i akroterije po strani (svaka sa pô palmete); visina 1·57, širina 0·63, debljina 0·19; ispisano polje flankirano je sa svake strane po jednim stupom sa spiralnim kanelirama. Nagjena u Ivoševcima kod Kistanja. Sada u općinskoj kući u Kistanju.

SVB HAC·IN
SCRIPTIONE
M·CVPITIVS
M·F·P O L
PA VLV S
AMASIA
MILES·LEG
XI·C·P·F·STIP
ENDIORVM
XVII·CVPITIVS
POLIO·FRATER
FACIVNDVM
CVRAVIT

Slika 24.

Bull. Dalm. XVI str. 49., br. 29. C. III 13263.

Sub hac inscriptione M. Cupitius M. f. Pol(lia) Paulus Amasia, miles leg(ionis) XI C(laudiae) p(iae) f(idelis), stipendiorum XVII; Cupitius Polio frater faciundum curavit.

U Ivoševcima, koji su 2 *km* zapadno od Burnuma, mora da je bio Jupitrov hram, jer su ovdje na zemljištu Sime Jankovića najednoć nagjena četiri oltara toga boga.

C. III 9398: *Coranus Iovi v(otum) s(olvit)*
9899: *Iovi op(timo) m(aximo) T. Fufisius sig(nifer) v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito).*
9900: *C. Voc.... M. f. Iovi....*
9901: *....Iovi o(ptimo) m(aximo) v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito).*

Vrlo bi se preporučilo sistematičko prekopavanje na ovom mjestu; možda bi nam se time razjasnio i položaj burnumskih kanaba.

Radušići.

26. Lijevi dônji ugao vapnenaste ploče u vidu tabule ansate; oko ispisanog je polja lezbička kyma; visina 0·70, širini 0·45, debljina 0·17;

TI·CLAVDIO·DRVSI
F·CAESARI·AVG·GERM
PONTIF·MAX·TRIB·POT·XI 51/52
IMP·XXIIII·COS·V·CENS·P·P
P·ANTEIVS·LEG·AVG·PRO·PR

Slika 25.

veoma lijepa pismena. Bijaše u Radušićima u kući Simeuna Radića uzidan, sad je u muzeju kninskom.

R. 3. Po poprečnoj crti iznad drugog X može se poznati, da je još bilo brojeva. Ja sam natpis nadopunio po C. III 1977 (isp. str. 1030. nagjen u Epetiumu), gdje se P. Anteius spominje kao legat za godinu 51/52. Nepouzdani su brojevi, uzeti za iteraciju, pošto je Anteius mogao biti namjesnikom i prije i poslije 51/52., te imperatorske aklamacije Claudija baš u ovo doba slijede ubrzo jedna za drugom.

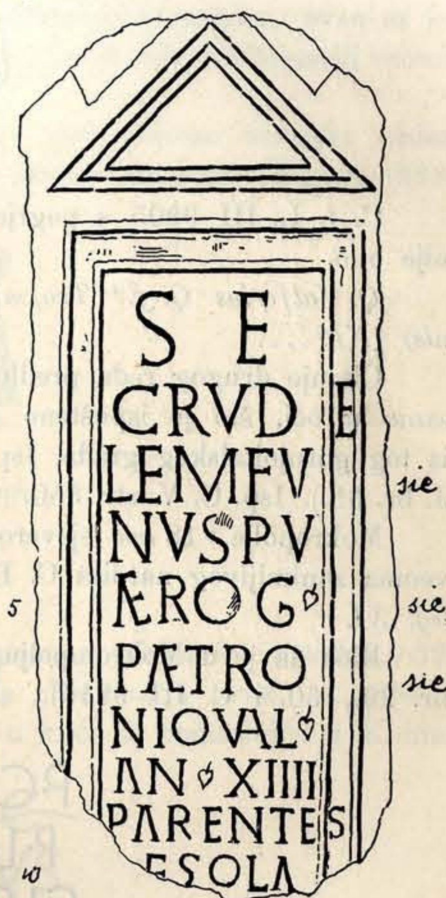
[Ti. Claudio Drusi] f(ilio) Ca[esari Aug(usto) Germ(anico)], pont[if(ici) max(imo), trib(unicia) pot(estate) XI], imp(eratori) XX[IIII, co(n)s(uli) V, cens(ori), p(atri) p(atriae)], P. Ante[ius leg(atus) Aug(usti) pro pr(aetore)].

Po širini natpisa i po njegovoj izradi može se suditi, da je to bio neki oveći spomenik ili da je s kakve velike zgrade.

O P. Anteius isp. W. Liebenam: „Forschungen zur Verwaltungsgeschichte" I str. 157. i d.

Uspomena na doba namjesništva Antejevog održala se je i u imenima salonitanskih libertinskih familija:

a) C. III 1947 (isp. 8566): *I(ovi) o(ptimo) m(aximo) et divo Claudio Caesar[i] Aug(usto) German(ico) trib(unicia) XIIII P. Anteius P. Antei Syntrophi l(ibertus) Herma IIIII vir et Aug(ustalis)*[1]) *porticum (dat), v(oto) s(oluto) l(ibens) m(erito), loc(o) accep(to) d(ecurionum) d(ecreto).*

Slika 26.

b) C. III 2172 (isp. 8602): *P. Anteius Secundinus et Titia Artemisia eius vivi sibi posuerunt.*

c) C. III 2173: *Dis Manib. Anteiae P. f. Crispinae cinerib. sacr.*

27. Vapnenasta ploča sa zabatom; dolje odlomljena; visina 0·69, širina 0·31. Bijaše u kući Simeuna Radića u Radušićima uzidana; sada u muzeju (*slika 26.*).

S(itus?) e(st?). Crudelem funus puaero G. Paetronio Val(enti) an(norum) XIIII parentes [d]esola[ti....]

Radušići, sjeveroistočno od Burnuma, jedva da će biti nahodište natpisa (br. 26. i 27.), barem će valjda broj 26. potjecati iz Burnuma.

[1]) Isp. E. Hula: „Archäologisch-epigraphische Mittheilungen" XIII., str. 94.

Mokropolje.

28. Ulomak vapnenaste ploče; dolje očuvan okrajak; visina 0·21, širina 0·16, debljina 0·085. Nagjen 1887. u Mokrom polju na zemljištu P. Vagića.

Slika 27.

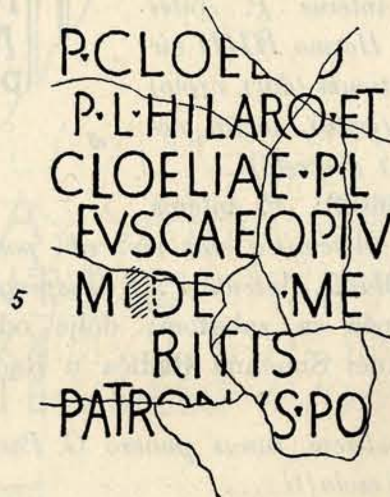
C. I. L. III 9905 s pogrješkom u 1. r. Iznad 1. r. čini se da ništa nije bilo.

Q. Val[erius Q. f.? Tro]m(entina) Sta[t(iellis)....] (centurio) leg(ionis) [XI?....

Čitanje drugog reda predložio je Hirschfeld na drugom mjestu, udara samo u oči, što je ispušteno *Aq(uis)*. U Burnumu služilo je više ljudi iz tog gornjoitalskog grada. Isp. C. III 2833 (vidi d. br. 41.), 9904 (vidi d. br. 35.). Isp. C. V str. 850.

Mokropolje, 18 *km* sjeverozapadno od Knina, takogjer je nahodište veoma zanimljivog natpisa C. III 6416. *P. Fanniu[s...] Ani. Cremon. eq. leg. XI.*

Biće da je u Mokrompolju, gdje je bila rimska naseobina (isp. dolje br. 29., 30. i C. III 9916), zbog veće daljine od Burnuma bilo jedno

Slika 28.

odjeljenje legije. Oba su vojnika Talijani, te dakle nijesu umrli kod svoje rodbine.

29. Osam ulomaka vapnenaste ploče, koji pristaju jedan uz drugi, s odlomljenom glavicom; visina 0·91, širina c. 0·61, debljina 0·17; lijepa pismena. Nagjeni u Mokrompolju na zemljištu P. Vagića. Inv. br. 15.

C. I. L. III 9915 s pogrješkama.

P. Cloel[i]o P. l(iberto) Hilaro et Cloeliae P. l(ibertae) Fuscae, optime de [se] meritis, patronus po[s(uit).

Taj *patronus*, koji svoga imena ne spominje u natpisu, zvao se je, kako se razabire iz reda 1.—3., *P. Cloelius*. To je ime u Dalmaciji veoma rijetko.

30. Ulomak ploče od vapnenca; lijevo gore očuvan okrajak; visina 0·16, širina 0·16, debljina 0·07; površina desno izragjena. Nagjen 1888. u Mokrompolju. Inv. br. 24.

Slika 29.

C. I. L. III 9925 *b* r. 1. nije C; *Q(uintus)?*

Oton.

31. Po svoj prilici ara, izragjena; vapnenac; visina 0·90, širina 0·39, debljina 0·19; površina nešto sastrugana. „Rinvenuta circa l' a. 1856 a Otton nel terreno di certo Rokvic"; sada u kući D. Sudarevića u Kninu.

Slika 30.

C. III 2824 (isp. str. 1046.) = 13249.

I(ovi) o(ptimo) m(aximo) C(apitolino) P. Aelius Andes Barcini (filius) v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito).

Mjesto *C(apitolino)* može se u 1. r. čitati i *c(ustodi), c(onsevatori), c(oelesti)* ili *c(ulminali)*.

Dedikant je, kako mu svjedoči *cognomen* i ime njegovog oca, sam tek stekao rimsko gragjansko pravo i to po imenu i plemenskom pridjevku neposredno ili posredno po caru Hadrianu. *Andes* je epikorsko ime, koje se više puta nalazi. *Andes* (kod Mantove) zove se i rodno mjesto Vergilovo, a isti je korijen i u imenu poznate dalmatinske tvrgjave Andetrium. O riječi Andes kao „tepanju za Andecavi" isp. A. Holder: „Altceltischer Sprachschatz", str. 146. *Barcinus,* koje sjeća na Barcino (Barcelona) u Španjolskoj, ovdje se prvi put spominje, isp. Holder na istom mjestu str. 346.

Kapitul.

1 *km* istočno od Knina uzdiže se na desnoj obali Krke brežuljak Kapitul. God. 1885. naišlo se ovdje pri gradnji željeznice na prostrane zidine, koje je starinarsko društvo u Kninu posve otkopalo, pri čemu je našlo substrukcije bazilike na tri lagje.

U razvalinama nagjena je množina rimskih spomenika, većinom osakaćenih i upriličenih u onake komade, kakvi su zidaru trebali.

Kada je bazilika sagragjena, prijeporno je pitanje; jedni vele, da je postala u 8. vijeku, dok drugi vele u 13.

Za turskih ratova teško je ta crkva stradala, ali je još stajala godine 1688. Isp. F. Bulić: „Les monuments du Moyen âge de Knin" u *Ephemeris Bihačensis,* str. 12. i d. „Spomen-knjiga otvora prvoga muzeja hrvatskih spomenika" str. 71. i d.

Jedan je dio spomenika za cijelo iz Burnuma amo donesen.

Nedaleko od Kapitula pokazaše mi Topolje kao nahodište rimskih starina.

32. Ulomak ploče od vapnenca; gore okrajak očuvan; visina 0·19, širina 0·34, debljina 0·07. Nagjen na Kapitulu.

Slika 31.

Mučno je nadopuniti taj natpis; može se to na različit način, n. pr. *Res] titu[tori orbis,* to radi pismena prije nego *Imperator] Titu[s Caesar...*

U Vel. Stražinama kod Vrlike nagjen je C. III 13.220 *Titus;* oba fragmenta po onome, što mi u Kninu rekoše o tome, gdje su nagjeni, ne će biti identični.

33. Ploča od vapnenca; gore odlomljena; visina 0·49, širina 0·41, debljina 0·19; nepotpuna interpunkcija. Nagjena 1886. na Kapitulu. Inv. br. 21.

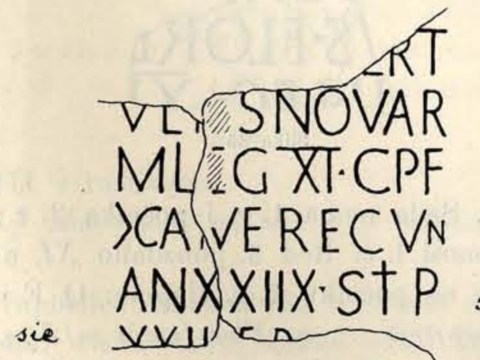

Slika 32.

C. I. L. III 9903 s pogrješkama. R. 2. iza V nema pismena. R. 5. nad XI nema horizontalne crte.

T. Lolliu[s] T. f(ilius) Clau(dia) Tarviso, mil(es) leg(ionis) XI C(laudiae) p(iae) f(idelis), h(ic) s(itus) e(st).

Za tribus grada Tarvisuma ili Tarvisiuma isp. C. V str. 201.

34. Dva ulomka vapnenaste ploče, koji pristaju jedan uz drugi, gore i dolje odlomljeni; visina 0·42, širina 0·66, debljina 0·12. Nagjeni 1886. pri gradnji željeznice na Kapitulu. Inv. br. 14 + 25.

Slika 33.

C. I. L. III 9906 s mnogim pogrješkama. R. 3. drugo je pisme više nego ostala; ostanci pismena biće da su zbog prostora megju njima sigle.

.... T]ertull[u]s Novar(ia), m(iles) leg(ionis) XI C(laudiae) p(iae) f(idelis) (centuria) Gai Verecun(di), an(norum) XXIIX, stip(endiorum) XXII. T(estamento?) p(oni) [i(ussit).

Kako se vidi, potkrala se je pogrješka ili pri naznaci godina života ili godina službe; prema gornjem ima samo šest godina razlike.

35. Ulomak ploče od vapnenca; lijevo i desno okvir oštećen; visina 0·4, širina 0·61, debljina 0·20. Nagjen 1888. na Kapitulu. Inv. br. 29.

Slika 34.

C. I. L. III 9904 s mnogim pogrješkama. U 1. r. nema prostora za riječ *Sempronius*, koju Hirschfeld predlaže. R. 3. megju *S* i *A* nema tačke. *C. Sem... ius C. f. Trom(entina) Se[ver?]us Aq(uis) Sta(tiellis) [vet(eranus) l]eg(ionis) XI C(laudiae) p(iae) f(idelis) [signi]ifer (?)....*

Isp. uz popunu C. III 1478, V 5832.

36. Ulomak ploče od vapnenca, na sve strane odlomljen; visina 0·18, širina 0·31, debljina 0·125; lijepa pismena. Nagjen na Kapitulu. Inv. br. 39.

Slika 35.

C. I. L. III 9909. Sada nema 1. r. i početka 2. r.; održani su redovi potpuniji, nego što donosi l. c. Red 3. pouzdano *XI*, a ne *XX*.

Upotrijebivši prije na početku 1. r. vigjeno: Q · F izlazi ovako čitanje:

.... *Q. f(ilius) Scap(tia) .... us Flore[entia m]il(es) leg(ionis) XI....*

Pošto i onaj drugi, na Kapitulu nagjeni, legiji XX. pripisani natpis, kako ćemo vidjeti kod br. 49., ne pripada toj legiji, to ta regimenta u Dalmaciji ima samo tri natpisa. Dva od njih (C. III 2030 *[Salonae]* i 2911. *[Jader]*) pripadaju veteranima, treći spominje nekog centuriona, koji je umr'o u Burnumu: C. III 2836 *Sal(vius) Frebranus T. f. Quir. Baculus has(tatus) pri(or) leg(ionis) XX.*

Ta legija pripadaše do 10. godine po Hr., kada je premještena u Germaniju, exercitu dalmatinskom, gdje joj je, kako se vidi iz rečenog natpisa, u Burnumu bio glavni stan.

37. Ulomak ploče od vapnenca; desno održan okvir; visina 0·29, širina 0·29, debljina 0·15. Nagjen u septembru 1887. na Kapitulu. Inv. br. 30.

Slika 36.

C. I. L. III 9908 s manjim pogrješkama. E. Hula popunjuje taj ulomak u „Archäolog.-epigraphische Mittheilungen" XIII., str. 101. ovako:

.... *mil(es)] leg(ionis) XI [tess]erar(ius), [b(ene)f(iciarius) et] corni[cular(ius)] leg(ati) Aug(usti)....*

Ostanci u r. 1. ne smiju se, kako ja mislim, popuniti u *m]il(es)*, ta oznaka staleža biće po svemu da je stajala u 2. redu prije *leg.*

38. Ulomak ploče od vapnenca, uokolo odlomljen; visina 0·18, širina 0·14, debljina 0·09; nagjen 1888. na Kapitulu.

Slika 37.

C. I. L. III 9911 s razlikama.

.. L]icin[ius...] Maeri[nus, mil(es)....] stip(endiorum) X [.. ann(orum)....

39. Ploča od vapnenca sa zabatom, u ovome rozeta; gore izragjena; desno i dolje obijena; visina 0·61, širina 0·50, debljina 0·23. Nagjena 1889. na Kapitulu. Inv. br. 16. *(Slika 38.)*

C. I. L. III 9907 s mnogim pogrješkama.

Verus Ve.... cae f(ilius) do[mo] Bediontius, mil(es) coh(ortis) II[I] Alp(inorum), a⟨a⟩n[nor(um)...], stip(endiorum)....

Jednog zemljaka i druga Verovog spominje natpis iz Humca C. I. L. III 8495, isp. „Mittheilungen" I., str. 16. i d.

Čitanje ovog pošljednjeg kamena bilo je dosele prijeporno. Ja ga ovdje još jednoć priopćujem, pošto sam ovom prilikom original, koji je sad u našem zemaljskom muzeju, sam ispitao.

Natpis je od nespretne ruke izvagjen iz mosta, u koji je bio uzidan, i oštećen. Ali i u ovakom stanju moglo se je poznati, da je odljev u našem muzeju, koji je bio temeljem publikaciji u „Mittheilungen", vjeran; samo je svršetak u 1. redu nešto nejasan, te se čini da je ondje bilo III; prva hasta otpada sasvim, druga potječe od T, a treća je ligatura od I i F.

Slika 38.

VANAIVS·VENIC TF
DOMO·BODIONAEEQ·COH
III·ALP·AN·LIIII·STIP·XXV·
H·S·E·VALERIA·ET·
5 MARCELLA·P

Slika 39.

Vanaius Venio... ti f(ilius) domo Bodionae, eq(ues) coh(ortis) III Alp(inorum) an(norum) LIIII, stip(endiorum) XXV, h(ic) s(itus) e(st). Valeria et Marcella p(osuerunt).

Isto ime *Bodiontius* raspoznaćemo na tri rgjavo predana natpisa iz Nizze. C. I. L. V 7885: T. AVRELIO.... BODIONIO = BODIONIO. 7890 (isp. str. 931.): LVCENTIVS RVFANI · F BODI · MIL | COHO · LIG.... 7902: BODI | MILITI.

O gornjem plemenu Bodiontika, kako ih naziva Plinije n. h. 3., 37., isp. Hirschfeld C. I. L. XII, str. XIII, 49., 184.

40. Dva ulomka jedne vapnenaste ploče, koji pristaju jedan uz drugi; lijevo i desno okvir, a iznad natpisa ornamenti izragjeni; visina 0·69, širina 0·60, debljina 0·09; dobra pismena. Nagjeni 1886. na Kapitulu. Inv. br. 10.

Slika 40.

C. I. L. III 9919.

Orcleca Daphne C. Orcleco Scaptia Felici.... [patrono?....

Ime *Daphne* upućuje nas na to, da je žena bila na slobodu puštena, te valjda i supruga Felixa.

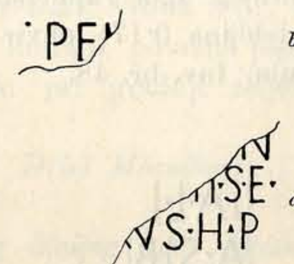

Imena *Orclecus, Orcleca,* koja se toliko razlikuju od latinskih rodovnih imena, nalaze analogija u natpisima u Piquentumu (Piquente), kao *L. Clangocus Adventus* (C. V 436), *L. Fervalocus Pudens* (C. V 437) i t. d.

Isp. Mommsen: Primjedbe C. V str. 44. i d. Kako se sumnja naš Orclecus ili njegovi pradjedi naselili su se iz Istrije u Dalmaciju.

41. *a)* Ulomak desnog dônjeg ugla laporne ploče; visina 0·41, širina 0·27. Debljina varira izmegju 0·055 i 0·07; pod zadnjim redom prazan prostor. Nagjen 1886. pri gradnji željeznice na Kapitulu. Inv. br. 20.

b) Po svoj prilici amo pripada ulomak lijevog gornjeg ugla laporne ploče, visina 0·21, širina 0·25, debljina različita c. 0·08. Inv. br. 22.

Slika 41.

C. I. L. III 9923 *a* i *b* s manjim pogrješkama.

P. Fl[avius?.... vixit an]n(os)..... H(ic) s(itus) e(st). ....rus h(eres) p(osuit).

42. Dva ulomka, koji pristaju jedan uz drugi, kako se čini, od jedne ploče; sa svih strana (i straga) polomljeni; vapnenac; visina 0·19, širina 0·18, debljina 0·045. Nagjeni 1888. na Kapitulu.

Slika 42.

C. III 9912 s pogrješknma.

..? M]aelon [... e]t Antia .... [quae vix(it)] ann(os) XX....

Ime u prvom redu spominje se i u n. 8., na žalost i tamo nepotpuno, gdje pokojnik za se i to veli, da je nadležan u Arretiumu (u Italiji). Pošto se to ime inače u Dalmaciji ne nahodi, može se uzeti, da je izmegju obojice bila nekaka rodbinska sveza; onaj, što se spominje u n. 8., stariji je. U 2. redu čini mi se predložena popuna bolja, nego možda *Con]stantia.*

43. Ulomak ploče od vapnenca, uokolo razbijen; visina 0·13, širina 0·39, debljina 0·12. Nagjen 1888. na Kapitulu. Inv. br. 28.

Slika 43.

C. III 9913 s pogrješkama.

.... *vixi]t ann[os...] VII Aelia....*

44. Ulomak desnog gornjeg ugla vapnenanste ploče; lijevo odsječen; visina 0·18, širina 0·285, debljina 0·17; okvir obijen. Nagjen 1886. pri gradnji željeznice na Kapitulu. Inv. br. 48.

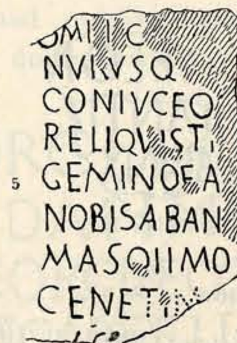

Slika 44.

C. I. L. III 9923 *g* nešto manje tačan.

.... *ia L(uci) l(iberta) .... a sibi [et....*

45. Ulomak lijeve strane vapnenaste ploče; visina 0·24, širina 0·24, debljina 0·12; površina oštećena; mala pismena. Nagjen na Kapitulu. Inv. br. 33.

Slika 45.

C. I. L. III 9922, nešto različan. Pošljednji red nepouzdan. Taj fragmenat jedva da bi se mogao popuniti; Hirschfeld o tome primjećuje: „*Reliquiae versuum videntur esse.*"

46. Ulomak lapornog šulja; visina 0·075, širina 0·21, debljina 0·27. Natpis u primitivnoj tabuli ansati, gore, desno i dolje nepotpun; površna pismena. Nagjen pri gradnji željeznice 1886. na Kapitulu. Inv. br. 36.

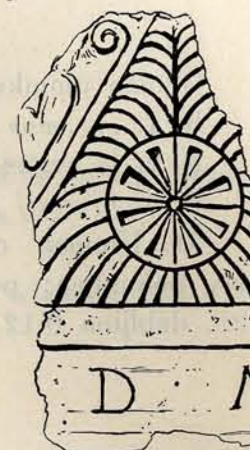

Slika 46.

C. I. L. III 9923 *c* s krivom naznakom lomne linije.

47. Ulomak ploče s trouglastim zabatom; u potonjem rozeta i listovi urezani; visina 0·31, širina 0·16, debljina 0·09; redovi linirani, površna pismena. Nagjen 1886. na Kapitulu pri gradnji željeznice. Inv. br. 5.

C. I. L. III 9923 i d. *D(is) M(anibus)....*

Slika 47.

48. Ulomci od lijevog dônjeg ugla vapnenaste ploče; visina 0·29, širina 0·28, debljina 0·17; dobra pismena. Nagjeni 1887. na Kapitulu. Inv. br. 47.

Slika 48.

C. I. L. III 9924 *a* s netačnom naznakom prelomne linije.

..... *patro[no bene] merit[o posuit.*

49. Ulomak vapnenaste ploče, uokolo odlomljen; visina 0·53, širina 0·50, debljina 0·18. Nagjen 1886. pri gradnji željeznice na Kapitulu. Inv. br. 13.

Slika 49.

C. I. L. III 9910 pogrješno. Red 1. stalno nije *leg(ionis)] XX,* nego kako je naznačeno. Isp. gore n. 36. Pod r. 3. prazan prostor.

.... *ii Rom[ani...] H(eres) f(aciundum) c(uravit).*

Za *tribus Rom(ilia)* je mjesto na natpisu prenisko.

50. Ulomak, uokolo polomljen; vapnenac; u lijevoj dugoj strani bazilike uzidan.

Slika 50.

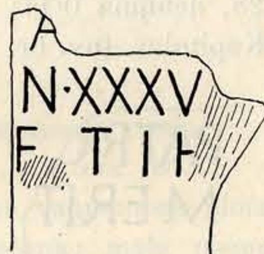
Ovome ulomku možda pripada br. 54.

R. 1. .... *mus*

R. 2. je svršetak plemenskog imena i početak prezimena.

R. 3. *h(eres)] f(aciundum) c(uravit) ex [testamento.*

51. Ulomak od dônje strane ploče od vapnenca; lijevo odsječen, inače polomljen; pod zadnjim redom prazan prostor; visina 0·29, širina 0·25, debljina 0·12; ispisani prostor odbrušen. Nagjen 1887. na Kapitulu.

Slika 51.

C. I. L. III 9924 *c* (niti pripada uz *a*, niti uz *b*). R. 1. potpunije *///FA///*
Pošljedni je red, kako se po razmaku može suditi, sastojao od sigli.

R. 2. *vixit an]n(os) XXXV....*

R. 3. *f(ieri) t(estamento) i(ussit), h(eres) [f(aciundum) c(uravit)]?*

52. Ulomak desne strane vapnenaste ploče; visina 0·19, širina 0·22, debljina 0·165; okrajak odsječen. Nagjen na Kapitulu.

Slika 52.

R. 3. Tačka iza *F* mogla je slučajem postati.

R. 1. i 2. ....? *Lo]llio [? Maxi]mo f(ilio).* R. 3. *[t(estamento)] f(ieri) i(ussit)?* R. 4. *arbitr]atu....?*

Za *Lollius* isp. gore br. 33.

53. Ulomak vapnenaste ploče, uokolo odsječen; visina 0·17, širina 0·14, debljina 0·055. Nagjen 1887. na Kapitulu. Inv. br. 45.

Slika 53.

C. I. L. III 9924 *b* čitamo u 2. r. *ATO;* ja mislim, da je okrajak ondje samo slučajno zaokružen. Ne pripada uz 9924 *a*.

.... *a]nno[rum...? p]at[ri....*

54. Ulomak vapnenaste ploče, uokolo polomljen, visina 0·25, širina 0·14, debljina 0·12; nagjen na Kapitulu. Inv. br. 50.

Slika 54.

Isp. br. 50. R. 3. Pred *S* prazan prostor; po tome stajale su ovdje valjda formule.

R. 1. *? F]aus[tus, ? F]aus[tinus*

R. 2. *an]no[rum?*

R. 3. *hic] sit[us est?*

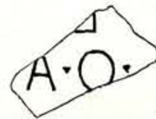
55. Ulomak desne strane vapnenaste ploče; visina 0·095, širina 0·19, debljina 0·12. Nagjen na Kapitulu.

Slika 55.

R. 2. *Ael(ius)?*

56. Ulomak vapnenaste ploče, uokolo odlomljen; visina 0·13, širina 0·15, debljina 0·07. Nagjen 1886. pri gradnji željeznice na Kapitulu.

Slika 56.

C. III 9923 *d* s pogrješkama.

R. 1. uglasti ostanak pismena nerazumljiv mi je.

R. 2. ..... *a, q(uae?) [v(ixit)....*

57. *a)* Lijevi gornji ugao glavice od nadgrobne ploče od vapnenca; visina 0·39, širina 0·27, debljina nejednaka od prilike 0·09. Zabat, u njemu, kako se čini, rozeta; u kutu lijevo od zabata pola palmete i loza. Na okviru oko razorenog ispisanog polja bijaše loza sa naizmjence gore i dolje obrnutim cvjetnim čaškama. Nagjen na Kapitulu. Inv. br. 3.

57. *b)* Friz od akantovog lišća, megju lišćem ptice (izmegju ovih orao naprijed obrnut) i zmije. Vapnenac; lijepa radnja. Leži još u razvalinama na Kapitulu.

Biskupije.

Kako na Kapitulu, tako se i na brežuljku u prostranom, plodnom Kosovom polju, Biskupije zvanom, 8 *km* jugoistočno od Knina uzdiže sredovjeka bazilika. I ovuda je nagjena množina ulomaka rimskih sarkofaga, nadgrobnih i počasnih natpisa i drugih spomenika; ali nijesu svi upotrijebljeni kao gragjevno kamenje. Sarkofazi su još i u srednjem vijeku upotrebljavani, te su istom iza propasti crkve osakaćeni. I ovdje će jedan dio nagjenih ostanaka biti iz Burnuma.

58. Ulomci mramorne ploče, desno kan'da je okrajak; visina 0·14, širina 0·07, debljina 0·11. Nagjeni u bazilici u Biskupijama. Inv. br. 33.

Slika 57.

Po materijalu mogao bi biti carski natpis:

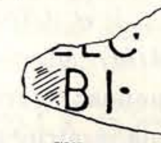
R. 1. *Anton] in(i).*

R. 2. *nep(os).*

R. 3. *trib(uniciae) pot] es[t(atis).*

59. Ulomak desne strane ploče od vapnenca; visina 0·16, debljina 0·11. Nagjen 1889. na Biskupijama.

Slika 58.

C. I. L. III 9926 *a* s pogrješkama.

.... *leg(ionis) .... [si]bi ....*

60. Ulomak lijevog gornjeg ugla vapnenaste ploče, odsječen; visina 0·43, širina 0·105, debljina 0·24; straga sredovjek natpis i ornamenti. Nagjen u bazilici na Biskupijama.

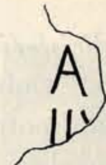

Slika 59.

Megju 1. i 2. r. valjda kraći red.

R. 2. i 3. možda: *m[il(es) leg(ionis)] X[I....*

61. Ulomak od vapnenca; ukraj sredovjekog ornamenta ostanci rimskog natpisa. Nagjen na Biskupijama.

Slika 60.

C. III 9918 s pogrješkama.

R. 2. *(duum)vir....?*

62. Četiri ulomka ploče od vapnenca, koji pristaju jedan uz drugi; dolje okrajak održan; visina 0·20, širina 0·59, debljina 0·135; lijepa pismena, nepravilna interpunkcija. Nagjeni na Biskupijama. Inv. br. I. 29.

Slika 61.

C. III 9914. Ondje pod *a* i *b* publicirane ulomke treba naznačenim načinom spojiti.

....*def(unct.) ann(orum)....] et Cl(audi.) ....def(unct.) ann(orum).... Cl(audius) Ursus et Ael(ia) Marciana parentes.*

63. Ulomak ploče od vapnenca; gore okvir očuvan; visina 0·22, širina 0·16, debljina 0·10; površina sastrugana; pod r. 2. čini se da ništa nije bilo. Nagjen u Biskupijama. Inv. br. 23.

Slika 62.

C. III 9920 s pogrješkama.

.... *Quint(us) ..... an(norum) LX.*

64. Ulomak ploče od vapnenca; uokolo polomljen; visina 0·17, širina 0·23, debljina 0·105; ispisano polje ostrugano; straga sredovjeki ornamenti. Bio je uzidan u jednoj kući kraj bazilike na Biskupijama.

Slika 63.

R. 1. i 2. desno potpuni.

....? *o[t]ae [puel]l(a)e in[felicis]s(imae), qu(a)e v[ixit annos....*

65. Dva ulomka sarkofaga od vapnenca; visina 0·63, širina 0·84, debljina 0·16; natpis gore i desno potpun, na jednoj tabeli ansati; u ansi rozeta, oko ispisanog polja kanelire, koje teku ozgor dolje. Nagjeni 1888. u baziliki na Biskupijama, gdje je taj sarkofag u srednjem vijeku valjda upotrijebljen kao lijes. Inv. br. 23.

Slika 64.

C. III 9918 s pogrješkama. R. 2. *E* stoji na okviru.

Le]pidi[(a)e .... pientis]sim(a)e, [quae vixit annos..] XX .... Ne[pos?...
Mjesto *Lepidiae* moglo bi biti i *E]pidiae* ili sl.

66. Ulomak mramornog sarkofaga, visina 0·47, širina 0·94, debljina 0·14; natpis na tabuli ansati. Nagjen 1889. na Biskupijama, gdje je po svoj prilici u srednjem vijeku služio kao lijes. Inv. br. 28.

Slika 65.

C. I. L. III 9927. To je natpis iz ranijeg doba pisma.

... *et... e bibi (= vivi) arca(m).... a comparab(erunt). [Si quis super] ea dua corpo[ra alia voluerit ordinare, dare debebit.....*

Najljepšim komadima kninskog muzeja, koji bi i većim starinarskim zbirkama bili na diku, valja baš pribrojiti u razvalinama bazilike na Biskupijama nagjene fragmente sarkofaga.

67 *a*. Ulomak gornjeg okrajka mramorne ploče; visina 0·30, širina 0·33, debljina 0·16; visina relijefa 0·065. U udubljenom, jednostavno okvirenom polju ima jahač; skočivši sa svoga na desno obrnutog konja,

Slika 66.

Slika 67.

Slika 68.

kome uzde ljevicom drži, obraća se na lijevo, a desnicom je veoma uzdigao mač za snažan udarac. *Slika 66.* Na glavi mu je kaciga, a odjeven je kabanicom, koja mu se mota oko prsa i ramena. S druge strane konjske glave vidi se pružena ruka, koja je visoko uzdigla koplje da nasrne na dušmanina, koji navaljuje.

b) Ulomak gornjeg okrajka mramorne ploče; visina 0·26, širina 0·22, debljina 0·16; visina relijefa 0·065. U udubljenom, jednostavno okvirenom polju navaljuje vojnik, držeći pred sobom ovalan štit, na desno. Na glavi

mu je korintska kaciga s kristom i zatiljnim štitom, a oko ramena kabanica. *Slika 67.*

c) Ulomak mramorne ploče, uokolo polomljen; visina 0·45, širina 0·36, debljina 0·16, visina relijefa 0·065. Podoba u lepršavoj haljini na konju desno, natrag se osvrćući. Glave ni ruke nema. Po haljini i po mekim oblicima izlazi da je žena[1]).

Ta tri komada bez sumnje pripadaju jedan drugomu. Na to nas mnijenje navodi isto nahodište, ista vrsta kamena, jednaka debljina ploče, jednaki okvir kod *a* i *b*, jednaka visina relijefa i jednaka radnja.

Goli muževi u borbi i žene na konjima od prve nam kažu, što se prikazuje: to su ostanci amazonomahije. Spomenik sam bio je, kako se vidi po obliku ulomaka i po sadržaju, sarkofag.

S istih razloga, s kojih rekosmo da ta tri ulomka pripadaju jedan drugomu, možemo i ova tri ulomka, što slijede, pripisati jednom te istom spomeniku, takogjer sarkofagu.

Slika 69.

68. *a)* Ulomak mramorne ploče, uokolo okrnjen; visina 0·36, širina 0·28, debljina 0·16; visina relijefa 0·10. Otražnja strana satira, kome je dônji dio tijela odjeven, a raspoznaje se po jasno naznačenom repiću. Upire se na lijevu ruku. Lijevo dolje vinova loza. *Slika 68.*

b) Ulomak gornje strane mramorne ploče; na tri strane okrnjen; površina oštećena. Visina 0·71, širina 0·46, debljina 0·16; visina relijefa 0·10. Na gornjoj površini očuvan je žlijeb za pokrov. *Slika 69.* Djevojka u dugoj, visoko pasom pritegnutoj haljini i s kabanicom lako prebačenom preko ramenâ, obrnuta na desno, ljevicom bere grozd s plodnog trsa. Desno od djevojke gô mladić naprijed obrnut (glave ni vrata nema), koji se desnicom hvata trsa, pa ga nastoji pritegnuti, valjda da svojoj drugarici pomogne pri branju.

U prikrajku su, kako je već spomenuto, kvrgasti trsovi s lišćem i grožgjem; na jednome grozdu zoblje ptica.

[1]) Na žalost se od toga fragmenta ne može pridati slika, jer je aparat iznevjerio. Isp. na tom mjestu nejasni cliché u „Starohrvatskoj prosvjeti" I., str. 98.

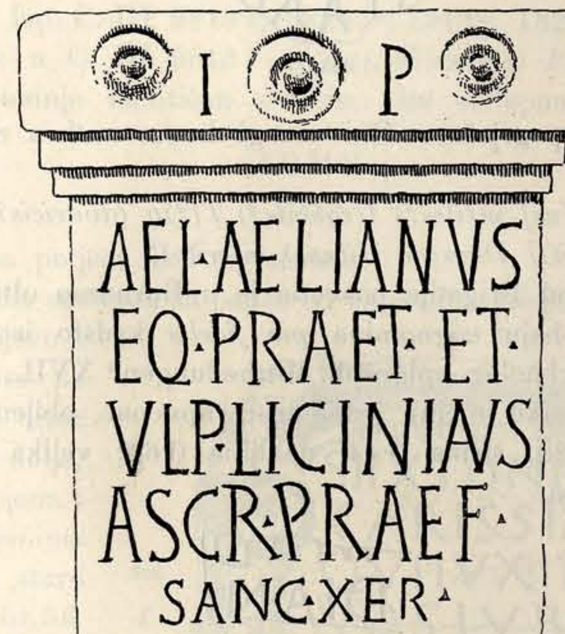

Onaj je goli mladić, ako za razjašnjenje i onaj fragmenat *a* upotrijebimo, satir, a djevojka menada. Ukras sarkofaga uzet je dakle sa Bahovog thiasosa.

69. Sarkofag od vapnenca. Poklopac na njemu nekoć nije tome sarkofagu pripadao; u kršćansko je doba opet upotrijebljen. Dônji dio, od jednog komada tesan, pokazuje na jednoj strani u udubljenom, više puta okvirenom i s obje uske strane u obliku polukruga zatvorenom polju dva jedan prema drugomu obrnuta hipokampa. Poklopac, odsječen, na jednoj je strani ukrašen lozom. Nagjen na Biskupijama. Inv. br. 34., 35.

Koljani na Cetini.

70. Âra od vapnenca; visina 0·7, širina pri kornižu glavice 0·45, inače 0·39, debljina pri kornižu glavice 0·31, inače 0·29; korniž glavice ukrašen sa tri udubljene patere; straga neuglagjena. Nagjena u Koljanima kod Vrlike u razvalinama stare jedne crkve. Inv. br. 37.

Slika 70.

C. III 13208. *I(ano) p(atri) Ael(ius) Aelianus eq(ues) praet(orianus) et Ulp(ius) Licinianus a scr(iniis) praef(ecti praetorio) sancxer(unt).*

O posvetama Janu, što ih ima u ovome kraju Dalmacije, isp. gore br. 1. F. Cumont: „Textes et monuments figurés relatifs aux mystères de Mithra" str. 177. popunjuje r. 1. *I(nvicto) p(aterno),* nego uz to

primjećuje: „M. Sticotti lisait la première ligne *Iano patri,* ce qui est aussi possible, et même plus probable vu l'époque de l'inscription"[1]).

Oba ta pretorijanca ja sam na drugom mjestu u ovom listu poredio s kamenjem drugih njihovih drugova, što je nagjeno po sjevernoj Dalmaciji, pa sam nastojao dokazati, da je njihovo prisuće u svezi s ustankom epihorskog naroda protiv rimske vlade pod carem Pijom (138.—161.).

P. Sticotti ističe u „Archäologisch-epigraphische Mittheilungen" XVI., str. 49., neobično upotrebljavanje riječi *sancire* za *consecrare,* a O. Hirschfeld upućuje na C. III 3126: *statuam poni sanxerunt fel(iciter).*

71. Ulomak are od vapnenca; lijevo i gore okrajak očuvan; visina po prilici 0·22, širina 0·23, debljina 0·16; straga ostavljena neuglagjena. Nagjen 1890. u Koljanima. Inv. br. 31.

Slika 71.

C. III 13212 pogrješno. Oni mnogi konzonanti u r. 2. bez sumnje su sigle.

Aur(elius) Tit[us] m(iles?) l(egionis?) T(?)a (diutricis?) p(iae) [f(idelis)] v(otum) [s(olvit)] Dian[ae l(ibens) m(erito)].

Vojnik legije od Brigetija posvetio je u Burnumu oltar C. III 2823. Da je jedno od obaju cognomina *pia fidelis* kadšto izostalo, dokazuje megju ostalim i „Archäolog.-epigraph. Mittheilungen" XVII., str. 194., br. 57.

72. Ulomak, kako se čini, jedne are; vapnenac, obijen; lijevo okrajak očuvan. Visina 0·20, širina 0·44, debljina 0·64; velika lijepa pismena. Nagjen u Koljanima.

Slika 72.

C. III 13200. Čitanje Ljubićevo je bolje nego Stanićevo.

.... *Mad[ocus?] Dian[ae v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)].*

Za *Madocus* isp. C. III 2786 *(Riditae): Panto Madoci f.*

[1]) Isp. A. pl. Domaszewski: „Die Religion des römischen Heeres" str. 59., primj. 252.

U natpisu iz Vrlike C. III 2755

MAT DD
VITALIETMAXIMUS
FRATER

valjaće možda u rgjavo predanom 1. redu isto ime reštituirati.

U Koljanima, kao uopće u dolini Cetine, dugo se je održao epihorski elemenat. Isp. natpise od Vrela Cetine (C. III 2754, 2757 = 9817), Garjak (C. III 2749, 2752, 2753, 2756), Dragović (C. III 2750, 9822), Ševače (C. III 9810) i t. d. i Mommsen C. III str. 361.

Za mnijenje, što ga je izrekao i obrazložio Robert Schneider u „Archäologisch-epigraphische Mittheilungen" IX., str. 34. i d., 63. i d.[1]), da Diana i Silvanus podobaju starim ilirskim božanstvima, nalazi se i u ovome dijelu Dalmacije potvrda u tome, što se oba ovdje, gdje se je, kako je već spomenuto, stari način i običaj dugo sačuvao, veoma poštovahu, te se megju dedikantima osobito nahode ljudi s epihorskim imenima.

U Velikim Stražinama (zapadno od Koljana) mora da je, kako se poznaje po velikom broju ovdje nagjenih posvetnih oltara, bio vrlo ugledan hram Silvanov. Isp. C. III 9813 *b,* 9814 = 13198, 13201—13206. Ja bih primjetio, da je u C. III 9813 *b S. A. s. V(alerius) Firmus v. s.* nazvani dedikant bez sumnje identičan s onim, što se spominje na ulomcima C. III 13214:

| IRMV |
| POS |

Oba natpisa potječu iz istog mjesta.

73. Dônji dio sanduka za pepeo od vapnenca; visina 0·36, širina 0·62, debljina 0·48; lijevo i desno od natpisa po jedna patera i lišće okrenuto gore i dolje; površina orunjena. Nagjen u Koljanima u razvalinama stare jedne crkve. Inv. br. 36.

C. III 13215 s pogrješkama u r. 1. i 2.

Slika 73.

.... *f]ecit sibi et Sextoni coni(ugi) carissim(a)e, qu(a)e v[i]xit annos LV, b(ene) m(erenti) et suis.*

[1]) Isp. Friedländer: „Sittengeschichte" III[6] str. 584., primj. 3. — A. pl. Domaszewski: „Die Religion des römischen Heeres" str. 53., 56., 80.

Sexto je odmah u najbližem susjedstvu zasvjedočeno kao žensko ime C. III 2754 (isp. 9804 nagjeno *„ad caput Cettinae prope Babin grad"*) i 2757 = 9817 (nagjeno *„in castello rupto Gradinae ad fl. Cettinam"*).

74. Ulomak od lijevog dônjeg ugla ploče od vapnenca; visina 0·28, širina 0·31, debljina 0·17; veoma priprosta pismena. Nagjen u Koljanima. Inv. br. 18.

Slika 74.

C. III 13227.

.... *sibi et... coni[ugi]... et sui[s...*

75. Šulj od vapnenca, gore i dolje odlomljen; visina 0·28, širina 0·36, debljina 0·20. Eros, na lijevo obrnut, uzdiže desnicu i u spuštenoj ljevici drži baklju; motiv, koji su, kako je poznato, osobito rado primjenjivali na dječijim grobovima. Nagjen u Koljanima. Isp. sličan relijef sa ostrva Lošinja u R. pl. Schneidera „Archäologisch-epigraphische Mittheilungen" IX., str. 78.

Promona-Teplju.

76. Ulomak, gore okrajak očuvan, inače (i straga) polomljen; vapnenac; visina 0·16, širina 0·17, debljina 0·065; bez okvira. Nagjen u groblju Marasovini, općina Oklaj kod Promine.

Slika 75.

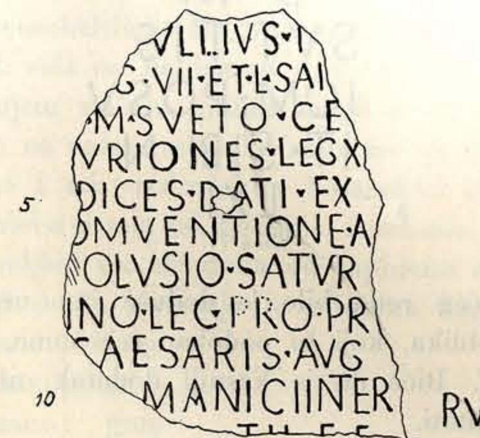
R. 2. Prva hasta potječe od V.

? Ti. Caesari div]i Aug(usti) f(ilio) D[ivi n(epoti) Augusto ..... imp(eratori) VII ?....

U Oklaju je nagjen i jedan fragmenat (C. III 9833) iz vremena namjesništva L. Volusija Saturnina (pod Kajom), koji je, kako se čini, pripadao jednome kamenu megjašu.

77. Vapnenasta ploča, na okrajcima oštećena; visina 0·82, širina 0·55, debljina 0·19; površina ponešto orunjena. Nagjena u junu 1889. u Razvogju kod Promone kod vrela Bunarače. Inv. br. 32.

Slika 76.

C. III 9832 s nekim razlikama. Posljednji je red prije previgjen. Ja sam ostanke pismena tek na snimku opazio. Taj će dio kamena valjati još jednoć ispitati. Oba su pismena RV na pobočnoj površini, nešto su manja i u opreci sa samim natpisom nemarno su izragjena. Ona, kako je to već E. Hula u „Archäologisch-epigraphische Mittheilungen" XIII., str. 103. (isp. Fr. Bulić: „Bull. Dalm." XII., str. 116. i d.) primijetio, ne pripadaju natpisu na prednjoj strani. R. 1. Posljednja hasta ne potječe, kako je to Mommsen u Hirschfelda mislio u adnotaciji, od kognomena, nego pripada, kako je Hula to raspoznao, riječi T[RIB]; za potpuno ispisanu riječ premalen je prostor.

....*? Vib]ullius, t[rib(unus) le]g(ionis) VII, et L. Sal(vius) M. Sueto, ce[nt]uriones leg(ionis) X[I, iu]dices dati ex [c]omventione a [L. V]olusio Satur[n]ino, leg(ato) pro pr(aetore) [C.] Caesaris Aug(usti) [Ger]manici, inter ....? tine[s] e[t....*

Komentara je tome natpisu Hula na rečenom mjestu zadosta pridao. S djelatnošću te komisije valjaće u svezu dovesti i fragmenat C. III 9833, koji je nagjen u Oklaju kod Promone, te istoga legata spominje.

78. Žara za pepeo, sad u crkvi sv. Petra u Promoni. *(Slika 77.)* Po jednom prijepisu gospodina P. Maruna.

D(is) M(anibus). Suttis (filius) posuit sibi an(norum) LXI.

Suttis je ilirsko ime. Genetiv mu već bijaše poznat iz nadgrobnog kamena jedne žene, koja potječe iz Dalmacije, a umrla je u Daciji: C. III 1262 *(Alburnus)*.

Avilliae Pietatis domo Aeq(uo) Dasa Suttinis coniug. piiss. f. c. Isp. C. III 1585 (Dacia): *Sutta Epicadi*, 4851 (Virunum): *T. Aelio Suttiho.*

D · M
SVT·T I S
IOM·POSV
IT·SIBI·N
LXI

Slika 77.

Na početku trećeg reda bilo je doduše ime očevo; ali ja nijesam našao imena takog oblika, koji bi podobao rečenome.

An(norum) LXI. Biće da je kasniji dodatak, ali se u tom pogledu mora sam kamen ispitati.

79. Dônji dio sanduka od vapnenca za pepeo; visina 0·47, širina 0·35, debljina 0·30; izdubina je duga 0·19, široka 0·15 i duboka 0·17. Prednja strana naliči pročelju jednog hrama; u zabatu krst s kukama. Ispisana površina oštećena; surova slova. Nagjen u Promini.

Slika 78.

R. 1. i 2. potpun, pred R odnosno A ne bijaše ništa. Zadnje slovo u r. 1. čini mi se da nije ligatura; poprečna crta nastala je time, što je kamen ondje oštećen. Sva su imena nova; za *Ritus* može se kao srodno po korijenu navesti *Ritumarus, Ritumara* (C. I. L. III 5092). U r. 2. i 3. ne smije se pomišljati na ime *Pladomenus,* koje se više puta spominje. Ovdje su ispala 2 do 3 pismena.

Ritus Druanus Pla... nini f(ilius).

Da su domaći imali dvostruka imena, to je poznato.

Kukasti su krstovi na dalmatinskim spomenicima iz rimskog doba veoma rijetki. Koliko sam ja mogao razabrati, ima takvo znamenje samo zenički reljef „Wissenschaftliche Mittheilungen" I., str. 278., tab. I., sl. 4., gdje se kukasti krst vidi na haljinama triju ondje prikazanih osoba. Dok bismo ga u pošljednjem slučaju možda mogli smatrati utajenim simbolom kršćanstva, ima ono na našem sanduku za pepeo za cijelo samo dekorativnu svrhu[1]), upravo kao i na sredovjekim bosanskim stećcima, gdje se više puta nahodi u zajednici s listom od djeteline, rozetama, polumjescima i t. d.[2]).

80. Dônji odlomljeni dio sanduka od vapnenca za pepeo; visina 0·56, širina 0·45, debljina 0·37; nutarnja je udubina duga 0·30, široka 0·23, duboka 0·28; ispisano je polje okvireno, na okvirima po stranama ovo je urezano: gore rozeta, okružena sa dva koncentrična kolobara, poniže polukrug i pravi kut; ispod natpisa dvije zvjezdaste rozete okružene kolobarom i jedan polukrug. Ovako složen sjeća taj ukras živo na sredovjeki način dekoriranja na bosanskim spomenicima. Dno je u sanduka probušeno. Zaparane linije; površna pismena. Nagjen u Promini.

Slika 79.

Prvi je red jasan. U drugom nalazimo, mislim, ono, što se je htjelo kazati, ako na osnovu onoga, što smo spoznali u 1. redu, i što onaj, koji je pisao, nije mogao pravilno skratiti, hederom razdijeljene hrpe slova još jednoć razdijelimo: *Pantit* u *Pan—Tit* i *Panfi* u *Pan—fi,* pa onda čitamo *Pan(to) Tit(uces? filius) — Pan(to) fi(lio).* Da ilirska muška i ženska imena mogu biti posve jednaka, pokazao sam u „Glasniku" 1894., str. 714. U *Tit...* može biti da je mjesto očevog

[1]) M. Hoernes ga je vidio i na nekim ilovastim poklopcima i na dnu jedne tave kastelijera u Villanovi na Quietu (Istra). Isp. „Insbručki spomen. spis" 1894., str. 7., primj. 1., str. 8., 18., sl. 143.

[2]) Hoernes· „Alterthümer der Hercegovina" str. 563., sl. 27., II., 803., 820., sl. 3., sl. 27.; „Dinarische Wanderungen" str. 337.

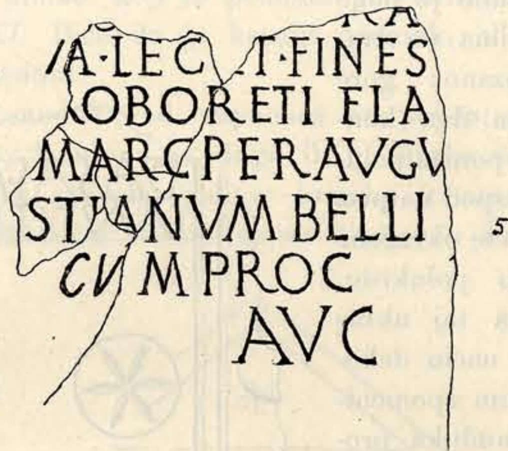
imena i drugo ime samog tog čovjeka. Za *Tituces* isp. C. I. L. III 5080 *Tamacus Tituces.* — Za *Dasas* isp. „Glasnik“ 1894., str. 716.

Dasas an(n)o(rum) IX, Pan(to) Tit(uces? filius et) Pan(to) fi(lio).

Kako se vidi iz ovog i iz gornjeg natpisa, kao i iz C. III 9839., održalo se je i oko Promine domaće biće u rimskoj odori.

Vedropolje.

81. Pet ulomaka ploče od vapnenca; visina od prilike 1·10, širina 0·60, debljina 0·15; pod zadnjim redom visoka prazna površina. Nagjeni u oktobru 1890. na zemljištu N. Malića: „sub colle Vedropolje presso il villagio di Uzdolje, nella campagna Kosovo polje di Knin“. Inv. br. 34.

Slika 80.

Bull. Dalm. 14., str. 17., br. 12. C. III 13250, u r. 2. i 6. nešto potpunije, nego što se sada na kamenu vidi. Da li oštrbak, što leži

Slika 81.

kraj fragmenta, ovome pripada, mučno je odlučiti.

Termini p]o[s(iti) inter p]ra[t]a leg(ionis) et fines roboreti Fla(vii) Marc(iani) per Augustianum Bellicum proc(uratorem) Aug(usti).

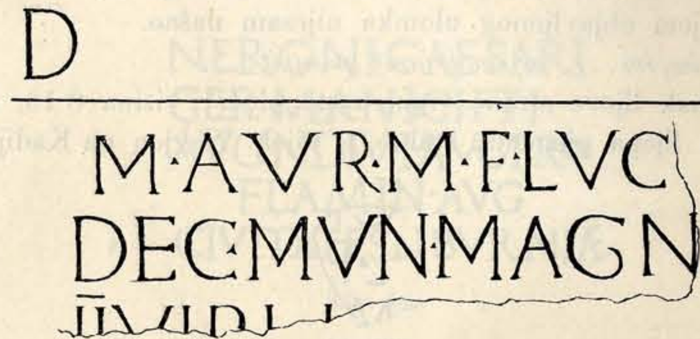
U r. 1. i 2. pristaje prostor puno bolje za *p]ra[t]a* nego za *p]ra[ed]ia.* A. Schulten Hermes XXIX, str. 491. ima u 2. redu TA, otkuda, to doduše ne znam, pošto je Hirschfeld, na koga se on poziva, čitao IA. *Flavius Marcianus* je vlasnik Roboretuma, a ne možda namjesnik dalmatinski (isp. C. III 10489); to zemljište moralo se pobliže označiti; ne može se uzeti, da bi se skratilo ime namjesnikovo, gdje je prokuratorovo sasvim ispisano. Za Roboretum isp. Bulić na spom. mj.

Za *prata* vojničkih zborova isp. A. pl. Domaszewski: „Die Religion des römischen Heeres“ str. 99. i d. i E. Bormann „Archäologisch-epigraphische Mittheilungen“ XVII, str. 198. Ja mislim, da djelatnost onog oficira, što je objavljena u natpisu *Apronius Maximus trib(unus) coh(ortis) prat(a) pub(lica) terminis circu[m]c[l]usi* ima svoju najbližu analogiju u reguliranju megja izmegju dalmatinskih plemena po tribunima i centurionima.

Municipium Magnum. Balijina glavica.

82. Lijevi gornji ugao ploče od vapnenca; visina 0·33, širina 0·69, debljina 0·13; ispisano polje okvireno; lijepa pismena. Nagjen 1871. na brijegu Balijina glavica (5 *km* od Kljake) po fra Antoniju Mlinaru; kasnije uzidan u spoljašnjem zidu crkve sv. Ilije u Kljakama. Inv. br. 38.

Slika 82.

C. I. L. III 6565 = 9798, gdje su izostali red 1. i 4. R. 1. D na okviru s kraja.

D(is) [M(anibus)] M. Aur(eli) M. f(ilii) Luc[ani] dec(urionis) mun(icipii) Magn[ens(ium)], (duum)viri i(ure) [d(icundo)] . . . .

Na temelju toga je natpisa Glavinić Bull. Dalm. I., str. 90. (isp. Mommsen E. E. IV., str. 112., Hirschfeld C. III str. 1617. mislio, da *Municipium Magnum* valja identificirati sa Balijinom glavicom kod Drniša.

Osim našeg natpisa *Municipium Magnum* još se spominje u tabuli Peutingeriani i na jednom porajnskom vojničkom kamenu Brambach 1621: *mil. coh. I Asturum c(ivis) Dalmata ex municipio Magn(o).* Možda i jahač u C. I. L. III 4576 (Vindabona) potječe iz Magnuma:

T. F. Verecund(us) Mag. . . . eques alae I Fla(viae) Aug(ustae) Brit(tonum miliariae) c(ivium Romanorum); ali je za Dalmaciju zasvjedočena samo *cohors 1 Flavia Brittonum miliaria,* da je ondje bila; isp. „Archäologisch-epigraphische Mittheilungen“ XVI., str. 79.

Iz toga, što se grad naziva po *dec.*, ne smije se izvoditi, da je *Lucanus* u drugom gradu bio *duumvir*, isp. C. III 2087 *(Salonae): T. Vettio Augustali decurioni colon. Salon., quaestori, aedili, (duum)vir iure dic. praef. et patrono coll. fabr. ob merita eius coll. fabr. ex aere conlato.*

83. Ulomak ploče od vapnenca; visina 0·31, širina 0·25, debljina 0·18; lijevi okrajak očuvan; pod 3. r. prazan prostor, nije dalje bio nikoji red. Nagjen 1889. na Kadijinoj glavici nedaleko od Balijine glavice. Inv. br. 19.

Slika 83.

C. I. L. III 9800 s nepravilnom naznakom prelomne crte. Drugog pod istim brojem objavljenog ulomka nijesam našao.

.... *dul]ciss[im .... m]emo[riam] posu[it ....*

84. Ulomak lijeve strane vapnenaste ploče; visina 0·19, širina 0·20, debljina 0·14; lijepa pismena, stalno 1. vijek. Nagjen na Kadijinoj glavici. Inv. br. 26.

Slika 84.

C. F(?) .... L. f(ilius) .... M. ...

GENIO
MVNICIPI
FL·SCARD
C·PETRONIVS
FIRMVS·OB
HONOREM·AVG
L·D·D·D

Slika 85.

Scardona.

85. Šulj od vapnenca; visina 0·90, širina 0·66, debljina 0·34; ispisano polje okvireno; glatke pobočne plohe; gore nema udubine; lijepa pismena. Nagjen u sredini prošlog vijeka u Scardoni. Inv. br. 9.

C. III 2802 isp. str. 1035. U r. 7. u sredini rupa.

Genio municipii Fl(avii) Scard(onae) C. Petronius Firmus ob honorem aug(uratus). L(oco) d(ato) d(ecurionum) d(ecreto).

Pridjevak *Flavii* dokazuje, da je Scardona tek od Flavija dobila gradsko pravo. Ali je municip već za julsko-klaudijske dinastije bio najuglednije mjesto sjeverne Dalmacije. On je bio predgragje trećeg dalmatinskog konventa, kome su *civitates* ovdje imali zasebnu *Ara Augusti*, koja je bez sumnje već za Augusta podignuta. God. 31. po Hr.[1]) utemeljili su u tom pokrajinskom saboru sabrane *civitates Liburniae* Neronu, sinu Germanika u Scardoni kip. Isto su tako već prije Vespazijana ovamo dovedeni veterani *IIII legionis Macedonicae*[2]).

Osim Scardone, koliko mi znamo, samo je još jedno mjesto pod Flavijcima konštituirano kao grad, *Doclea*, na jugu provincije[3]).

86. Prednja strana nekog temelja; straga odsječen. Visina 1·04, širina 0·74, debljina sada 0·21, gore je očuvan jedan dio rupe za nasagjivanje, u kojoj je bila pričvršćena štatua; natpis nije okviren; dolje jedna 0·145 visoka priječka na temelju. Iz Scardone. Inv. br. 8.

NERONI·CAESARI
GERMANICI·F·TI·
AVG·N·DIVI·AVG·PRO
FLAMIN·AVG
5 CIVITATES·LIBVRNIAE

Slika 86.

C. III 2808 isp. 9879. Hirschfeld veli: *„inferior lapidis pars non scripta est, destinata fortasse nominibus civitatium Liburniae incidendis“*. To se, kako ja mislim, nije namjeravalo, a i u C. III 1741 *(Epidaurum)* jednostavno se kaže: *P. Cornelio Dalabellae cos ...... civitates superioris provinciae Hillyrici.*

Neroni Caesari Germanici f(ilio), Ti(berii) Aug(usti) n(epoti), divi Aug(usti) pro(nepoti), flamin(i) Aug(usti), civitates Liburniae.

Spomenik je u vrijeme prije smrti nesretnog cesarevića[4]), koji je poginuo god. 31. po Hr. podigao zemaljski sabor, koji je na pose postojao za Liburniju, te je, kako to dokazuje i taj kamen i C. III 2810, zasjedao u Scardoni.

87. Ploča od vapnenca sa primitivno zaparanim ornamentima nad natpisom; u zaokvirenom zabatu rozeta i listovi; u uglovima lijevo i

[1]) C. III 2808 v. p. br. 86.
[2]) Mommsen uz C. III 2817. A. Schulten Hermes 1894., str. 506.
[3]) Hirschfeld C. III, str. 1476. Cagnat Bull. Dalm. 1895., str. 56. i d.
[4]) O njemu i njegovoj braći isp. Mommsen: „Die Familie des Germanicus, Hermes“, XIII, str. 247, i d.

desno od trokuta po jedna polovica palmete; visina 0·58, širina 0·38, debljina 0·085. Nagjena u Scardoni. Inv. br. 11.

Slika 87.

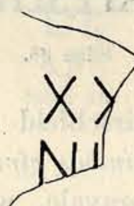
C. III 2813 isp. str. 1626. Ona pismena I s kovrčicom nad redom, upućuju nas na kasnije doba careva, isp. Mommsen Adn. uz C. III 1955.

D. M. Oppi(a)e Marti(a)e Oppius Cosmus fil(ius) matri b(ene) m(erenti).

Jednakost gentilnog imena u matere i sina i kognomen ovog posljednog dokazuju, da su oboje potekli iz neslobodnog staleža.

Nepoznato nahodište.

88. Ulomak desne strane vapnenaste ploče; visina 0·28, širina 0·19, debljina 0·17. Ne zna se gdje je nagjen. Inv. br. 27.

Slika 88.

Pod zadnjim redom prazan prostor.

. . . . *a]nn(orum) [. . . . ? stip(endiorum)] XX* . . . .

Možda identično sa (naopako prepisanim) fragmentom C. III 9842 iz Teplje.

Sarajevo, dne 1. jula 1895.

Dr. Karlo Patsch.

Viola Beckiana n. sp.

E sectione Melanium D. C.

Једна нова врста љубице.

Пише

Фрањо Фиала, пристав земаљског музеја.

***Viola Beckiana** n. sp. E sectione **Melanium** D. C. Radice perenni, fusiformi, pluricipite et stolones elongatos, pallidos, remote squamatos formante. Caulibus glabris, saepe e basi aphylla elongata procumbente ascendentibus vel subcaespitosis, obtuse triangularis, sursum copiose foliatis, cum pedunculis 12 ad 20 cm longis. Foliis caulinis lineali-lanceolatis, basim versus longe cuneatis, acuminatis, remote serrulatis, 26—45 mm longis, 2—5 mm latis, parce scabro-pilosulis; inferioribus brevioribus rhombeo-lanceolatis, infimis subspathulatis, minimis.*

Stipulis foliis dimido brevioribus, margine retrorsum hirtis, inferioribus anguste linearibus, subintegris, superioribus pinnatis; segmentis anguste linearibus, utrinque 1—3, pare infimo cauli insidente.

Pedunculis axillaribus et pseudoterminalibus, longissimis, folia multo superantibus 6—12 cm longis, erectis, glabris, supra mediam bracteolas minimas membranaceas gerentibus.

Floribus nutantibus, maximis; limbo 2·5—3·8 cm longo, 2 ad 3 cm lato.

Sepalis oblongo-lanceolatis, obtusiusculis vel acuminatis, appendice quadrato praeditis, 9—10 mm longis, 2—3 mm latis, saepe serrulatis, glabris.

Petalis superioribus latissime obovatis, abrupte unguiculatis, lateralis paulo minoribus, basim verso purpureo striolatis et barbulatis; infimo obcordato vel obovato faucem verso aurantiaco et velutino, quinque striolato, calcarato; calcare cylindrico, paulo curvato, appendices sepalorum vix duplo superante.

Corolla tota luteola vel excepta macula faucis petali infimi intense purpureo-violacea.

Capsula oblonga, glabra, 10 mm longa, 6 mm lata. Habitat in lapidosis (substr. serpentino) montis Smolin, distr. Žepče Bosniae; alt. 1100 m.

Floret Aprilio—Junio.

Наша је врста љубице у првом реду сродна са *Viola allchariensis* J. Beck (Dörfler: Jahrescatalog des Wiener botanischen Tauschvereines. 1894, стр. 6.), али се ипак од ње сасвим лијепо може распознати по голоћи лишћа и стабала, по зашиљеним режњима залистака, по недрвенастим стаблима, по затубастим лаповима чашке и по много тањој и краћој острузи.

Од *Viola heterophylla* Bert. на први се поглед разликује готово уским, линеарно-ланцетастим листом, дугуљастим, затубастим лаповима чашке и кратком остругом.

Од *Viola elegantula* Schott. (ö. B. Z. 1857, стр. 167.) = *Viola gracilis* Vis. *non* S. S., *Viola Clementiana* Boiss., *Viola gracilis* S. S. и сродних разликује се кројем лишћа, залистака и двојином краћом остругом.

Viola speciosa Pant. (Ö. B. Z. 1873, стр. 79.) има округло дôње и елиптичко горње лишће, лирасто-перасте залистке, који достижу дужину цвјетних петељки, и двојином дужу остругу.

Viola prolixa Panč. = *Viola Orphanides* Boiss.

Viola Nicolai Pant., *Viola Grisebachiana* Vis. Panč., *Viola macedonica* Boiss. A. Heldr. и *Viola declinata* W. K. мање су јој сличне.

Ту је биљку најприје замијетио господин шумарски асистенат Фриц (Fritz) као „љубицу необично уског лишћа“, а најприје ју је господин кустос О. Рајсер пригодом једног орнитолошког научног путовања прикупио за ме. Једино је досад познато станиште Смолин-планина у жепачком котару.

Најволи обасјане, камените шумске ливаде (чаире) у висини од 1100 *m* по прилици, гдје је има множина уз *Daphne Blagayana* Tr. и *Erica carnea* L. (бијелог цвијета). Шумску хладовину не воли.

Геолошки је субстрат серпентин, односно серпентинов пруд. Цвате од средине априла до јуна.

Ја сам ту нову врсту у част господина дра. Гинтера Бека, витеза од Манагете (Günther Beck Ritter von Mannagetta), ц. кр. кустоса у природословном дворском музеју и приватног доцента универзе у Бечу, у велике заслужног за изучавање босанско-херцеговачке флоре, назвао „*Viola Beckiana*“.

Тумачење слика на приложеној табли:

Слика 1. Цијела биљка у 1/1 нар. вел.
Слика 2. Петељка с гримизно-љубичастом одликом цвијета, 1/1 нар. вел.
Слика 3. Латица чашке у 1/1 нар. вел.
Слика 4. Мохуница затворена у 1/1 нар. вел.
Слика 5. Мохуница отворена у 1/1 нар. вел.

Гласник земаљског музеја у Босни и Херцеговини. 1895. VII. 3.

Уз чланак „Viola Beckiana n. sp. E sectione Melanium D. C. Једна нова врста љубице“.

Табла.

Revizija srednjo- i zapadno-evropskih vrsta roda Plinthus Germ.

Priopćio

dr. phil. **Karlo Petri**,
gimnazijski profesor u Šegešvaru.

Predgovor.

Najnoviju meni poznatu radnju, koja se tiče srednjo-evropskih razreda subgenusa *Meleus*, publicirao je gospodin E. Reitter u njemačkom entomološkom listu (Deutsche entomologische Zeitschrift), knj. XXX., sv. 1., 1890. Nego se ne može reći, da je ta radnja u svakom pogledu zadovoljila, pošto ona u jednu ruku slabo na oko uzima sposobnost toga razreda za variacije, dok su u drugu ruku neke vrste osnovane samo na temelju slabo konštantnih obilježja, kao ljuske, škulptura rilca i t. d., a stariji su opisi premalo kritički obragjeni. S toga se tom tabelom vrste ne mogu tačno odrediti. Ja sam se za to pothvatio, naročito potaknut po gospodinu L. Gangelbaueru, koji mi je na raspolaganje stavio obilati materijal zbirke bečkog dvorskog muzeja, da srednjo-evropske zastupnike genusa *Plinthus* podvrgnem ponovnoj reviziji, te pomnim ispitivanjem materijala dogjoh do takih rezultata, koji do duše u gdjekojem pogledu odmiču od nazora, običajnih u novije doba, ali se i sa starijim nazorima potpuno ne slažu. Kako pri novijim, tako sam i pri starijim često našao opisa, koji se doimaju, kao da nijesu opisane vrste, nego individui, pa bi često teško bilo razjasniti, u čemu stoji sinonimija, da mi pri tome nije poslužio jedan obret, koji je doduše s uspjehom već primijenjen pri drugim familijama coleoptera, ali, koliko ja znam, ne pri curculionidama: naime karakteristično ustrojstvo penisa, koje možda takogjer, kao i druga obilježja, variira, ali je ovdje stalan kriterij, koji me ni u kojem slučaju nije iznevjerio. Time ja ne bih htio tvrditi, da će to obilježje pri svakom plemenu isto tako odlučivati, ali u buduće ispitivanje penisa ni u kojoj prigodi ne će valjati propuštati.

Svoj onoj gospodi, koja su pripošiljanjem materijala za ispitivanje ovaj posao unaprijedila, izričem ovim najusrdniju zahvalnost; to su naročito

gospodin kustos Ganglbauer u Beču, koga sam već spomenuo, gosp. kustospristav V. Apfelbeck, koji mi je dostavio ugledni materijal iz zbirke bosanskohercegovačkog zemaljskog muzeja, i danas već pokojni gospodin Ivan pl. Frivaldszky, koji mi je prepustio osobito zanimljivi materijal iz ugarskog narodnog muzeja.

Revizija srednjo- i zapadno-evropskih vrsta plemena Plinthus Germar.

Gen. *Plinthus*. Germ. Ins. spec. vol. I. 1824, p. 527. *Antennae geniculatae, mediocres, intra medium et apicem rostri insertae, funiculo septemarticulato, articulis duobus basalibus funiculi obconicis, reliquis brevibus aut subrotundatis aut subturbinatis, clava ovata, subsolida, triarticulata, articulo clavae primo ceteris subaequali.*

Rostrum thoraci subaequale aut brevius, cylindricum, scrobe apice desupve conspicua, totum rostrum percurrente, basin rostri versus sensim subtus flexa, supra carinatum; mentum angustatum, maxillas haud velans.

Oculi ovati, immersi, laterales, distantes.

Thorax basi truncatus, anterius semper angustatus, subtus ante coxas profunde emarginatus, haud canaliculatus, lateribus pone oculos sublobatus, ciliatus dorso carinatus.

Scutellum minutissimum, occultum.

Coleoptera basi plus minusve emarginata, abdomine haud breviora, punctato-striata vel striata-punctata, interstitis alternis saepe elevato-costatis.

Pedes fortes, subaequales, anteriores coxis approximatis vel distantibus, trochanteribus seta distinctis, femoribus omnibus clavatis, plerumque dentatis, tibiis compressis, apice exteriore inflexo in dentem amplificatis, supra apicem margine ciliato instructis, tarsis 4-articulatis, latis, subtus spongiosis, articulo paenultimo bilobato, unguiculis simplicibus.

Corpus ovatum, durum, obscurum, plus minusve squamosum atque setosum, apterum.

Subgenus *Meleus* Lacordaire: *Corpus ovatus vel subovatus, coleoptera thorace latiora, coxae anteriores approximatae, penis supra sulcatus, ductu ejaculatorio membrana teneriore tecto.*

Subgenus *Plinthus* s. str.: *Corpus elongatus, coleoptera thorace vix latiora, coxae anteriores approximatae, penis supra haud sulcatus, ductu ejaculatorio tejumento duro contecto.*

Subgenus *Neoplinthus* Bedel: *Corpus elongatus, coleoptera thorace vix latiora, coxae anteriores distantes, penis supra haud sulcatus, convexus, ductu ejaculatorio tegumento duro contecto.*

Vrste *Plinthus*-a srednje Evrope, o kojima ću niže da govorim, imaju više manje jasno razvijeno rilce umjerene debljine, kome je dužina jednaka dužini vratnog štita ili je pak manja. Koljenčasti su pipci pri vrhu ili blizu njega tako ugnuti, da se razgovijetna brazdica pipaka, obrnuta prama dônjem kraju očiju, sprijeda gore jasno vidi. Peteljka im jedva siže do očiju, te je prema vršku udebljana poput buzdovana. Prva dva članka sedmeročlanog sastojka pipka duguljasti su, izmegju sebe se dužinom slabo razlikuju, slabo su čunjoliki; pet daljih su kratki i više manje krugljasti, rijetko kad

nešto poprečni; prvi je članak buzdovanca pipkovog barem tako dug, kao ostali članci zajedno. Duguljaste, okomite oči su ravne, fino facetirane. Vratni štit, koji je u pojedinih vrsta različitog oblika, ima vazda u sredini povor; s obje mu je strane često plitka, duguljasta rupica, po strani nije nazubljen, na prednjem kraju ima slabe očne kapke, a ispred prednjeg bedra je nazubljen. Na očnim su kapcima guste žute trepavice. Prednji kukovi, koji su jedan do drugoga, ili su razdvojeni jasnim nastavkom prostereuma, stoje iza sredine prednjih prsa, a šupljine članaka po strani su i odzada vazda zatvorene; na trochanterama vigja se jasna, uspravljena čekinja. Pokrilje je kad god više manje jasno tačkama isprutano; naizmjenična polja izmegju tih pruga od šva pa do 7 polja sad su više, sad manje izvišena i više manje zrnasta; peto pred vrhom čini razgovijetnu brazgotinu. Ona su izmegju sebe srasla, te zadak potpuno pokrivaju. Slabo razvijeni štitac obično se ne vidi. Srednji su kukovi rastavljeni nastavkom mesostereuma, koji je puno uži od srednjih bokova; episterne se ozgor ne vide. Ne baš jako razvijeni metastereum razdvaja po strani srednje kukove od stražnjih kukova, ali je megju njima samo uzak, jedva pola tako širok kao srednji kukovi. Slabo poprečni stražnji kukovi razdvojeni su izmegju sebe širokim nastavkom prvog abdominalnog segmenta. Oba su prva abdominalna segmenta duga, duža nego ostali zajedno, 3. i 4. kratki, prilično jednake dužine, 5. je nešto duži; svi se jedan iznad drugoga mogu pomicati. Noge imaju vrlo buzdovanaste, gusto nazubljene krakove, i donji su krakovi vazda deblji nego stražnji. Komprimirane su goljenice na spoljašnjem okrajku vrška previjene iznad onog mjesta, gdje se prvi članak trupa uvija; previjeni je dio produžen u vodoravnu ostrugu, ćelav; iznad previjenog dijela su tvrde čekinje. Četveročlane su tarze široke, treći je članak dvolist i dolje ime čekinjice; stopala su jednostavna i razlučena.

Mužjak ima spoljašna spolna obilježja; obično su mu oba prva abdominalna segmenta utisnuta, u ženke su ili ravni ili svedeni. Prednji je rub zadnjeg hrptenog segmenta u mužjaka gužvasto udebljan, u ženke jednostavan. Izraziti spoljašni dimorfizam obaju spolova osobito se ističe u subgenusa *Neoplinthus*. Pokrilje je u mužjaka sve do iza sredine prilično usporedno, onda zaokruženo suženo i pri vrhu zajednički zaokruženo; u ženke više manje trbušasto a pri vrhu ima bodljiku *(mucronatus)*, na dugo zašiljenu *(granulatus)* ili u šilj zaokruženu *(porcatus, tigratus)*.

Svim je vrstama *Plinthus*-a tijelo pokriveno sitnim, okruglastim ljuskama, koje su kadšto rasute, pojedince, ili čine pjege i pruge, ili pak čine gusto, ljuskavo ruho, koje temeljni šar više manje potpuno prikriva; osim toga ima megju ljuskama čekinjastih ili ljuskastih dlaka, koje su obično napolak uspravljene, a rijetko kad položene; samo u *setorus*-a su buzdovanasto uspravljene. Za čudo je, što megju većinom, obično na gusto ljuskom pokrivenim vrstama ima i takih komada, u kojih je ljuska rijetka, te se čini, kao da su vezani za stanovita mjesta, pa su tako dali povoda za postavljanje naročitih vrsta, n. pr. *styrianus* Bohem. *(granulifer* Bohem.) u *Findeli*-a, *granulifer* Reitter ex parte u *Tischer*-a; i kod *Megerlei*-a ima kadšto golih komada, kao što sam u *Parreyssii*-a takih našao, ali se čini, da su ovi samo orunjeni.

Penis i ovdje pokazuje neke razlike u obliku, koje su vrlo znamenite pri ispitivanju nekih vrsta. Germar je u svom gore navedenom djelu najprije postavio pleme *Plinthus*. Njegova diagnoza plemena obuhvata sva tri subgenera. Schönherr (l. c.) razlikuje najprije dva roda *(stirpes)*, te vrste *Plinthus*-a zdepnastog tijela stavlja u prvi, a one sa duguljastim tijelom u drugi rod.

Lacordaire i s njim Reitter[1]) i Seidlitz[2]) dijele vrste *Plinthus*-a sa zdepnastim tijelom kao rod *Meleus* od onih ispružena tijela, koji se takogjer shvaćaju kao zaseban rod *Plinthus*-a, pri čemu se pošljednji dijele na dva niža roda, od kojih se oni sa razdvojenim bokovima s Bedelom smatraju kao subgenus *Neoplinthus,* a oni sa zbliženim prednjim bokovima uzimaju kao *Plinthus* s. str. Ma da k ovim razlikama u podobi i spoljašnjoj gragji chitin-skeleta još pridolazi i druga bitna razlika u ustroju penisa, ne mogu ja ipak pristati uz takav postupak. Meni se čini bolje, rod *Plinthus*-a pridržati u starom obimu, te nadovezujući na Catalogus coleopt. Europae etc. 1891. razlikovati troja subgenera, megju kojima subgenus *Plinthus* s. str. čini naravni prijelaz na subgenus *Neoplinthus.* Razlog, koji me navraća na taki postupak, leži poglavito u tome, da mi se ne čini da je dopušteno glavnom razlikom rodova uzimati razmjere vratnog štita i pokrilja. Toj razlici, istina, još pridolazi razlika u ustrojstvu penisa; u subgenusa *Meleus* ima penis otraga brazdu; ovu čine dva valjčića po dužini, u koju je složen ductus ejaculatorius, dok pri druga dva niža roda nema te brazde, ili je posve neprimjetno natuknuta, dok je ductus ejaculatorius natkriven tvrdom kožom. Svakako ima laganih prijelaza na te forme, koji će slijediti iz ispitivanja izvanevropskog materijala, koji mi je vrlo slabo poznat. Isto bi tako bilo pogrješno, samo na osnovu tih obilježja genus *Plinthus* podijeliti na dva razreda, kao što se je htjelo iz genusa *Otiorhynchus* kao razred izlučiti 8. hrpu Stierlinovu, kojoj i *O. perdix* pripada. Takogjer mi se baš ne čini prirodno, rečeno obilježje smatrati kao obilježje roda, pa onda barem isto tako znatno obilježje (rastavljene prednje kukove) upotrijebiti za razlučivanje roda na subgenera.

Po Catalogus coleopt. od godine 1891. ima 17 srednjo- i zapadno-evropskih vrsta, koje pripadaju tome rodu; od ostalih 18 vrsta pripada ih Kavkazu 17, jedna južnoj Rusiji. Uz onih 18 istočno-evropskih vrsta pridolazi jedna nova, opisana po J. Frivaldskom *(Pl. Merklii),* koja je i po tome zanimljiva, što je to jedina, do sad u južnoj Evropi nagjena vrsta toga istočno-evropskog kola oblika. Od onih 17 srednjo- i zapadno-evropskih vrsta otpadaju po mome ispitivanju kao zasebne vrste *Gerli* Bohem, *brevipennis* Reitter, i *Elekeschii* Orm., koje sam kao varietete priklopio uz *Parreyssii* Bohem. Po Reitteru kao varietete od *Megerlei*-a smatrani *Findelii* Bohem i *Tischeri* prepoznao sam kao samostalne vrste, nasuprot više samostalnih vrsta valja smatrati stranom kao sinonime, stranom kao varijetete tih vrsta. U *Megerlei* potegao sam, istina više po nagagjanju, *styrianus* var. *griseus* Reitter kao sinonim; megju *Findeli* pripada kao sinonim *Illigeri,* kao varieteta *styrianus* Bohem, kojoj pripadaju kao sinonim *Pl. granulifer* Bohem i južni oblici one vrste, koju je Reitter shvatio kao *granulifer,* dakle *granulifer* Reitt.; u *Tischeri* Germ. povlačim ja sinonim *granulifer* Reitter ex parte; to su sjeverne forme one vrste, koju je Reitter shvatio kao *granulifer,* naročito iz Krkonoša i Sudeta, nadalje *anceps* Bohem i *negoianus* Reitter; i varietete *germanicus* Reitter i *transsilvanicus* Reitter pripadaju amo kao sinonimi.

Nasuprot sam ja osim onih triju vrsta subgenusa *Plinthus* s. str., od kojih mi *Perezii* Bris. ostadoše nepoznate, postavio još jednu četvrtu vrstu iz Italije, t. j. *Plinthus pubescens,* i najposlije sam jedinu vrstu roda *Neoplinthus* morao podijeliti na dvije naročite vrste, u *tigratus* Rossi, s varietetama *porcatus* Panz. *(porculus* F.*), Schalleri* Germ. i *granulatus* Bohem i u *mucronatus* Rosenh.

Pod signaturom *M. parthenius* Costa dobio sam od gospodina Fiora u Modeni 1 eksemplar *Pl. pubescens;* osim toga bijahu megju prikupljenim u Italiji vrstama *Plinthus*-a

[1]) Reitter, „Deutsche entomologische Zeitschrift" 1890. 1., 1884., sv. 2.

[2]) Seidlitz, F. Tr. 1891.

3 kom. *Pl. brevipennis* Reitter, pa se po tome čini, da mu je domovina Italija. Isporedivši opis Coste, koji je on pridao svome *Pl. parthenius* i *brevipennis* Reitter, ne mogu se oteti uvjerenju, da *brevipennis* Reitter nije drugo, nego *parthenius* Costa; riječi: *„elytris obsolete punctatotriatis, interstitiis alternis dorso obsoletissime, postice modice elevatioribus, granulis minutis denudatis, nitidis conspersis"*, nadalje naznake veličine, $5'''$ dug i $2^{1}/_{2}'''$ širok, nijesu barem u prilog tome nazoru, kao ni navod, da pripada srodnicima *Megerlei* i *Findelii;* toliko je barem time u tvrdo rečeno, da pripada subgenusu *Meleus.* Upirući se na taj uspjeh svoga isporegjivanja, uzeo sam *brevipennis* kao sinonim od *parthenius* Costa, a ovaj opet kao sinonim za *granulipennis* Fairm.; sinonimnost obaju zadnjih temelji se na naznaci u katalogu C. Eur., te po tome srednjoevropskih vrsta ima mjesto 17 samo 12, sa 7 varieteta.

Prijegled meni poznatih vrsta genusa Plinthus Germ.[1])

1. Tijelo zdepnasto, vratni štit pri temelju vazda mnogo uži, nego temelj pokrilja. Prednji bokovi jedan uz drugi 2

— Tijelo opruženo, vratni štit pri temelju nikako ili malo uži, nego vazda zaokruženi temelj pokrilja, koji više manje obuhvata vratni štit; prednji kukovi jedan uz drugi, ili posterealnim nastavkom razlučeni 8

2. Pokrilje ima poredane tačkice sa potpuno ravnim, jednako visokim prugama izmegju onih redova, koji su sitno nagrešpani. U petoj pruzi nema pred vrhom pokrilja kvrge . . . . *Merklii* Friv.

— Pokrilje sa prugama, koje su naizmjence nešto uzvišene; peta ima na vrhu kvrgu, koja se manje ili više jasno raspoznaje 3

3. Vratni štit pri temelju $1^{1}/_{2}$ puta širi neg duži, nikada vrlo dubok i krupno nagrešpano-zrnasto punktisan. Pokrilje pri temelju vazda očevidno zaokruženo, ramena istaknuta u oštrom kutu (izuzevši kadšto var. *Elekeschii* Orm.). . . . . *Parreyssii* Bohem.
(var. *Gerlii* Dej.? var. *granulipennis* Fairm. var. *Elekeschii* Ormay.)

— Vratni štit pri temelju jedva širi neg duži, u *Megerlei* kadšto očevidno širi, ali ne $1^{1}/_{2}$ puta duži nego širi, pokrilje vazda jako narebreno. 4

4. Pokrilje pri temelju vazda vrlo zaobljeno, izbočeni kut ramena oštar, rijetko kad prav, tijelo nespretno, razmjerno kratko, gusto ljuskavo, pokrilje veoma narebreno, razgovijetno piknjicama isprutano; vratni štit krupan, nagrešpano punktiran; obični mu se nabori sjajem ističu iz ljusaka, ima znatne utiske s obje strane šiljka na sredini, obično ima sive ili sivo-smegje ljuske . . . . *Megerlei* Panz.

— Temelj pokrilja očevidno ili slabo zaobljen, kut ramena slabo izbočen u tupom ili pravom, rijetko kad u oštrom kutu; u potonjem je slučaju pokrilje slabo ljuskama pokriveno, ponešto narebreno, a vratni je štit straga na krupno punktiran, na oblik brazgotina 5

5. Pokrilje pri temelju očevidno nazubljeno, sa zaobljeno, rijetko kad u pravom kutu izbočenim kutom ramena; pokrilje jače narebreno, izvišeni šav do vrha razgovijetno zrnast; vratni štit obično krupno, zrnasto nagrešpano punktiran, s očevidnim utiskom ukraj šiljka

[1]) U tome prijegledu nema meni nepoznatog *Plinthus Perezi* Bris. iz Pirineja.

na sredini, tijelo više opruženo, žućkasto smegje, rjegje na rijetko sivo-ljuskavo (gotovo golo) . . . . *Findelii* Bohem.

— Temelj pokrilja jedva ili očevidno zaobljen, u potonjem slučaju šiljasto izbočen kut ramena, ali vratni štit krupno brazgotinast, nepravilno plosnasto punktiran, pokrilje gotovo vazda slabo ljuskasto, ponešto narebreno 6

6. Temelj pokrilja jedva zaobljen, kut ramena obično zaobljen; polje megju švovima na vrlo okomitom dijelu ispred vrha nikada zrnasto, tijelo gušće ili slabo ljuskavo; vratni štit obično gotovo krugljast, na krupno, zrnasto-nagrešpano punktirano s očevidnim utiskom s obje strane šiljka na sredini . . . . *Tischeri* Germ.

— Pokrilje pri temelju očevidno nazubljeno, kut ramena više manje šiljasto izbočen, slabo ljuskav, vratni štit na zadnjoj polovini na krupno, brazgotinast, ravno piknjičav 7

7. Tijelo šire i nespretnije, u redu nasagjene čekinje na pokrilju vazda jednostavne . . . . *Sturmii* Megerl.

— Tijelo uže, manje, čekinje na pokrilju pri vrhu buzdovanasto udebljane *setosus* Reitter.

8. Prednji kukovi jedan do drugog (subgenus *Plinthus* s. st.). Pokrilje na gusto, žuto-smegje dlakavo, u nekoliko pruga piknjičavo; sva polja izmegju pruga dosta pojednako široka i bez zrnaca; vratni štit s obje strane srednjeg šiljka očevidno utisnut. Pokrilje pred vrhom ima jasnu kvrgu. L. 9 *mm* . . . . *pubescens* n. sp.

— Prednji kukovi jedan do drugog, pokrilje nikada na gusto dlakavo, najviše ako ima čekinje u rijetkim redovima; polja po strani, osobito na temelju, djelomice se gube ili su nejasna. L. 6·5—8 *mm*. . . 9

— Prednji su kukovi dosta širokim prosternalnim produškom razlučeni (subgenus *Neoplinthus*) 10

9. Ima gusto piknjičave pruge, na obrnutim stranama pokrilja gotovo rešetast; vratni štit krupno nagrešpano piknjičav, s obje strane srednjeg šiljka razgovijetan duguljast utisak, glatka polja megju prugama na pokrilju . . . . *caliginosus* F.

— Pokrilje fino piknjičavo u prugama, vratni štit finije piknjičav bez utiska po dužini s obje strane srednjeg šiljka; nejednaka i izvišena polja na pokrilju zrnasta ili narovašena . . . . . . *imbricatus* Dufour.

10. Mužjak sa vrlo zgrbljenim prednjim tibijama, ženka sa šiljasto produženim šavnim kutom . . . . *mucronatus* Rosenh.

— Mužjaci i ženke s ravnim prednjim goljenicama, u ženke je šiljasto zaobljen ili šiljasto trouglasto produžen vrh pokrilja . . . *tigratus* Rossi.

Plinthus (Meleus) Merklii. ♂ ♀ *Ovatus, robustus, niger, murino-squamulatus, rostro valido, subrecto, rude rugoso et tricarinato; pronoto longitudine parum latiore, basi late arcuato, lateribus haud rotundatis, postice subsinuatis, apicem versus mediocriter angustatis, angulis posticis acute subrectis, supra dense rugoso-punctato, medio longitudinaliter carinato; elytris basi arcuatim emarginatis, pronoto multo latioribus et plus quam duplo longioribus, lateribus rontundatis, apice conjunctim obtuse rotundatis, dorso remote striato-punctatis, interstitiis omnibus planates, ante apicem haud callosis, subtiliter coriariis, squamulisque setiformibus, murinis, maculatim dispositis, vestitis; femoribus edentatis. L. 12·5—13 mm absque rostro.*

J. Frivaldszky: természetrajzi füzetek. Vol. XVI. P. p. 3—4 1893.

Ova vrsta ide u red onih forma roda *Plinthus,* što ih je Reitter odredio u područje Kavkaza, i to u prvu skupinu; po cijelom svom habitu pokazuju veliku sličnost sa *Liparus* i *Anisorhynchus,* blizu im je *Plinthus irroratus,* od koga se dobro razlikuju škulpturom rilca, vratnim štitom i pokriljem. Ima od prilike veličinu i nespretni oblik tijela kao *Pl. Gerlii,* ali se od ovog na prvi pogled razlikuje užim vratnim štitom, posve ravnim prostorom megju pokriljem i t. d. Tijelo je pokriveno žućkasto-sivom, krupnom, zašiljenom čekinjom, koja na vratnom štitu čini tri uzdužne pruge, na pokrilju guste ljage. Debelo, nešto previnuto rilo ima tri šiljka; srednji, debeli šiljak pred vrškom razriješen je na oblik uzdužnih brazgotina, oni po strani, slabiji šiljci sižu do vrha, ali ne do temelja.

Vratni je štit nešto samo širi neg duži, sa stranama gotovo ravnim, pred zadnjim kutovima ponešto uvijenim; pred sredinom do vrha slabo je zaobljen i sužen, zadnji se okrajak u daleku lúku zaokružen istakao naprijed; oblik mu vrlo sjeća na onaj u *Meleus Sturmii,* plojka vratnog štita ima duž sredine debeo povor, te je na gusto, fino i plosnato nagrešpano piknjičav. Pri osnovu nazubljeno pokrilje jajolikog oboda više je nego dvojinom tako dugo, kao vratni štit, od vrha ramena počevši je zaokruženo prošireno, a prama kraju suženo, vrh mu je zajednički zaobljen. Na hrptu je na nizove piknjičavo, tačke pojedinih nizova razmaknute su, plosnaste i ne baš razgovijetne. Sva su polja izmegju nizova potpuno ravna, fino nagrešpano piknjičava, bez očevidnih zrnaca. Peto se polje s traga svršava bez kvrge. Svi su krakovi nazubljeni.

Dva su komada te, po Eduardu Merklu kod Carigrada prikupljene vrste u zbirci ugarskog narodnog muzeja.

Ja sam tu vrstu ovdje za to naveo, makar da ona pripada kolu kavkaskih vrsta, jer je ona možda po Balkanu još dalje proširena, ako nije importirana.

Isti muzej ima i drugu vrstu onih forma, koje pripadaju Kavkazu; u pogledu nahodišta samo je označena signaturom Turcia; to je malešan eksemplar *Pl. dolosus* Faust. Nego mi se ne čini uputno, toga kukca vrstati megju srednjo-evropske vrste, prije nego što dalji nahogjaji ne utvrde, da ga ima u evropskoj Turskoj.

Plinthus (Meleus) Parreyssii. *Subovatus, piceus, squamulis cinereo-albidis variegatus vel cinereosquamosus; rostro subtilius rugosopunctato, absolete carinato; thorace amplo, parum profunde rugoso-punctato, vel ruguloso, haud granulato, carinato, convexo; elytris conjunctim leviter emarginatis, humeris obtuse vel recte angulatis, prominulis, sutura interstitiisque alternis obsoletius elevatis, dorso vix granulatis, obsolete striatopunctatis, interstitiis elevatis setis parum prominulis instructis, femoribus dentatis.*

Mas: pene apice lato, truncato. L. 8—12 mm sine rostro.

Bohemann Schönh. *Curc.* VI, p. II, 328; *Creutzeri* Dej. Cat. Col. ed. 2, p. 263; ed. 3, p. 286;

Var. *α. Major, robustior, squamulis dilute umbrinis cinereis mixtis dense tectus, thorace subtiliter crebre ruguloso; L. 11—13 mm.*

Plinthus Gerlii Dej. Cat. ed. 2, p. 263; ed. 3, p. 286; *Meleus Gerlii* Sturm Cat. 1826, p. 169; Bohem. Schönh. *Curc.* VI, p. II, 320. Reit. D. E. Z. 1890. I.

Var. *β. Fulvo-brunneus, elytris conspicue striato-punctatis, sutura interstitiisque alternis elevato costatis. L. 10 mm.*

Plinthus Elekeschii[1]) Ormay, suppl. f. transs. additum Progr. regii gymn. Cibiniensis 1888; Reiter D. E. Z. 1890, H. I.

Var. *γ. Sutura interstitiisque alternis parum elevatis, setis conspicue suberrectis.*

Plinthus granulipennis Fairm., *parthenius* Costa., *M. brevipennis* Reitter. D. E. Z. 1890. I.

Tijelo je široko ovalno, splošteno svedeno, ponekad nešto uže i onda jače svedeno, gore na gusto mrkim ljuskama pokriveno, s pjegama od žućkastih i bjelkastih ljusaka, često metalnoga sjaja; duž vratnog štita ima ne rijetko po jedna svjetlija linija s obje strane na plojki, nadalje iza sredine pokrilja poprečni trak, koji ne dosiže ni do šva ni do okrajaka, a pred vrškom ima ugljasto omegjena pjega; rijetko kada je gornja strana jednoliko siva.

Osobito udara u oči jedan eksemplar ugarskog narodnog muzeja iz banatskih gora (Szörényska županija); osnovna je boja jasnije i zagasitije žutosmegja, ponešto kovnog sjaja; duž strana vratnog štita u 7. intervalu od ramena do iza sredine, u 5. intervalu iza sredine do kvrge, u vrhu 3. intervala po jedan bijeli trak, koji se oštro razlikuje; poprečni trak od tri pjege iza sredine, i nekoliko pjega na previnutom okrajku pokrilja, iste boje. Po šaru je nešto sličan nekojim *Findelii.*

Ljuske su kako šarom, tako i veličinom i gustoćom vrlo promjenljive. Normalne su ljuske okruglaste, plosnaste, te se lijepo razabiru, kada se samo malo povećaju; u jednog bosanskog eksemplara vidio sam sitne, zrnolike, mrke ljuštice, koje se samo onda mogu razabrati kao takve, kada se povećalom znatno povećaju; u istog su eksemplara otvorenije pjege sastojale od većih, alj duguljastih ljusaka; često se one sitnije ljuštice vigjaju u manjem broju rasute megju normalnima.

Rilo ima od prilike dužinu vratnog štita, okruglo je poput valjka, ponešto savijeno, umjerene debljine, prema vrhu po dužini nagrešpano piknjičavo. Po hrptu mu ima slabo izdignut, ponešto po čelu nastavljen osrednji povor, ukraj njega po sredini vrha obično sa svake strane po jedan, rjegje po dva pobočna povora. Osrednji je povor pred vrhom često rupicom viličasto razdvojen. Vratni je štit pri temelju pódrugi put toliko širok koliko dugačak, do pred sredinu gotovo usporedan, onda prema vrhu veoma zaobljeno sužen, jedva stegnut. Izvišeni povor duž sredine rijetko je kada ispred zadnjeg okrajka ponešto skraćen. Plojka je prilično pojednako svedena, i nema iza vrha onih dviju rupica s obje strane osrednjeg povora, što su karakteristične za *Megerlei* i njegove srodnike; one najviše ako su toliko tek natuknute, da se jedva mogu razabrati. Piknjičavost vratnog štita variira: ona sastoji od ravnih, krupnih, dobro razlučenih piknjica, prostori megju njima sa sitnijim piknjicama sad su široki, sad uski, kako su im već piknjice gušće ili rjegje. Kadšto su piknjice tako guste, da prostori izmegju tačaka izlaze usko, nejednako visoko nagrešpani, tako da se onda vratni štit može označiti splošteno nagrešpanim. I ljuske na vratnom štitu nijesu jednake po obliku ljusaka. Ove su na plojki ili samo okruglaste, ili samo uže, dlakama slične, ili su obje vrste ispremiješane, te su onda one tanke, dlakaste bliže osrednjem povoru, dok su šire više po strani. Pošto su prostori izmegju tačaka vazda ravni, nikad se ne vigjaju sjajna, okruglasta zrnca, koja se ističu iz ljusaka, nego najviše suvisli nabori. Pokrilje je pri temelju zajednički u lûk zaobljeno, ramena su šiljastije ili tuplje naprijed pružena; okrajci su im do iza sredine ili posve usporedni, ili u ramenima ponešto prema spoljašnim

[1]) Pisme *s* u imenu Elekes izgovara se u madžarskom kao *š*, Elekes izgovara se dakle Elekeš, pa se za to u latinskom mora pisati sa *sch*.

stranama prošireni, a iza njih ponešto uvijeni, prema tomu, kako je 7. razmak pri ramenima slabije ili jače razvijen. Nizovi piknjica su fini; tačke su ponešto udubljene i pupilirane; razmak izmegju švova, i 3., 5. i 7. razmak nešto su jače izvišeno svedeni i fino nagrešpano zrnasti. Jače izdignuti i svedeni jesu ti razmaci u *P. Elekeschii* Ormay; uslijed toga se u ovog varijeteta i širina ramena po strani jače ističe. Kvržica, koju 5. interval čini ispred vrha, sad je krupnija, sad plosnastija; ako je u prvom slučaju pokrilje ispod kvrga nešto utisnuto (pošto 7. interval pri vrhu izagje u ravan), onda se pokrilje, gledano s gora, prema vrhu odjednoć u plosnasto uvijenom lúku prema vrhu pokazuje suženo, dok se inače prema vrhu po malo zaokružuje. Na izdignutim intervalima poredane su čekinjaste ljuske, ili čekinje, koje su sad finije i duže, sad deblje i kraće, prilegle ili ponešto uspravljene. U oči udara, kako su duge i tanke čekinje pri varietetu *granulipennis* Fairm., tu su i više uspravljene, tako da se sa strane lijepo raspoznaju kao u pola uspravljene čekinje.

Čekinje na pokrilju nijesu tako guste, da bi posve prikrile osnovnu boju. Kraci su nazubljeni.

Penis je pri temelju slabo, od zadnje četvrtine počevši jače buzdovanast, prema vrhu stanjen vršak je kao odsječen i nešto uzvijen.

Gužvasti okrajci dorsalne brazde na penisu, u kojoj je kožasti ductus ejaculatorius, u sredini penisa jako je prema nutarnjoj strani proširen, te se time brazda sužava.

Taj se kukac vazda po tome lako raspoznaje: što mu je tijelo obično nespretnije, s ravnim intervalima pokrilja; onda po širokom, prama stražnjem kraju jedva suženom, ravno piknjičavom, pojednako svedenom vratnom štitu; po finije piknjičavom rilu s ravnim povorima; po tome, što je pokrilje pri temelju u lûk zaokruženo, i t. d.

Plinthus granulipennis Fairm. *(brevipennis* Reitter) ne može se održati kao vrsta, tek se može smatrati kao odlika s nešto jače naizmijence izdignutim intervalima, nešto jačim piknjičavim nizovima i osobito dugim, u pola uspravljenim nizovima čekinja naizmjeničnim intervalima. Ja sam osim jednog eksemplara te vrste u zbirci bečkog dvorskog muzeja, ispitao još tri eksemplara iz zbirke gospodina Fiorija u Modeni, koji svi potječu iz srednje Italije (Toskana).

Isto se tako kao vrste ne mogu održati *P. Gerlii* Dej. i *Elekeschii* Ormay. Prvi se razlikuje od tipičnih *Parreyssii* samo znatnijom veličinom tijela, gušćom i obično svjetlijom čekinjom, koja temeljnu boju pokrilja sasvim prikriva, na gusto i ravno grešpasto piknjičavim vratnim štitom, i širokim, pri vrhu pokrilja jasnijim ljuskastim čekinjama, naizmjeničnim intervalima pokrilja s nešto jačim nizovima piknjica i žuto-smegjim ljuskama; u ustrojstvu penisa nasuprot pokazuju se tako neznatne razlike, da se ne mogu smatrati generičnima. Ja sam za to te vrste kao varietete pritegao uz *Parreyssii.* Sa *Meleus Sturmii* ni malo nije sličan *M. Elekeschii,* prije sjeća na *Megerlei* i *Findelii,* ali se od ovih vazda lasno raspoznaje oblikom i punktiranjem vratnog štita.

Pl. Parreyssii sa svojim varietetama čini se da pripada južnoj srednjoj Evropi. Ja ga poznajem iz Kranjske, Hrvatske, Bosne, iz južne Ugarske, iz Biharske županije i iz Štajerske. Po Schönherru ima ga u Iliriji, po Reitteru i u Koruškoj, u Piemontu i na Korziki. U Erdelju našao sam samo jedan eksemplar kod Brašova, koji je u mojoj zbirci. U srednjim krajevima Erdelja nasuprot čini se da se razvija *Pl. Elekeschii,* ali kan' da se rijetko nahodi. Ja sâm našao sam ga samo kod Schässburga u jednom jedincatom eksemplaru s lijepim ljuskama, i to u proljeće pod lišćem. Po Ormayu ima ga kod Nagy-Enyeda (Remete) i kod Szamos-Ujvára; na prvom mjestu nagjen je u septembru, na potonjem u martu. U zbirci ugarskog narodnog muzeja dva su

eksemplara te varijete, koji potječu iz Koruške; ma da su nešto manji nego moji schässburški eksemplari, ne ustručavam se ovamo ih računati, jer inače ne nalazim bitnih razlika. *Pl. Gerlii* čini se, da se razvije u Hrvatskoj, možda i u Dalmaciji. *Pl.* var. *granulipennis* nahodi se u srednjoj Italiji.

Plinthus (Meleus) Megerlei. *Oblongo-ovatus, niger, dense cervino-squamosus, antennis rufo-ferrugineis, rostro rugoso-punctato, carinato, thorace infra apicem utrinque excavato, antrorsum valde, postice parum rotundato-angustato, profunde rugoso-punctato, carina abbreviata instructo, elytris basi conjunctim emarginatis, angulo humerali subacuto, humeris antrorsum prominulis, usque ad apicem sat profunde striato-punctatis, fascia postica griseo-albida notatis, sutura interstitiisque alternis dorsalibus elevato-costatis, interstitio suturali usque ad apicem conspicue granulatis, femoribus omnibus dentatis. L. 8—10 mm s. r.*

Mas: pene apice rotundato, haud mucronato.

Panzer, F. Germ. LXXXVII. Tab. 7, krit. Rev. d. Ins. Fn. I. p. 132.; Schönh. *Curc.* VI. II. 322. *M. styrianus* var. *griseus* Reitter D. E. Z. 1880. I.?

Tijelo je pokriveno jasnije ili zagasitije sivkastim, dosta debelim ljuskama, često s jasnijom prijećkom iza sredine, s jasnijim vršcima pokrilja, malim jasnijim pjegama, naročito po stranama, i s jasnijim trakom duž vratnog štita; rijetko je kada jednolično sivo. Rilo je neobično dugačko, umjerene debljine, i na gusto, prema vršku nagrešpano piknjičavo, ima duž sredine povor, a na vrhu kadšto kratke nabore po dužini; isto tako kadšto duž čela ima povor, natuknut iza rupice. Vratni je štit krupan i dubok, kadšto zrnast, nagrešpano piknjičav; povor duž sredine je na zadnjoj polovici gotovo redovno prikraćen. Sprijeda je s obje strane povora duž sredine po jedna plitka rupica. Okrajci vratnog štita spram stražnje su strane ponešto, katkad nimalo, prema prednjoj strani veoma suženi, a iza vrha su očevidno stegnuti. Razmjerno je širi nego u *Findelii*, uži nego u *Parreyssii.* Pokrilje je pri temelju zajednički jako nazubljeno; humeralni su kutovi šiljasti, rijetko su kad u pravom kutu naprijed izbočeni. Nizovi tačaka su krupni, a tačke su do vrha znatno udubljene; polje izmegju švova, kao i 3., 5. i 7. interval, jako su rebričavo izdignuti, zrnasti, te obrasli uskom, napola uspravljenom čekinjom; zrnca na intervalu izmegju švova do vrha jasno se raspoznaju. Oblik pokrilja takogjer nije stalan, ali se ovdje češće nego u *Findelii* nailazi na to, da je ono od korijena pa do sredine prošireno, a onda prama vrhu suženo, dok je u *Findelii* od korijena pa do iza sredine jednako široko. Uopće je razmjerno vazda kraće, nego u *Findelii,* te po tome cijelo tijelo izlazi nespretnije i šire. Kraci su svi očevidno nazubljeni.

Penis je (ozgor gledan) od prilike do sredine usporedno, po stranama slabo zaobljeno proširen, onda do početka zadnje četvrtine ponešto izdubljen i tanji, otale do vrha još jednoć nešto jače izdubljen i sužen; vršak je na široko zaobljen, splošten i tanak, te nešto prama gornjoj strani uzvijen; gužve po strani, koje čine brazdu duž penisa, u prvoj su polovici prama nutarnjoj strani jako udebljane; kada se sa strane gleda, penis je ponešto savijen. Od penisa *Parreyssii* i njegovih srodnika razlikuje se zaobljenim vrhom i dvostruko uvijeno suženim stranama, od penisa *Findelii* time, što nema šiljastog vrha, od *Findelii* naročito širim, tankim, ravnim, nešto previnutim vrhom.

Od *Parreyssii*, naročito var. *Elekeschii* razlikuje se *Megerlei* manje širokim vratnim štitom, jače nazubljenim pokriljem sa šiljastijim humeralnim kutovima, jačim punktiranjem, više izdignutim intervalima i oblikom penisa. Od *Tischeri* osim gornjih obilježja i razgovijetno nazubljenim zadnjim krakovima, i do vrha pokrilja razgovijetnim nizom zrnaca u intervalu megju švovima. Spoljašne razlike izmegju *Findelii* i *Megerlei,* naročito

izmegju manjih komada prvoga, mučno je izrazito prikupiti, jer te razlike nijesu stalne; u zadnjem redu oblik penisa razliku vazda pouzdano označuje. *Megerlei* ima razmjerno kraće, šire i deblje pokrilje, jače je narebreno i nazubljeno sa šiljasto naprijed istaknutim humeralnim kutom, rilo je manje punktirano, ali su piknjičave pruge na pokrilju jače.

Sinonimom *Megerlei* valja po svoj prilici smatrati i *M. styrianus* var. *griseus* Reitter; po obliku tijela svakako se dolazi do takog shvaćanja; pa oba eksemplara zbirke dvorskog muzeja, koje je i Reitter vidio, na starijoj, svakako pravijoj etiketi i jesu označeni sa *Meleus Megerlei* Panz. Konačno se i tu samo može odlučiti posmatranjem penisa.

Taj je kukac rasprostranjen samo po južnoj i srednjoj Evropi, možda i po jugoistočnoj Evropi; barem po meni ispitani eksemplari, kojima su zajamčena nahodišta, svi potječu iz Hrvatske. Amo valja računati četiri eksemplara iz Ludbrega kod Varaždina, nadalje tri komada iz zbirke gospodina dra Henscha (Karlovac). Ako bi se var. *griseus* Reitter nahodila i u Štajerskoj (Reitter l. c.), onda bi se područje, dokle je taj kukac rasprostranjen, sjeverno protezalo do Štajerske. Bielz[1]) navodi toga kukca i za Erdelj; nadalje Ormay[2]) navodi *Illigeri* Germ. kao varietetu *Megerlei* za Erdelj, što će svakako biti pogrješno, pošto *Illigeri* dosele nije smatran varietetom *Megerlei, Illigeri* se pak onuda ne nahodi, nego mala, visokoalpinska forma *Tischeri,* koju Reitter kao zasebnu vrstu navodi pod imenom *negoianus.*

Plinthus (Meleus) Findelii. *Oblongo-ovatus, niger, dense brunneo-squamosus, antennis pedibusque rufo-piceis, rostro* **striolato-rugoso,** *carinato; thorace infra apicem utrinque excavato, antrorsum posticeque rotundato angustato, profunde rugoso-punctato vel granulato, carinato; elytris basi conjunctim vix emarginatis, angulo humerali obtuso, vel rotundato, humeris rotundato-prominulis, striatopunctatis, sutura interstitiisque alternis dorsalibus elevatis, fascia postica silaceo-squamosa ornatis, interstitio suturali usque ad apicem conspicue granulatis, femoribus omnibus dentatis. L. 7·5—13 mm.*

Mas: pene apice rotundato, mucronato.

Dahl Dejean Catal. Col. ed. 2, p. 263, ed. 3, p. 226; Bohem. Schönh. *Curc.* VI. p. II. 320; *Illigeri* Dahl Germar Ins. spec. I. p. 329, 468, var. *haud vel parce griseo-squamosus, elytris saepe fascia postica albida notatis.*

Plinthus styrianus Bohem. Schönh. *Curc.* VI. p. II. 324. Reitter D. E. Z. 1890, sv. I. *Pl. granulifer* Bohem. Schönh. *Curc.* VI, p. II. 327. *Meleus granulifer* Reitter ex parte D. E. Z. 1890. I.

Ima mrke ljuske, sa zajedničkom jasnijom prijećkom iza sredine pokrilja, koja megjutim dosiže samo do 5 intervala, štono se svršava kao grba, često s isto tako jasnim vrhom i nekoliko manjih pjega, osobito po stranama pokrilja, sa po 1 jasnijim trakom duž vratnog štita i kadšto po jednom, sprijeda skraćenom prijećkom na sredini ispred štita. Rilo od prilike jednako dugačko kao vratni štit, s povorom duž sredine, često s 1, 2 ili 4 nejasna pobočna povora po dužini, krupno i na gusto nagrešpano. Često se središnji povor i s one strane rupice na čelu nastavlja. Vratni je štit nešto kraći, nego što je u sredini širok, prama prednjoj je strani nešto deblji, nego prama stražnjoj, zaobljeno sužen, krupan i duboko nagrešpano zrnast, s obje strane ukraj osrednjeg povora iza vrha ima jasnu udubinu, koja je često rjegje i finije piknjičava.

[1]) Bielz, Verh. u. Mitth. d. sieb. V. f. Naturw. knj. 37.

[2]) Ormay, Progr. reg. gymn. Sibiniensis 1886.

Ljuske su mu malene i okruglaste, te izmiješane dugim ljuskastim čekinjama. Pokrilje je pri temelju slabo nazubljeno, ramena su sprijeda zaobljena i tupo istaknuta, tako da se zaobljenost čini veća, nego što je u istinu. Onaj kut, što ga temelj pri vrhu čini sa spoljašnom linijom ramena, vazda je veći od pravog. Nizovi tačaka s prijeda su umjereno debeli, prama stražnjem kraju bivaju finiji, često se gube; izmjenični intervali, od intervala megju švovima počevši pa do 7. intervala obično su nešto manje izvišeni nego u *Megerlei,* i zrnasti; zrnca intervala do vrha razgovijetna su, te se kao sjajna zrnca ističu izmegju ljusaka. Svi su kraci jasno nazubljeni.

Penis je ozgor gledan do iza sredine jednako širok; gužvasti sjajni okrajci brazde penisove dotle su vrlo prošireni i opet suženi; iza sredine vidi se uska stegnutost po stranama, onda se zaobljen sužava do vrha, koji izlazi kao kratak šiljak.

Tog je kukca s polja mučno razlikovati od *Megerlei,* naročito, kad je humeralni kut gotovo prav. Onda odlučuje podoba penisa. I ženke se dosta lako mogu razlikovati od onih *Megerlei;* u ženki je gornja vaginalna plojka (deveti dorsalni segmenat) na otražnjem okrajku na polukrug duboko izrezana i krupno nazubljena; u ženki *Megerlei* nasuprot samo je odsječena, ili slabo na okrug isječena i tupo narovašena.

Styrianus razlikuje se samo time od *Findelii,* što je slabije ljuskav; kukac je gotovo gô, najviše ako po njemu ima rasutih ljusaka kao po *Sturmii,* koje se iza sredine kadšto zgušnjavaju u bijelu priječku. *Styrianus* var. *griseus* računa se megju *Megerlei,* s kojima mu je zajednička i siva ljuska.

Ja sam *Illigeri* Dahl Germ. uzeo kao sinonim od *Findelii,* pošto ga smatram patuljastim oblikom toga kukca, s kojim se u ostalom do jedne vrlo razvijene piknjičave pruge posve podudara. Meni su poznata samo dva eksemplara: jedan, ženka, pripada bečkom c. kr. muzeju, drugi, mužjak iz moje zbirke, potječe po kazivanju gospodina Kelecsenya, koji mi je toga kukca poslao, iz oršovskog kraja; u potonjega, koji je po veličini posve jednak s onim u dvorskom muzeju, ali ima nešto krupnije piknjice po rilcu, podudara se ustrojstvo penisa posvema s onim u *Findelii.*

Granulifer Boh. valjaće kao slabo ljuskavu vrstu, koja pripada južnoj Evropi, brojiti u *styrianus,* dok Reitter l. c. po svojim navodima u *granulifer*-e računa i šleske i moravske komade, koje megjutim na svaki način valja ubrojiti megju *Tischeri,* dok ilirske forme svakako valja potegnuti megju *Findelii.*

Findelii neosporno se razlikuje od *Megerlei,* ma da se osim spolnih razlika ne mogu naći stalna obilježja. Njegova, redovno znatna veličina, duže i razmjerno uže pokrilje, oblik ramenskih kutova, slabije punktiranje i piknjičavi nizovi na pokrilju, mrka mast, biće megjutim dovoljni, da ga u većini slučajeva razlikujemo od *Megerlei.* Lakše ga je razlikovati od *Tischeri* i *Parreyssii.*

Domovina mu je južna srednja Evropa; ja sam vidio komada iz južne Ugarske, Koruške, Hrvatske, Kranjske, Ilirije, Dalmacije, Bosne, Štajerske. Iz Erdelja nijesam saznao za njega, i teško da će se ondje naći; prijašnje naznake nahodišta[1]) odnose se valjda na *Tischeri.* Najviše ako ga bude u jugozapadnim krajevima, prema Banatu, ako je ono istina, što Kelecseny navodi za Oršovu.

Što gospodin Reitter iz Šleske razašilje kao *Findelii,* to nije ništa drugo nego *Tischeri. Findelii* teško da će se moći dokazati za Šlesku.

Plinthus (Meleus) Tischeri. *Oblongo-ovatus, niger, fulvo- vel griseo-squamosus, antennis ferrugineis, rostro rugoso-punctato, uni-, tri- vel quinquecarinato, thorace infra apicem*

[1]) Bielz, Verh. u. Mitt. d. V. f. Naturw. Hermannstadt, 37. knj. Ormay l. c. vidi kod *Megerlei* dolje.

utrinque excavato, carinato, profunde rugoso-punctato vel granulato, elytris basi leviter conjunctim emarginatis, humeris antrorsum vix prominulis, striato-punctatis, punctisstriarum apicem versus plus minusve evanescentibus, sutura interstitiisque alternis elevatioribus, interstitii suturalis declivia parte postica **haud** *granulosis, femoribus anterioribus obsolete vel haud dentatis L. 7·5—11 mm absque rostro.*

Mas: pene apice breviter rotundato, haud mucronato.

Germar, Ins. spec. I. 528; Bohem. Schönherr *Curc.* VI., p. II. 322; *granulifer* Reitter ex parte D. E. Z. 1890. I nec Bohem.; *anceps Bohem.* Schönh. *Curc. VI.,* p. II. 323; var. *germanicus* Reitter l. c.; var. *transsilvanicus* Reitter l. c.; *negoianus* Reitter l. c.

Taj kukac oblikom tijela, škulpturom i zaodjevenošću tijela još više variira nego *Pl. Parreyssii,* te bi to čovjeka lasno zavelo, da ekstremne forme shvati kao zasebne vrste. Gdjekoji *Tischeri* izlaze po jačem razvitku rebara i naročito po istaknutom na strani 7. intervalu široki i nespretni; oni veoma sjećaju na *Findelii.* U drugih su samo slabo izdignuti, izmjenični intervali, te po tome izlaze vitkiji i uži. Ljuske, koje su obično žućkasto smegje, a rjegje prelaze u sivo, sad su gušće, kao u tipičnog *Findelii,* sad rjegje, tako da se temeljna boja lijepo vidi, te su konačno reducirane na nekoliko trakova, kao što je to u nekoliko varijeteta *Findelii.* Crtež obično sastoji od jasnije priječke iza sredine pokrilja i dva traka duž vratnog štita, koji megjutim budu nerazgovijetni, ili se sasvim izgube. Rilo je krupno i gusto nagrešpano piknjičavo; piknjice se svrstavaju u redove, pa se time tumači razlika u škulpturi rila. Ono ima jedan povor sa dva do četiri pobočna povora; životinjice sa oštro trobridim rilom označio je Reitter kao *granulifer*-e, ako su pri tome imale zdepnastu podobu i pojače zrnaste intervale na pokrilju. Vratni je štit često gotovo krugljast, straga nešto manje nego sprijeda sužen, veoma nagrešpano punktiran ili zrnast, duž sredine ima povor, kome je s jedne i druge strane duguljasto kosa ili okrugla udubina. Manje i vitkije životinje transilvanskih Alpi, u kojih je ta udubina postala nejasna, dok su ljuske često jednoliko sive i rijetke, smatra Reitter za *negoianus.* Pokrilje je razmjerno sad duže sad kraće (*granulifer* Reitter), po stranama ili usporedno, ili u ramenima nešto prošireno, ili je iza sredine ponešto trbušasto naduveno (♀), pri temelju obično je samo slabo nazubljeno, u nešto jače narebrenih životinjica ramena su više izbočena, ali vazda zaobljena; izmjenični intervali sad su jače sad slabije izdignuti, imaju prilegle čekinje, a pri temelju su jasno zrnasti; interval megju švovima straga je na strmom dijelu vazda gladak, najviše ako je slabo nagrešpan. Nizovi piknjica sprijeda su umjereno jaki, a straga slabiji. Kraci su svi slabi, straga obično jedva nazubljeni.

Penisu su do iza sredine strane usporedne, onda je zaobljeno sužen, sa zaobljenim neprevinutim vrškom. Gužve po stranama dorsalne brazde gotovo su jednako široke.

Taj se kukac dosta lako i pouzdano može razlikovati od ostalih srodnih vrsta po zaobljenom vratnom štitu, po pokrilju, koje je redovno slabo narebreno i slabo nazubljeno sa zaobljenim i slabo izdignutim ramenima, a naročito po glatkom intervalu megju švovima.

Pri postavljanju *granulifer* Reitter ex parte uzeti su u obzir samo komadi s razmjerno kraćim, obično slabo ljuskama pokrivenim, pri temelju krupnije zrnastim pokriljem i jače razvijenim pobočnim povorima na rilu.

Kao varijetetu *germanicus* smatra Reitter komade s razmjerno nešto jačim vratnim štitom, čime oni odmah izlaze nešto kraći; ali ta razlika u oči udara samo pri izravnom isporegjivanju, pri čemu se nalazi, da prijelazi tek po malo bivaju. Varieteta *transsil-*

vanicus Reitter nije drugo nego *Tischeri* s gušćim ljuskama i sa slabije razvijenim povorima na rilu; ali ovi nijesu možda samo na Erdelj stegnuti, pa su i onda naizmjence s kukcima, u kojih su pobočni povori jače razvijeni. *M. negoianus* Reitter manji je visokoalpinski *transsilvanicus,* u koga je često rjegja, jasnija, često jednoliko siva ljuska, a obje mu udubine na vratnom štitu nijesu razvijene.

Ali sve se te forme bezuslovno moraju shvatiti u *species Tischeri,* pošto se izmiješano nahode i ne će se moći naći karaktera, po kojima bi se izmegju sebe mogli razlučiti. To se utvrgjuje i geografskom rasprostranjenošću *Tischeri.*

Sumnjiva je i nejasna vrsta *P. anceps*[1]*).* Meni dosele još nijedan komad te vrste nije došao na oči. Nego i po opisu i po nahogjenju može se suditi, da je to rijetka, ali ne specifična odlika (monstroznost) *Tischeri,* u koje su pobočni povori dobro razvijeni, dok je srednjeg povora nestalo.

Ja sam s toga *anceps* Bohem. stavio megju sinonime *Tischeri.*

Područje, kuda je proširen *Tischeri,* prostire se preko Karpata s njihovim povijama, od banatskih brda i moldavske megje pa do srednje Njemačke. U Erdelju čini se da je to bila najviše zastupana vrsta; za stalno se svi navodi u Bielza i drugih o nahodištima *Pl. Megerlei* i *Findelii* odnose na *Tischeri.*

Germar je, opisujući *Tischeri,* imao pred sobom saksonske *Tischeri,* te bi baš oni komadi, koje je Reitter shvatio kao *germanus,* bili tipične forme. One šleske i moravske *Tischeri,* što ih Reitter smatra za *granulifer*-e, vidio sam ja sa Altvatera. Ali Reitter navodi *granulifer* i za Iliriju. Nego kako sam ja već pokazao za *Findelii,* valja kukce tih južnih krajeva brojiti u *Findelii.* Ja sam imam jednoga kukca iz Oršove, koga je Reitter odredio bio kao *granulifer,* ali se je kasnije pobližim ispitivanjem pokazalo, da je *Findelii.*

Plinthus (Meleus) Sturmii. *Subovatus, piceus, nudus vel squamulis fulvis cinereis mixtis vel cinereis tenuissime adspersus, rostro subtilius parce striolato-rugoso, medio obsolete carinato; thorace scabro, varioloso, dorso antico carinato; elytris basi conjunctim emarginatis, humeris antrorsum acute prominulis, profunde striatopunctatis, punctis striarum apicem versus saepe evanescentibus, interstitiis alternis modice elevatis, antice obsolete granulatis vel rugulosis, setis pallidis simplicibus seriatim digestis; femoribus anticis breviter, posticis obtuse vel haud dentatis. L. 7—10 mm absque rostro.*

Mas: pene apice mucronato.

Megerle Germ. Ins. spec. I. p. 330, 469; id. in Wetter. N. Annal. I. I. p. 138. Nr. 3. Bohem. Schönh. *Curc.* VI., p. II. 325. *Meleus pertusus. Parreyss* in litteris.

Razmjerno najšira i najkraća vrsta sa nazubljenim pokriljem kao u *Parreyssii.* Ali i ovdje razmjer izmegju dužine i širine nije nepromjenljiv. U najčišćih su komada slično kao u *Tischeri* male žućkasto-smegje, kadšto sive ili šarene ljuske, i to tako, da se vidi smegji temelj. Jasnije priječke na zadnjem kraju pokrilja nema, ali ima po jedna priječka na vratnom štitu sa svake strane sredine, a u produšku te priječke ima kratka, jasnije plećasta priječka na grbi pleća. Obično je gornja strana posve gola. Rilo je valjkasto okruglo, prilično fino, ali nejednako i ne vrlo gusto, nešto nagrešpano piknji-

[1]) Diagnoza joj u Schönh. *Curc.* VI., p. II. 323. glasi. *Oblongo-ovatus, niger, parce cervino-squamosus, antennis pedibusque piceo-ferrugineis, rostro medio striolato-rugoso, utrinque bicarinulato; thorace rugoso-punctato, carinato; elytris basi subtruncatis, humeris haud prominulis, evidenter punctato-striatis, macula transversa postica silacea ornatis; sutura interstitiisque alternis dorsalibus parum elevatis; femoribus obsolete dentatis.*

čavo, s obsoletnim povorom po sredini i vrhom, s uzdužnim prugama. Vratni je štit nešto kraći nego širi, sprijeda sužen u vršak, strane su gotovo usporedne, najviše ako su od sredine zaobljeno proširene.

Srednji je povor obično straga skraćen; s prijeda s obje strane povora ima plitka rupica, barem natuknuta. Karakteristično je punktiranje. Ono sastoji od velikih, ravnih rupičastih tačaka, koje su većinom dobro izolovane, često nepravilno širokim intervalima rastavljene, ali se tamo amo opet slijevaju, a intervali su im fino piknjičavi; prama prednjem okrajku bivaju finiji. Pokrilje je pri temelju na obluk nazubljeno, kutovi su ramenima šiljasti ili pravi, s polja zaobljeni, vazda širi od vratnog štita. Šav i izmjenični intervali do 7. obično su slabo izdignuti i prema vrhu redovno uravnjeni. Ali i u tome ima izuzetaka, pri kojim su intervali više izdignuti i do vrha jasno svedeni. Nizovi su tačaka s prijeda krupni, prema vrhu bivaju slabiji, često se gube. U četiri od one množine eksemplara, što sam ih ja ispitao, tačke su u nizovima, naročito od 3. prama spoljašnoj strani, neobično velike, slične rupicama, ali ja tu tvorbu smatram samo individualnom razlikom; ta tvorevina nije vezana za kaku odregjenu lokalnost; jedan je od njih u mojoj zbirci i potječe s više normalnih kukaca iz Rodnajskih planina (Erdelj); drugi se nahodi u zbirci bosansko-hercegovačkog zemaljskog muzeja, oba druga pripadaju zbirci ugarskog muzeja i potječu iz Ugarske. (Liptavska županija.)

Izdignuti intervali obrasli su finim, napola uspravljenim, u nizove poredanim čekinjama, pojedini su finije ili krupnije zrnasti, zrnca se prema vrhu gube. Prednji su krakovi razgovijetno, stražnji nerazgovijetno ili nikako nazubljeni.

Penis je pojednako širok, razmjerno kratak, ispred vrha po strani slabo zaobljeno proširen, i zaobljeno sužen, s kratkim, neuzvinutim šiljastim rtom.

Taj se kukac nahodi po svoj srednjoj Evropi od Erdelja do Njemačke. Iz Erdelja imam eksemplara iz schässburškog kraja i Brašova, sa Rodnajskih, Kerzerskih, Paringulskih i Hatzeških gora; u zbirci ugarskog narodnog muzeja ima eksemplara iz Marmaroša, iz Liptavske i Krašovske županije, iz Banatskih brda i sa Balkanskih planina; u mojoj zbirci imam eksemplara iz sjeverne Ugarske; u zbirci c. i kr. dvorskog muzeja u Beču ima komada iz Austrije i Rumunjske (Turn-Severin), u zbirci bosansko-hercegovačkog zemaljskog muzeja ima ih iz Njemačke; najposlije sam vidio tri komada, koji potječu s Tatre, u zbirci g. pukovnijskog liječnika dra Henscha.

Plinthus (Meleus) setosus. *Ovatus, piceus, nudus vel squamulis pallidis tenuissime adspersus, rostro subtilius striolato-rugoso, medio obsolete carinato, thorace subvarioloso, infra apicem utrinque impresso, dorso antico carinato; elytris basi conjunctim emarginatis, humeris antrorsum acute prominulis, usque ad apicem conspicue, sat profunde striato-punctatis, striis punctis magnis impressis, sutura interstitiisque alternis acute costatis, haud granulatis, setis clavatis seriatim digestis, femoribus dentatis. L. 5·5—7·5 mm.*

Mas: pene apice mucronato.

Reitter D. E. Z. 1390. H. I.

Taj je kukac *Pl. Sturmii* tako izvanredno sličan, da je dosta navesti razlike. Vazda je manji i razmjerno uži. Gornja je strana vazda pokrivena samo pojedinim, veoma rasutim ljuskama, nizovi tačaka na pokrilju i prama vrhu su širi, intervali su im uži, izmjenični su više izdignuti i nijesu obrasli kratkim, čekinjastim dlakama, nego buzdovanastim, napola uzdignutim, natraške pregnutim čekinjama u redovima. Skulptura rila mijenja se; u manjih je eksemplara i srednji povor samo na polovici vrška jasan, u većih se vidi većinom gotovo do rupice na čelu. I vratni je štit samo razmjerno

finije punktiran, a krupnije tačke u nekojih manjih eksemplara samo su po stražnjoj mu polovici, dok su na prednjoj samo finije; veći su eksemplari kadšto posve slično punktirani kao *Sturmii*. Ja za toga kukca samo znam iz Bosne.

Subgenus Plinthus s. str.

Plinthus pubescens n. sp. *Elongatus, piceus, fulvopubescens, antennis tarsisque rufo-piceis, rostro rugoso-punctato, medio tenuiter carinato; thorace oblongo, rude-punctato, dorso depresso, carinato; elytris profunde punctato-striatis, interstitiis latis laevibus, alternis elevatioribus, ante apicem conspicue callosis; femoribus acute dentatis. L. 9 mm, absque rostro.*

Mas: penis parte sinistra dextra aequalis.

U tog je kukca veličina i podoba kao *Plinthus porcatus,* ali se od ovoga lako raspoznaje time, što su mu sastavljeni prednji kukovi. Sav je kukac ne na gusto obrastao žućkastim čekinjama; rilo, duž vratnog štita po strani trak, trak duž ramena, kvrga ispred vrha pokrilja i vršak zasuti su okruglastim ljuskama isto takve masti, ali se ta mjesta od ostalih dijelova tijela tim ljuskama jedva razlikuju. Rilo je krače nego vratni štit, nešto svrnut, uzduž krupno nagrešpano piknjičav, s finim povorom po sredini; nabori po dužini čine takogjer s obje strane uzduž povore. Pipci su debeli; dva prva, čunjolika, duguljasta članka *(flagelli),* jednako su duga, 5 ostalih su krugljasti, ponešto poprečni, pošljednji je jasno odvojen od buzdovanca. Vratni je štit duguljasto okrugao, ali je u sredini jedva uži, nego što je dug; strane su u sredini zaobljene, s prijeda nešto jače nego straga utegnute; po legjima je ravan i ima po jednu plitku, duguljastu udubinu ukraj povora; dosta krupno piknjičav, po plojci manje, po stranama više. Pokrilje je duguljasto ovalno, pri temelju zajednički nazubljeno sa šiljasto istaknutim ramenastim kutovima, iza njih je do pred sredinu zaokruženo rašireno, gore je do vrha po malo zaobljeno suženo, pri vrhu pojedince zaobljeno; u ženke vršci ponešto divergiraju, najveća je širina ispred sredine. Nizovi tačaka su krupni, tačke duguljaste, intervali do sedmoga znatno širi nego piknjičave pruge i splošteno svedeni, po strani nešto širi, izmjenični su do sedmoga više izdignuti; 5., 6. i 7. ujedinjuju se pred vrhom u očevidnu kvrgu. Kraci su svi debeli, prednji su nešto više buzdovanasto udebljani, nego stražnji, vrlo su nazubljeni.

U mužjaka je prvi segmenat zatke u sredini slabo izdubljen, zadnji gornji hrpteni segmenat (pygidium) na prednjem je okrajku kvrgasto udebljan. Simetrički ustrojeni, gotovo paralelni penis pri dnu je jače, onda manje savijen, posve rožast, sveden; ispred lisnato stanjenog, nešto izdubljenog, na prednjem uglu znatno proširenog, slabo uzvinutog vrha s poprečnim porus ejaculatorius.

Po veličini, pubescenciji, po punktiranju pokrilja i gotovo jednako širokim intervalima pokrilja, kao i po obliku penisa može se taj kukac lasno raspoznati od *caliginosus* i *nivalis.*

Ja poznajem samo dva komada, oba iz Italije; jedan iz zbirke c. i kr. dvorskog muzeja u Beču (♂), potječe iz Albanskih planina, drugi, iz zbirke gospodina Fiori u Modeni, ima na vigneti naznaku: G. Sasso, Pirazzoli.

Plinthus caliginosus. *Elongatus, niger vel piceis, antennis tarsisque rufo-piceis, rostro obsolete rugoso-punctato, medio tenuiter carinato; thorace oblongo, rude punctato, dorso depresso, carinato; elytris profunde et rude punctato-striatis, lateribus inflexis clathratis, sutura interstitiisque alternis dorsalibus elevatis, laevibus, sutura atque interstitio secundo*

et tertio latis, ceteris angustioribus, setis fulvis seriatim digestis, squamulisque nonnullis, imprimis humeris apiceque adspersis, ante apicem vix callosis; femoribus acute dentatis. L. 6·5—8·0 mm absque rostro.

Mas: penis parte sinistra dextra haud aequalis.

F. Germ. Ins. spec. 330.

Vazda manji, nego pregjašnji; obično nešto ćelav, orunjen. Rilo je pri korijenu takogjer nešto krupnije, prema vrhu vazda tanje i rastavljenije; po dužini nagrešpano punktirano sa slabim povorom duž sredine. U čistih je komada vratni štit i pokrilje pojedince dlakom obraslo, na intervalima potonjega duže su dlake u nizovima poredane; osim toga rilo pri korijenu, vratni štit u traku po dužini s obje strane duž okrajka, pokrilje pri ramenu i na vrhu, kao i noge, posuti su okruglim ljuskama, čineći ispred vrha nejasnu, kratku priječku.

Na članku za opip oba prednja uda duga, čunjasta, drugo nešto duže nego prvo, ostala krugljasta, ne poprečna. Vratni je štit dug koliko širok, po stranama u sredini zaobljen, s prijeda znatno više nego straga sužen; na hrptu s obje strane povora po dužini udubljen, ravno, krupno nagrešpano piknjičav; tačke se mjestimice slijevaju, mjestimice su često rastavljene velikim intervalima. Pokrilje je pri temelju zajednički izrezano, ramena su šiljasto izbočena i obuhvataju zadnje uglove vratnog štita; od ramena pa do sredine je raširen, onda zaobljeno sužen, na vrhu zajednički zaobljen, ispred sredine najširi. Imaju po sebi sjajne pruge od vrlo krupnih tačaka; 2., 3., a kadšto i 5. interval gotovo tako širok kao piknjičave pruge, ostali su mnogo uži nego pruge, često se posve gube; piknjičave pruge bivaju nepravilne, naročito po stranama izlaze kao drhtave; šav 3. i 5. pruge više izdignut nego ostali, ali ispred vrha ne čine kvrge. Kraci, duž kojih se vuče povor, vrlo su nazubljeni.

Penis ima asimetrički oblik, pošto je vrh prema lijevoj strani pregnut; gotovo je jednolično, od korijena jedva jače previnut, posve rožast, od korijena do vrha po malo, ispred vrha jače sužen; ispred široko odsječenog, nešto uzvinutog, tankog vrha je okruglasti porus ejaculatorius.

Kukac se od pregjašnjeg znatno razlikuje manjom veličinom; dlaka mu je manje gusta, po pokrilju poredana; vratni je štit straga manje sužen; intervali po pokrilju su manje široki; piknjičave su pruge krupnije; penis asimetričan.

Ja sam od te vrste ispitao eksemplara iz Galye i iz Pireneja; zavičaj onih eksemplara, što su u c. i kr. dvorskog muzeja nije naznačen. Po Schönherru ima ga i u Njemačkoj i Italiji. Čini se dakle, da je kod kuće u jugozapadnoj i zapadnoj Evropi.

Plinthus imbricatus. *Elongatus, niger, minus dense cinereo-squamosus, antennis tarsisque rufo-piceis, rostro obsolete rugoso-punctato medio carinato, thorace oblongo, punctato, parum convexo, dorso haud depresso, saepe obsolete carinato; elytris striato-punctatis, interstitio tertio, quinto, septimo clavatis, acute carinatis, obsolete granulato-rugosis aut crenatis, ante apicem vix callosis; femoribus acute dentatis. L. 6·5 mm.*

Mas: penis parte sinistra dextra aequalis.

Dufour A. Boisd. 51; *nivalis* Duv. Gen. 27.

O tome, kako je odjeven, ne mogu ništa stalno reći, pošto se čini, da su eksemplari, što su mi pri ruci, više manje orunjeni; biće valjda, da je i ovdje po jedan red čekinja na intervalima; osim toga čini se, da su finim, sivim i vrlo sitnim ljuskama kao naprašeni, bar je to tako u jednog eksemplara na udubljenim intervalima.

Velik, kao mali *caliginosus*. Od ovog se razlikuje punktiranim vratnim štitom; punktiranje je finije i jednoličnije; nema udubina s obje strane često nerazgovijetnog povora duž sredine, pa time izlazi podjednako sveden; piknjičave su pruge na pokrilju fine; šav 3., 5. i 7. intervala uzak je i vrlo uzdignut, nalik na povor; hrbat je povoru narovašen ili zrnast, i na 4. i 6. i spoljašnjem intervalu čini se da su često redovi zrnaca; u dvije pregjašnje vrste intervali često nijesu nikako zrnasti, glatki. Jasne kvržice ispred vrha nema ni ovdje. Penis je u ove vrste, kao u *pubescens*-a, simetričan, ali se od obaju razlikuje time, što je ispred zaobljeno suženog, usko odsječenog, tankog i slabo uzvijenog vrha pojednake širine; zavoj penisov pri korijenu je jači, porus ejaculatorius je okruglast. Ustroj penisa u te vrste sjeća ponešto na onaj *Pl. Sturmi*, samo je razmjerno puno duži, sasvim rožast, a vrh odsječen. Zavičaj toga kukca čini se da je stegnut na Pireneje.

Subgenus Neoplinthus Bedel.

Plinthus tigratus. *Elongatus, ferrugineus, rostro tricarinato, thorace oblongo, supra deplanato, carinato, rugoso-punctato, elytris dorso obsolete punctato-striatis, interstitiis alternis tertio et quinto parum, septimo vix elevatis, parum crebre granulatis, postice callosis, apicem versus sensim perparum angustatis. L. 11—13 mm, absque r.*

Mas: elytris apice conjunctim obtuse rotundatis; penis parte sinistra dextra haud aequalis.

Fem.: elytris apice subacuminatis.

Curc. tigratus Rossi Faun. Etrus. Mant. I. p. 39, Nr. 98; Ed. Hellw. p. 377, Nr. 98.

Var. *elytris dorso obsolete punctatostriatis, crebre granulatis. L. 13·5—14·5 mm, absque rostro.*

Fem.: elytris apice acuminatis.

Pl. granulatus Bohem. Schönh. VI. 2, 331.

Var. *elytris dorso conspicue striato-punctatis, crebre granulatis, sutura interstitiisque tertio, quinto, septimo convexo-elevatis. L. 11—13 mm, absque r.*

Pl. porcatus Panz. F. Germ. LVII 16., *Rhynchaenus porculus* Fabr. Syst. El. II. p. 477, Nr. 144. *Curc. porculus* Oliv. Entom. V. 83, p. 404, Nr. 491, Tab. 22. f. 305; Dej. Catal. ed. 2. p. 263; ed. 3. p. 286; Latr. Hist. nat. XI. p. 142, 54.

Var. *elytris dorso obsolete punctato-striatis, granulatis sutura interstitiisque 3. 5. 7*^{mo} *acutius elevatis. L. 9—11 mm, absque r.*

Pl. Schalleri. Germ. Ins. 331.

Otegnuto, smegje, pače i mrko tijelo obraslo je jasnije zagasitije smegjim, duguljastim ljuskama sad gušće sad rjegje, na oblik pjega; izmegju ovih opet se ističu prilegle čekinjaste dlake, koje su na pokrilju u redove svrstane.

Rilo je kraće nego vratni štit, ponešto debelo i slabo nakrivljeno, na hrptu ima tri povora, oba su pobočna povora od srednjeg do korijena razlučena, izmegju njih nagrešpano piknjičav, duž vrha prugast povor, često iznad brazde pipaca ima brazdu po dužini. Pipaljka ima 7 članka, oba su prva člana otegnuta, ostali su krugljasti, gotovo duži neg širi, buzdovan je u mužjaka i ženke jajolik. Vratni je štit jedva nešto duži, nego što je u sredini širok, po stranama je slabo zaobljen, s prijeda jače nego straga sužen, iza vrha je sad jače sad slabije utegnut; duž hrpta ima povor, s obje strane duž povora udubina, na gusto zrnasto nagrešpano piknjičava. Pokrilje je pri temelju jako

isječeno sa šiljasto izbočenim ramenima. Piknjičave se pruge na hrptu slabo raspoznaju, na previjenim okrajcima po stranama bolje; šav 3. i 5. intervala više izdignut, 7. jedva da je izdignut, te je sitnim, sjajnim zrncima ne baš na gusto zasut; obično po švu ima jedan jedincati red zrnaca; peti interval čini ispred šva jasnijim ljuskama pokrivenu, vrlo izbočenu kvrgu. Oblik je pokrilju u mužjaka i u ženke različit; u mužjaka je više usporedan; iza sredine je zaobljeno suženo sa zajednički zaobljenim vrhom; u ženke je obično ispred sredine nešto trbušasto rašireno, onda prama vrhu po malo suženo, a pri vrhu zajednički zašiljeno. Kraci, naročito prednji, jako su buzdovanasto udebljani, nazubljeni; goljenice su u mužjaka i ženke prave; spoljašni okrajak s okrajkom vrha čini očevidan tup kut, unutrašnji okrajak s obje je strane udubljen.

Penis je asimetričan, prve su tri četvrtine vrlo prignute, zadnja je uzdignuta; na hrptu nema brazde, ovalni je otvor od ductus ejaculatorius ispred zadnje četvrtine, ova je iz pravca duge osi penisove na lijevo skrenuta, tanka, pola tako široka, kao penis u sredini; slabom poprečnom gužvom odvojen vrh zaobljeno je odsječen s oštrim spoljašnim uglovima.

Tu formu poznajem iz Erdelja i iz Bosne.

Sličan joj je, naročito po gragji penisa, *Schalleri*, od koga imam jedan eksemplar iz Kranjske; za ostalih pet nije naznačeno, otkuda su. *Schalleri* razlikuje se prosječno manjom veličinom, razmjerno nešto kraćim pokriljem, na kome su neparni intervali do 7. *incl.* dosta izdignuti i krupnijim zrncima zasuti; red zrnaca na intervalu megju švovima nije vazda i svagdje jednostavan, ali se piknjičave pruge i ovdje na hrptu slabije raspoznaju, nego po stranama.

Porcatus, od koga mnoštvo eksemplara ima iz Štajerske u muzejskoj zbirci, s naznakom, da potječu iz hmeljevog korijenja, razlikuje se od glavne forme ne samo svagdje jasnim paralelnim prugama, kojim su neparni intervali svedeno izdignuti i sitnim zrncima dosta na gusto zasuti, nego većinom i po ustrojstvu penisa; vršak mu je uže zaobljen sa zaobljenim spoljašnim kutovima.

Granulatus, veći nego *tigratus*, s nejasnim piknjičavim prugama, slabo izdignutim švom i sa isto takim 3. i 5. intervalom, dok se 7. jedva malo čini izdignut, nego susjedni; na pokrilju je dosta na gusto krupnim zrncima zasut; pokrilje je na vrhu produženo u dva duža, dolje svinuta, slabo odijeljena vrha. Penis je slično ustrojen, kao u pregjašnjeg. Otkuda su ova tri eksemplara, što su iz dvorskog muzeja, nije mi poznato.

Plinthus mucronatus. *Elongatus, piceus, squamulis ferrugineis adspersus, rostro tricarinato, thorace oblongo, supra deplanato, carinato, rugoso-punctato, elytris obsolete striato-punctatis, interstitiis granulatis, alternis vix elevatis, postice callosis, apice aut mucronatis aut conjunctim rotundatis. L. 13·5.*

Mas: elytris apice rotundatis, tibiis anterioribus curvatis; penis parte sinistra dextra subaequalis.

Fem.: elytris apice mucronatis.

Rosenh. Beitr. 41.

Taj je kukac od prilike kolik *granulatus*, ali mu je drugojačija podoba; mužjak je širi, u ženke je iza sredine trbušasto, vrlo prošireno pokrilje. Tijelo slično odjeveno, kao u *tigratus*-a. Na rilu se samo duž sredine vrška jasno razabire povor, na sredini korijena gube se povori; da li je to stalno obilježje, to će pokazati ispitivanje mnogobrojnijeg materijala. Buzdovanac na pipcima je u mužjaka vitak, duguljasto okrugao;

glava je u mužjaka razmjerno malena, manja nego u *granulatus*-a, isto tako oči; vratni je štit po strani vrlo zaobljen, u *granulatus*-a slabo.

U ženke je glava veća, buzdovanac u pipaka više jajolik, vratni je štit sličan, kao u *granulatus*-a, i slično je punktiran. Pokrilje je u mužjaka do iza sredine jednako dugo, onda zaobljeno suženo sa zajednički zaokruženim vrhom; u ženke je do iza sredine prošireno, onda zaobljeno suženo; kut švova svaki je u šiljak produžen. U mužjaka se slabo raspoznaju piknjičavi trakovi, neparni intervali jedva da su više izdignuti nego drugi, 7. je interval jednak susjednim; u ženke piknjičavi trakovi jedva da su naznačeni, a svi su intervali ravni i jednako visoki, jedva da se pri korijenu može primijetiti, kako su neparni intervali nešto malo svedeni.

U oba je spola pokrilje samo mjestimice zasuto sitnim zrncima, koja u mužjaka straga bivaju nerazgovijetna.

Mužjak se odlikuje jako iskrivljenim prednjim goljenicama, kojim je spoljašni okrajak u sredini izdubljen, te se u slabom lúku u vrhovima zaokružuje, dok unutrašnji okrajak nije dvostruko izdubljen; i jače su komprimirane, nego u *tigratus*-a i njegovih varijeteta. Ženka ima goljenice kao *tigratus*.

Penis je gotovo simetričan, jer zašiljen vrh jedva da skreće iz pravca duge osi. I forma je druga; od korijena najprije tanak i pojednak, u zadnjem kutu najednoć se sužava u uzak, sprijeda odsječen i neodijeljen vršak, koji jedva da je uzvinut, tako da prama dônjoj strani opisuje jednostavan lûk.

Ja poznajem samo dva eksemplara te vrste: jednu ženku bečkog dvorskog muzeja sa Monte Balda, i jednog mužjaka iz Lombardije, koji pripada zbirci gospodina Fiorija u Modeni. Da li je tu mužjak i ženka, ili da li muški eksemplar ne pripada zasebnoj vrsti, ne čini mi se nad svaku sumnju riješeno. Ako istoj vrsti pripadaju, onda *mucronatus* svakako valja shvatiti kao zasebnu vrstu, a ne kao varijetetu *tigratus*.

Дивље кокоши (Rasores) Босне и Херцеговине.

Приопћио

Отмар Рајзер, кустос земаљског музеја.

---

1. Tetrao urogallus L., Auerhuhn, тетријеб, дивљи хороз (глухан).

Импозантна ова дивља перад живе у врло великом броју по алпинским и подалинским шумама Босне и сачињава много жељену ловину за домаћег и за страног ловца.

Може се тврдити, да се тетријебови налазе у свој земљи у шумама црногорицама, почевши од 1000 *m* горе. Ове врсте имаде балканско полуострво између свих дивљих кокошију понајвише.

Особито много тетријебова налази се по Босни у планинама око Гламоча до планине Шујице, у Смолину око Жепча, даље по шумама између Трнова и Калиновика и још по многим другим мјестима.

У земаљском музеју имаде из разних крајева: три стара мужјака, неколико мјесеци стар пијетао, три кокоши и двоје младих у првом паперју. Ово двоје младих, који се врло умиљато приказују, донио је са планине Преслице г. Караман, директор овдашње техничке школе у прољеђу год. 1893.

Више је пута већ пошло за руком наћи и јаја тетријебова и добити их такођер за збирку музејску. Тако су већ нађена на Ступњу код Сарајева, на Романији планини, код Рујишта под Вележом, код Шујице и т. д. Јаја баш нијесу сва једнака по облику и величини, али се у боји подударају са јајима свих шумских кокошију: жутосмеђа са више или мање јаким црвеносмеђим пјегама. Што се тиче лова, домаћи су тетријеба ловили управо као што то бива и у Алпима, и то искључиво само за вријеме парења у прољеће. Ловили су мужјака и женку овим начином: Ловац на једној засједи, сличној нашим заклонима, очекује тетријебове на мјестима парења у вечер или у јутру па пуца, чим увреба згоду. Ријетки су они домаћи ловци, који се умију

скакањем приближити тетријебу у онај час, када овај започне своје љубавно пјевање.

Тим више на овај начин лове и аустријски и угарски ловци од окупације овамо, па је било и случајева, гдје се је у исто доба огласило до дванаест пијетлова, тако да дотични ловац збиља није знао, на којег ће пијетла више и боље да пази.

Као ријеткост може се овдје још забиљежити чињеница, да се је у многим предјелима земље у зимње вријеме по који тетријеб у гвожђа ухватио; мени је поуздано познато више оваких случајева.

Трагови по снијегу упутише људе на правац, којим тетријеб пролази, и овдје су с успјехом постављали гвожђа.

У равницама није се нашао нигдје траг тетријебовима, а овдје код нас у бреговитим предјелима обично се налази више великих тетријебова, него ли малих и љештарака.

Као једног слабо познатог непријатеља тетријебова могу да означим на темељу претраживања желуца и вољa уралску сову *(Syrnium uralense)*, која борави у приличном броју у истим крајевима, гдје се налази тетријеб.

2. Tetrao urogallo — tetrix = hybridus L. Rackelhahn, тетријеб копиљасти.

К најзнаменитијим аквизицијама природознанственог одјелења земаљског музеја спада без сумње онај копиљасти тетријеб, ког је госп. Вајдл (Weidl), шумар из Гламоча, спремио шумарском одјелењу, а потоње га уступило музеју.

Овога су тетријеба убили 15. априла 1894. у Крбљини — на тако званом Матраку — лугари Алексић и Пеха; први га је ранио, а други, послије многога тражења опет нашао и убио. По одлучном казивању Вајдла имаде тамо на Хамзином врху још више таковых пијетлова, што се лако даде протумачити, пошто ондје заједно живе глухани и ружовци. Овај копиљасти тетријеб показује типична обиљежја малог дивљег хороза (ружовца).

По величини је између обадвије врсте, од којих произлази, и распознаје се то крижање одмах по виолетном сјају прсног перја. Крајна репна пера скоро да се савијају, а крајна крилна пера више сличе онима од великог хороза, али ипак се још опажавају бијели дијелови на истијем. Кљун му је сличан кљуну од великог тетријеба, али је мањи и црне боје као у малог. При парењу одао се тај хороз својим чудноватим раколењем.

Парио се само на земљи а није се никад опазило, да се на дрвету пари.

3. Tetrao tetrix L. Birkhuhn, мали тетријеб, мали дивљи хороз (ружовац).

Ова врста тетријеба много је мање раширена по Босни и уопће по балканском полуострву, него ли друге врсте. Пошто се о находиштима малог тетријеба у овим земљама још слабо што знаде, то сам ја са професором Кнотеком, мојим старим пријатељем, одавно све вијести о тој птици прикупљао, и он је о том слиједеће побиљежио: Он живи у сјеверозападном дијелу Босне, а тај дио ограничен је од прилике овако: на истоку са ријеком Врбасом, на југу замишљеном цртом, која пролази од Прозора преко Жупањца до на далматинску међу.

У осталим дијеловима Босне и у цијелој Херцеговини нема малог тетријеба. Не треба опет мислити, да се он у сваком предјелу означеног краја налази, напротив он живи само у некојим мјестима. По ономе, што се до сада сазнало, највише га има и највише је раширен у Крбљини планини у котару Гламочком.

Вријеме парења почиње у задњој трећини марта и траје до свршетка маја; ипак ће мужјак кад и кад тражити женке до половине јуна, но парење је у пуном јеку у другој седмици маја.

Ако је вјеровати причању овдашњег становништва, да су се ови тетријебови истом прије 40—60 год. у Крбљини удомаћили, то остаје онда још нерјешено питање, откуда су они дошли. На сусједној Виторог-планини нашао је госп. шумски асистент Милер (Müller) на непошумљеној кршевитој површини — шумска гаришта из турских времена — поједине мужјаке и женке, када су се парили; ипак по његову суду нијесу ова неколика пара овдје стални становници, већ бораве овуда само за вријеме парења, а послије ишчезну.

Код Варцар Вакуфа убијен је мужјак у вријеме парења. Да ли се овдје налазе стално — није још доказано, али свакако вјеројатно, пошто удаљеност од Крбљине није превелика. Из сјеверне је Босне скоро сасвим ишчезао. Код Бос. Дубице убијен је задњи мужјак у прољеће год. 1885., којег је госп. шумарски савјетник Хофман (Hoffmann) музеју поклонио.

Годину дана кашње (1886.) нестало је ове дивље перади сасвим из околице Бањелуке, гдје је прије била у приличном броју, а то ушљед непрекиднога убијања. Код босанске Градишке налази се још по гдјекоји, али од год. 1891., тако рекавши уништени су ови тетријебови понајвише ушљед крчевина, поплава и узнемиривања.

Домаће становништво не разликује великог тетријеба (глухана) од малог тетријеба и нема никака посебна имена за те двије врсте.

Опажа се, да се ружовац само у Крбљини привидно умножава. Једна женка, коју је госп. шумар Вајдл убио и музеју припослао, има перје чудновато тамне боје; тако слично бојадисаних екземплара нашло се и на другим мјестима.

У музеју има такођер један лијеп стар комад, ког је год. 1888. 2. фебруара господин надшумар Демарчек (Demarcsek) убио на јабуци код Батора близу Бос. Градишке. На жалост не могу ништа рећи о јајима и пилићима у њиховом првом стадију развитка, пошто их, у колико је бар мени познато, у цијелој земљи нико још нашао није.

4. Tetrao bonasia L. Haselhuhn, дивља кокош, љештарка, подгрмуша.

Шуме Босне са својим густим грмљем као да су створене за стално пребивање љештарака, које се ипак све то више губе упљед нашег модерног шумарења, и збиља ће их нестати у многим крајевима, у којима их је прије тако много било.

Босна ће још дуго и дуго имати скровишта за љештарке, јер ће успркос модерном господарству шума преостати доста таких предјела, који у пуној мјери одговарају животним потребама те птице, те је онуда и данас има у обилном броју. Ова птица не живи само у мјешовитим шумама, него је има прилично много такођер и уза Саву у чистој бјелогорици. Домаћи људи зову је „дивља кокош“ а ријетко је убијају. Једва ћеш наћи домаћег ловца, који би знао за онај занимљиви лов на љештарке: — вабљење свиралом. Вјештак у овом послу постигао би код нас ненадани успјех, јер мужјаци ове кокошке у нашим земљама још нијесу онако опрезни као другдје, па је с тога у прољеће можеш доста лако убити. Гнијезде у мају, раније или касније, већ према зими. Донешено ми је гнијездо од 8—12 јаја; један пут из Трнова са јајима без пјега.

Познато је, да женка — љештарка иде у број оних птица, које управо са самопожртвовањем чувају живот свога подмлатка. Један таков примјер посматрао је надпоручник Штрик (Strick) на уседлини Рогоју, те је о томе у ловачком листу Вајдман (Waidmann) написао ово: Услијед помњивог посматрања не могу никако потврдити оно мишљење, да се мужјак налази у близини младих и да их брани. Напротив, ја нађох старога мужјака, који је у доба, кад полетарци почеше летјети (крајем јула) био спреман, да са својим младим отпочне свађу и бој.

Од половине аугуста почевши могу се сви млади ловити и дају врло красно печење, док напротив старци нимало не ваљају.

Пошто босанске шуме имају доста јагодастог грмља, не оскудјева на храни љештаркама ни усред зиме, али је при свем том ипак зачудно, да су љештарке већ у раном прољећу при добром месу.

Осебина босанске љештарке јест надаље та, да $^4/_5$ мужјака задњи одсјек свога звиждања опетују, дочим је то у Алпима ријетко. Оне мјере, које Келер (Keller) наваћа о мужјацима у Херцеговини у Домбровског „Шумарској енциклопеди“, јесу претјеране и може се само трећи дио узети као истинит.

5. Caccabis saxatilis (Mayer), Steinhuhn, јаребица гривња.

Као птица јужне Европе борави ова јаребица као карактерна птица по херцеговачком кршу, но има је и по Босни на високим планинама, управо као и у Алпима. Поједина јата налазе се у Босни и испод 1000 *m* над морском површином. Лијепа та птица са својим красним перјем једина је врста из рода дивљих кокошака, која се је од окупације овамо умножила. Лов на јаребице и није свачији посао, па се је она у многим крајевима с тога умножила, и то тим више, јер се штетне по њу животиње тамане. Толико их је по Херцеговини, да се могу означити као храна тамошњег житељства.

У Босни их има скоро у свима планинама по средњем и јужном дијелу, те се тамо скоро и не узнемирују, изузевши само околицу повећих градова. У Херцеговини лове је пак на више начина тамошњи житељи, а понајвише тако званим — ихрамом. Ихрам је направљен од шарених крпица платна, које су разним редом једна уз другу сашивене, или је откан од вунене пређе, која је разно обојена; од прилике има у површини $1—1^1/_2\ m^2$ и обично је дуљи него шири; при врху имаду двије рупе за гледање. Ловац још узме двије трстике унакрст и на њих причврсти ихрам, те носи ту справу пред собом, полагано корацајући с камена на камен. С њим лове највише у јутро и у вечер. Чим само једна јаребица опази оно шаренило, почне „ћурликати“, а чим се више са ихрамом тресе, тим се све више њих прикупља на хрпу са свих крајева. Ловац стоји увијек за ихрамом и треска помало с њим, те чека, да их се чим више прикупи. Кад види да их је доста, онда полагано причврсти оне штапове трстикине како гођ у камењу пред собом и хитро напне своју дугу, те опали на ону хрпу, па ће 5, 6, 7 дапаче и 10 комада од једног хица остати на земљи копрцајући се.

Познато је, да је у јаребице перје ванредно сталне боје. У јужном дијелу балканског полуострва, у Грчкој, настају код јаребица у боји перја мале промјене, те је више црвенкаста попут вина, па са још неким разликама чини одлику — *Variatio graeca* (Briss.). У својој младости пролази јаребица разна стадија развитка, од којих се сваки по боји перја познати може. Истом у новије вријеме јесу ови различитим истраживањем утврђени и на јавност изнешени по Алтуму.

Перје из различитог доба јаребице може сваки у музеју видјети. Ову збирку прибрао је госп. професор Кнотек у околици Сарајева; она нам показује разне нијансе од лугасте до смеђо-жуте боје (Isabellgelb) са разним пругама и шарама.

Јаребица пари се код нас у априлу, а јаја су јој по величини једнака оним из Тирола и Штајерске. Често су пута без икакве пјеге, а каткада имају много рђасто црвених пјегица; осим тога имају често пута и велику рђасту мрљу, која под сигурно постаје ушљед механичких спољашњих утицаја.

Пастири често пута нађу јаја и поједу их. Ипак није штета велика, јер женка одмах друго мјесто нађе и јаја изнова носи. Док се у земљи код крже грдоба кљуна није могла опазити, прем се то чешће пута догађа, убио је шумски вјежбеник Р. Холај (Holley) код Љубиња једну јаребицу, којој је доња чељуст унакрст израсла, док је горња била откучена сасвим на страну. На сваки начин биће то пошљедица једног пријашњег пушчаног метка. Такођер могу о једном истинитом случају ово споменути: 22. новембра 1890. уби помоћни препаратор земаљског музеја госп. И. Сантариус на Љутосиру, једном обронку Хутовог блата јаребицу са једне скоро водоравно из пећине израсле смреке *(Juniperus oxycedrus)*.

У тамошњој околици може их један ловац на дан до 60 комада убити. Као најбољи доказ, да је Херцеговина богата јаребицама, послужиће чињеница, да ловци с године на годину из сусједне Далмације овамо хрле, ловећи неколико дана око Мостара, Домановића, Стôца и Љубиња.

6. Perdix perdix L. Rebhuhn, кржа, јаребица пољска.

Пребивалишта крже у Босни и Херцеговини тако су различна од оних по средњој Европи, да се већ на темељу тога може протумачити разлика у боји и облику.

Густи шипрази с малим пропланцима и тратинама, више хумовити и брдовити предјели, главна су њена пребивалишта. Из равних предјела и широких житних поља ишчезла је кржа скоро сасвим, и тако је лов овдје код нас изванредно отешчан, пошто у највише случајева, од једног нађеног јата, одмах на првом лету, тешко да се двије убију, а послије се, успркос најбољег тражења, у неприступном земљишту не може наћи остатак јата. Босна и Херцеговина имаду све услове, да се ријеши оно питање гледе „пољских“ и „планинских“ крижа. Истина је, да се кржа налази у Босни још у висини од 2000 *m* над морем, и то у закржљаној шуми Трескавице планине (професор Кнотек), под закржљаним буквиком на Лисини (1750 *m*) и још на неким мјестима.

Ове планинске крже имају перје пепељасто-сиве боје и јесу чудновато малене. У Херцеговини има такођер таквих патуљака, које ловци зову скитницама, и само се привремено настане на којем мјесту, често и у низини. Убио сам таку једну кржу на зараванку Убовско код Љубиња 7. октобра 1888., која је била мало већа од одрасле препелице.

Да проучим облик перја и тијела крижа, дао сам по могућности прикупити их из разних крајева. Имам их лијеп број (30); одових су по двије из Бугарске, Србије, Црне Горе и Грчке. У Грчкој је она врло ријетка, и само је у околици Ламије позната, одаклен је зими у Атену на продају доносе.

Уопће може се рећи, да им је број у Босни и Херцеговини доста мален. Највише их има у околици Дервенте и у Мостарском блату. У мјестима, која Сава плави, нема ни једне крже, а тако исто и у пустом кршу херцеговачком. Чува се добро од непријатеља, тражећи скровишта у густој шикари, па ловац треба да има много устрајности, ако је хоће убити. И ако је абсурдно, то ће се ипак кржа често моћи уловити само уз помоћ ловачког пса (Brackierer). Пошто од домаћих ловаца врло ријетко који у лету убијати умије, и пошто се је у прва времена ова птица врло ријетко ловила, а опет само мјестимице у цичој зими хватала у замке, била је она прије многобројнија него сад, али су томе опадању њеног броја и љуте зиме задњих година највише допријеле.

У околици Сарајева био је на крже најбољи лов год. 1892., гдје их је неколико стотина уловљено. Пошто се множе у овим крајевима доста касно, тако да и у половици аугуста млади не почну лијетати, то и ово доказује, како је потребно било, да се новим законом о лову одгодио лов до 18. аугуста.

Босанске крже одликују се од оних других земаља на сјеверу својом мањом тежином и величином. Има их у јатима до 20 комада скупа, а музеју је донешено гнијездо са 22 јаја.

7. Coturnix coturnix L. Wachtel, препелица, пућпуруђ.

Из године у годину све то више опада број препелица, које се у прољеће у јатима враћају у Европу. Сразмјерно велики дио овијех јата остаје преко љета у земљама балканског полуострва и нарочито код нас у Босни и Херцеговини, да овдје легу. Обично долазе к нама препелице у пошљедњој седмици мјесеца априла, што је засвједочено онијем ексемпларима, које на пролазу нађу смрт ударањем о брзојавне жице, те их сваке године надзиратељи брзојава ондје налазе мртве у приличном броју.

Препелица гради своја гнијезда понајвише у грмљу око ораница и пашњака, за тим усред жита или у оном ониском и ријетком шипрагу, којим су обрасли обронци нашијех брда.

Прије окупације слабо се ко бавио ловом на препелице и једва да је ко те птице држао у кафезу. Ње су тада таманиле једино птице грабљивице и неки четвероношци.

На пролазу прате јата препелица увијек овећи скупови грабљивих птица, од којих ваља споменути разне еје (Weihen), нарочито пак руску еју (Steppenweihe).

Понајвише се препелице легу и на сељење скупљају по великим нашим равницама, на примјер у Попову-, сарајевском и невесињском пољу и т. д.

У повољним годинама може код нас окретан и вјешт ловац у једном дану у овим равницама уловити до 120, па и 150 препелица. Опажава се ипак, да из године у годину та ловина бива све то слабија; томе је узрок, што у земљама на југу ову птицу за вријеме њеног сељења хрпимице тамане, па би то коначно могло имати тај пошљедак, да препелице скоро сасвијем нестане.

Оно мало препелица, што се код нас улове увјежбаним соколовима и атмаџама, једва је вриједно споменути.

Крајем септембра већ су нас оставиле скоро све препелице, само су остала појединa касна легла и оне птице, које су рањене или су задобиле какову другу озледу. Такове се птице могу наћи и усред зиме; ја сам на примјер једну сасвим здраву препелицу убио код Ливна 1. децембра год. 1893., но додајем, да је тада била студен још доста умјерена.

Пошто се препелице много прогоне, то имаде међу њима приличан број кржљаваца. У босанско-херцеговачком музеју има ексемплара само с једном ногом, за тим са свијем опорављених и још много других са разним зараштеним озледама.

Често се находе врло касна легла. Донесоше ми дапаче још крајем аугуста тазе гнијездо са великим бројем јаја.

Познато је, да се јаја препелице између себе веома разликују, али ће мало који музеј имати тако богату збирку јаја као наш. Та збирка броји више од 300 комада, које понајвише прикупише господин Рудолф Гешвинд (Geschwind) из околице Гацка и господа браћа Домбровски око Шапца у Србији.

Одлике у боји препеличиног перја, које утврдише у другим земљама (бијела, смеђо-жута и друга боја), нијесу се код нас до сада опазиле.

Književnost. — Књижевност.

Još jedna karakteristična ocjena djela Othmara Reisera: „Ornis balcanica II. Bugarska“[1].

G. dr. Emil Holub, znameniti prirodoslovac, koji je opće poznat zbog svojih naučnih putovanja po Africi, o kojima je prije dvije godine priredio nekoja predavanja i kod nas u Sarajevu, sproveo je nedavno Njegovoj Preuzvišenosti, gosp. Maksimilijanu pl. Jansekoviću, pismo ovog sadržaja:

„Vrativši se iz Sjeverne Amerike, zatekoh djelo Reiserovo: „Ornis balcanica II. Bugarska“, *koje mi je dobrostivo podarilo visoko c. i kr. zajedničko ministarstvo financija. Imam čast umoliti Vas, preuzvišeni gospodine, da visokom ministarstvu dojavite moju duboku blagodarnost za ovu vanredno zanimljivu, po ornitološko izučavanje balkanskijeh zemalja preznamenitu publikaciju. Kad ovo izdanje bude popunjeno sličnim radovima za druge balkanske zemlje, to će skupina Reiserovih radova biti prvo temeljito djelo za balkanske krajeve, te će popuniti veliku prazninu u poznavanju ptičijeg svijeta Evrope. Tada će to djelo pružiti vrlo znamenite podatke za poznavanje selidbe evropskih i sjevero-afričkih formi i biće od koristi svakom stručnjaku i svim učevnim zavodima.*

Primite i t. d.“

(*„Von Nordamerika heimgekehrt, fand ich das mir vom hohen k. u. k. gemeinsamen Ministerium freundlichst gesendete Werk:* „Reiser's Ornis balcanica II. Bulgarien“ *vor und erlaube mir, Euere Excellenz ergebenst zu bitten, dem hohen Kais. und Königlichen Gemeinsamen Ministerium meinen tiefsten Dank für die Uebersendung dieses hochinteressanten und für die ornithologischen Kenntnisse der Balkan-Halbinsel so wichtigen Werkes erstatten zu wollen. Wenn noch durch weitere, d. h. die übrigen Balkanländer betreffende Arbeiten vervollständigt, wird Herrn Custos Reiser's Gesammtwerk das ornithologische Standard-Werk der Balkan-Gebiete bilden, und eine der grossen Lücken in der Kenntniss der Vogelwelt Europas ausfüllen, wird sehr wichtige Data in re der Wanderung europäischer und nordafrikanischer Formen bieten und im Ganzen und Grossen ein Nachschlagewerk und ein Bedürfniss für jeden Fachmann und jedes wissenschaftliche Institut bilden.“*)

Uredništvo.

F. Cumont: „Textes et monuments figurés relatifs aux mystères de Mithra, publiés avec une introduction critique“. Brusselj, H. Lamertin. 1894./95. Sv. I. i II. Vel. 4.

Sve se više i sve življe traže publikacije po razredima, po jedinstvenom objavljivanju monumenata, koji jednome kolu pripadaju. Istom kad su spomenici jedne vrste što potpunije pribrani i kritički ispitani, onda istom može da bude govora potankoj študiji, osnovanoj na isporegjivanju i uzajamnom tumačenju; onda se može na stara

[1] Vidi 1. svesku ovog lista, godište VII. (1895.) str. 159.

pitanja odgovarati nužnom precizijom i mogu se nova potaknuti. Megju ovaka, željno izgledana djela valja ubrojiti i Cumontovo. To je od dužeg vremena ozbiljno i ustrajno pripravljana publikacija. Jednu joj je probu Cumont već u „Revue archéologique“ 1893. iznio u svom „Catalogue sommaire des monuments figurés relatifs au culte de Mithra.“

Pisac je sebi učinio zadaćom, da pribere sve vijesti, kako literarne, tako monumentalne, koje se odnose na kult Mithrasov, pa nas onda na osnovu toga materijala uvesti u jedan od najtežih i najtavnijih dijelova povijesti religije. Djelo je proračunano na četiri sveska; dva su već izašla. U prvome su u spisatelja sačuvane vijesti i bilješke i dotični natpisi; u drugom je jedan dio „Monuments figurés“ (Azija, Rim, Italija, Sicilija, Tračka, obje Mözije, Dacija [djelomice]).

Nastavak tomu ima da bude u III. dijelu. Na kraju će biti ispitivanje piščevo. Natpisi i škulpture topografski su poredane, i to tako, da je na početku orijenat, a njega se hvata Rim, Italija i Sicilija. Onda pisac opet posiže za istokom, za balkanskim poluostrvom, pa nas otale vodi duž Dunava na zapad, u Germaniju, Britansku, Španjolsku i konačno u Afriku. To je dobro promišljen raspored.

Natpisi u našoj pokrajini, koji se odnose na Mithrasa, našli su mjesta na str. 139. i 177. Relijefi će biti u III. svesku.

Ja sam te monumente već prikupio i poredao prije u „Glasniku“ 1894., str. 347. i 486. i d. Natpise C. III 8696. (Salonae), 8432. (Narona) i 8372. (Ustikolina kod Foče) ispustio je Cumont, valjda za to, što mu se je učinilo sumnjivo riješenje dotičnih sigala i popunjenje fragmenata. Natpisi kod Plevalja i Nefertare nagjeni su tek u julu 1894.

Ja sam već na prvome od označenih mjesta istakao, da u Dalmaciji Mithrasov kult nije bio vrlo proširen, te izrekoh mnijenje, da glavni uzrok toj pojavi valja tražiti u vojničkim prilikama.

Naša pokrajina u pogledu takog ustezanja prama tomu stranomu bogu nije osamljena. Još manje vijesti ima iz Sicilije, Tračke, Macedonije. Sardinija i Korzika nije nikako zastupana.

Štovanju Mithrasa bilo je naravskim načinom sjedište u prvom redu u pomorskim gradovima (Epidaurum, Narona, Salonae, Jader, Senia) i na ostrvima (Brattia i Arba); nego je i po kopnenim krajevima bilo općina: u Munjavi kod Josipovog dola, u Golubićima kod Bišća, Glamoču, Lisičićima (kod Konjica), Starom Plevlju i Nefertari[1]).

Dedikanti su dalmatinskih ara i relijefa vojnici (Cumont n. 309.), niži činovnici, koji pripadahu ropskom ili libertinskom staležu, te svojim imenom odaju svoje podrijetlo sa istoka (Cumont n. 312. a., 314., 317.), ili privatnici, koji većinom takogjer potječu iz orijenta. („Glasnik“ 1894., str. 346. *L. Antonius Menander Aphrodisieus* — Cumont n. 315. *Sex. Cornelius Antiochus* i t. d.)

Domaćih, koji se inače megju utemeljiteljima votivnih predmeta veoma ističu, nema nikako. Epihorsko pučanstvo ostalo je vjerno starim svojim bogovima: Diani, Panu-Silvanu[2]), Liberu, koji su svi bez sumnje izjednačeni s domaćim, po svom biću

---

[1]) S ovim mjestom kulta valja isporediti analognu gragjevinu iz Rožana kod Černembla, koju je opisao A. Premerstein u „Archäologisch-epigraphische Mittheilungen“ XIV. str. 97.; očevidno je ona imala samo da predstavlja šumsku i gorsku kapelu.

[2]) Isp. R. von Schneider, „Archäologisch-epigraphische Mittheilungen“ IX., str. 35. i d. A. von Domaszewski, „Die Religion des römischen Heeres“, str. 53., 56., 80., L. Friedländer, „Sittengeschichte“ III[6] str. 584. primj. 3.

jednakim bogovima; nadalje Latri[1]), Sentoni[2]), Ici[3]), Jutossici[4]), Medauru[5]), Aufanama[6]) i t. d. Takvu konservativnu ćud održali su Dalmatinci i kao rimski gragjani, vojnici, pače i u veoma visokim častima; kako u kopnenim krajevima, kao i u pomorju i u tugjini, u Galiji i u Numidiji, pa ne samo na početku carskog doba, nego još i krajem drugog vijeka.

Dalmatinski spomenici Mithrasa pripadaju vremenu oko i poslije 150. po Hr. U n. 314. spominje se skupna vladavina; u n. 312. a) spomenuti C. Antonius Rufus bio je 147.—157. zakupnik ilirske carine[7]); isp. nadalje gentilna imena Aelius (n. 313.) i

Mithrasov relijef iz Golubića kod Bišća.

Aurelius (n. 309. C. III 10034. „Glasnik“ 1894., str. 486.) i što nema praenomena u n. 312., 316., 319. O natpisu iz Golubića primjećuje Hirschfeld: *„litteris saeculi tertii“*. To podoba onome, što je o tome vremenu intenzivnijeg širenja kulta po državi uopće konštatovano[8]).

---

[1]) C. III 2816 (kod Scardone), 2857., 2858., 2859. (Nedinum) 9970., 9971. (Corinium). U Nedinumu bio je hram te boginje; to dokazuje 1. množina natpisa, od kojih su dva na jednom mjestu u isto vrijeme nagjena i 2. ta okolnost, što jedna u Corinumu nastanjena žena u Nedinumu žrtvuje. Nadalje bih ja u ulomku Coriniuma C. III 9971 drugi red nadopunio ili *templ]um* ili *fan]um Latra[e . . .*

[2]) C. III 3026. (Tarsatica), 10075., 10076. (Albona).

[3]) C. III 3031. (Flanona).

[4]) C. III 10.074. (Albona).

[5]) C. VIII 2581. Isp. s time Mommsen C. III str. 285. L. Friedländer, „Sittengeschichte“ III[6] str. 541.

[6]) Boissieu str. 59. = Orelli 2106. Isp. s time Mommsen E. E. V., str. 202., Steuding u Roschera „Mythologisches Lexicon“ s. v. O. Schilling, „De legionibus Romanorum I. Minervia et XXX. Ulpia“, str. 55. Isp. uopće i W. Tomaschek, „Einige Götternamen auf illyrischem Boden“. G. Krek, „Einleitung in die slavische Litteraturgeschichte“ str. 450.

[7]) „Römische Mittheilungen“ 1893., str. 197. i d.

[8]) A. pl. Domaszewski se je u „Die Religion des römischen Heeres“, str. 59. primj. 252. izjavio protiv računanja u to vrijeme: „Ko pregleda Mithrasove natpise, kako ih je Cumont sada prikupio, upoznaće na prvi mah, da gotovo svi, za koje se može dokazati, da pripadaju vjeri po porodu slobodnih ljudi, potječu iz 3. vijeka.“

Pri eksaktnosti, kojom se obično odlikuju Cumontove radnje, slabo se što može primjetiti u pojedinostima. Imena naših mjesta malo su ga zamučila. Senia (n. 312. a) zove se Senj (njem. Zengg); kod n. 313. treba da glasi Rožane kod Černembla; n. 318. je u Munjavi kod Josipovog dola nagjen; n. 574. potječe iz Crkvine kod Koljana, jugoistočno od Vrljike. Za taj natpis ostajem ja i sada pri popuni, kako ju je predložio P. Sticotti; jer baš u tome kraju ima množina Janu posvećenih natpisa. Isp. C. III 2881 (Corinium), 9932 (Asseria), 2969 (Aenona), 10072 (Albona), 3030 (Flanona) i t. d.

Na kraju objavljujem nepublikovani još Mithrasov relijef C. III 10034 iz Golubića kod Bišća.

Ploča od vapnenca, polomljena; visina 0·58, širina 0·95, debljina 0·18; površina vrlo oštećena. Sada u zagrebačkom zemaljskom muzeju. Po jednoj fotografiji gospodina profesora dra Josipa Brunšmida. Prikazivanje se ne razlikuje od tradicijonalnog tipa Mithrasa, koji ubija bika. (Vidi *sliku* na str. 455.)

U Sarajevu, u maju 1895. **Karlo Patsch.**

„Die neolithische Station von Butmir bei Sarajevo in Bosnien.“ (Станица из млађег каменог доба у Бутмиру крај Сарајева у Босни.)

Ово је наслов дјела, које је издао босанско-херцеговачки земаљски музеј почетком мјесеца априла ове године. У њему су изложени успјеси систематског истраживања течајем године 1893. у карактеристичком налазишту бутмирском, гдје се је рад наставио и прошле и ове године, те ће се без прекидања продуживати, све док се не сврши прекопавање читавог оног земљишта, које у себи чува останке из давног оног доба (од прилике 3000 година прије Исуса), које се у науци зове доба неолитичко. У предговору вјешто приказује познати стручњак госп. др. М. Хернес (Hoernes) све оне моменте, због којијех то налазиште има непроцјењиву вриједност по прехисторијску науку. Кад се је прошле године мјесеца аугуста састао у Сарајеву први знанствени конгрес, при коме је судјеловала лијепа кита најзнаменитијих археолога и антрополога из разних крајева Европе, да проучава збирке и радове нашег музеја, тада бијаше управо налазиште бутмирско оно мјесто, које је стручњаке задивило богатством тамошњих нахођаја и својим у многом погледу чудноватим, дјеломице до сада непознатим формама разнијех рукотворина од камена и иловаче[1]).

Иза предговора Хернесова долази извјештај, гдје рударски сатник В. Радимски (Radimský), коме је повјерен рад у тој станици, у прегледном облику вјешто износи и разлаже све, што има каку вриједност за просуђивање прилика тадањих становника на пољанама око Бутмира. Лијепо се допуњује овај извјештај мајсторски израђеним сликама: једном таблом у хелиогравури и 19 табли у бојама, за тим с 85 сличица у тексту. Дјело се свршава стручњачким мнијењем госп. професора К. Шретера (C. Schröter) у Цириху (Zürich) о биљевним останцима, који се нађоше у тој насеобини.

Како се то чини и другијем нашим издањима, то је и ову публикацију високо ц. и кр. заједничко министарство финанција разаслало многијем личностима, које слове као први стручњаци археолошке науке, те су од њих стигле оцјене, које ево

---

[1]) Испореди „Гласник зем. музеја“ 1894., 3. свеска.

износимо у тој намјери, да наши цијењени читатељи дознаду, како о том нашем издању, које је стручна штампа најпријазније поздравила, једнодушно суде археолози-прваци садашњег времена и угледни промицатељи прехисторијске науке.

По одредби Његове краљ. Висости, кнеза бугарског Фердинанда кобуршког, спремио је дворски маршал Његов, гроф Форас, геренту бугарске владе у Бечу писмо из Софије од 13./1. јуна 1895., које у пријеводу овако гласи:

„Господине баруне! Његово краљ. Височанство, кнез, врло се обрадовао љубезном спомињању Његове Преузвишености, госп. пл. Калаја те га је ванредно обеселило управо сјајно знанствено дјело о знаменитим нахођајима у Босни, које сам ја по Вашој жељи предложио прејасноме кнезу. Жеља је Његовог Височанства, да Ви, господине баруне, Његовој Преузвишености дојавите Његову топлу благодарност за овај лијепи и уједно драгоцјени дар, те да у исто вријеме приопћите господину министру, да су ти продукти примитивне вјештине у Њему побудили наду, да ће и Бугарска данас сјутра на таки начин принијети свој дијелак прехисторичкој науци.“

(„Monsieur le Baron! Son Altesse Royale Monseigneur le Prince a été charmé de la gracieuse pensée de Son Excellence Monsieur de Kállay et vraiment intéressé par le magnifique ouvrage scientifique sur les heureuses trouvailles de Bosnie, que suivant votre désir, j'ai remis à Sa Haute destination. Monseigneur le Prince désire que vous vouliez bien, Monsieur le Baron, faire parvenir à Son Excellence Ses meilleurs remerciements pour Son aimable et si remarquable souvenir, en lui disant combien ces révélations d'un art primitif ont fixé et charmé Son attention en Lui laissant l'espoir que la Bulgarie pourra, un jour ou l'autre, fournir aussi son contingent à la science préhistorique.“)

Принц Роланд Бонапарте у Паризу пише:

„Принц Роланд Бонапарте благодари господину министру финанција за дјело „Die neolithische Station in Butmir“, које му је имао доброту доставити и био би сретан, кад би могао добити и друге оваковe публикације о нахођајима из земаља, које га у велике занимају.“

(„Le Prince Roland Bonaparte remercie le Ministre des Finances de la publication „Die neolithische Station in Butmir“ *qu'il a eu l'amabilité de lui envoyer, et serait heureux de recevoir ultérieurement les publications analogues qui paraîtraient au sujet de cette région à laquelle il porte le plus vif intérêt.“)*

Госп. Луиђи Пигорини, директор музеја „preistorico-etnografico e Kircheriano“ у Риму приопћује писмом од 23. априла 1895.:

„Примио сам прекрасно дјело „Die neolithische Station von Butmir“, у коме се износи врло знаменит материјал, ископан ондје године 1893. Овиме је науци и опет учињена нова, ванредно драгоцјена услуга по учењацима, који истражују првобитну културу Босне. Учењаци свију земаља овоме се у велике радују и осјећају најтоплију благодарност спрам просвијетљене владе, која потпомаже овако интересантна истраживања.“

(„Ho ricevuto la splendida opera „Die neolithische Station von Butmir“ *nella quale si illustra l' importantissimo materiale ivi scavato nel 1893. È un nuovo segnalato servigio reso alla scienza dai dotti che indagano le primitive civiltà della Bosnia. Gli studiosi di ogni paese ne sono oltremodo lieti, e sentono la più viva gratitudine per l' illuminato Governo che promove ricerche di così alto interesse.“)*

Госп. Алберт Фос (Voss), директор музеја за народословље у Берлину, приопћује писмом од 17. априла 1895.:

„Имам част изразити Вам, Преузвишени господине, најдубљу захвалност за припослано ми сјајно дјело о врло знаменитом налазишту у Бутмиру. Издаватељи заслужују најтоплије признање стручњака, што се тако брзо прихватише посла и што у овако дивном облику пред оне, које овај рад занима, изнесоше успјехе прве кампање. Што се овдје изложило, биће за сада довољно, да пажњу сврати на осебност нахођаја и да такођер ширим круговима исте на оглед стави. Коначни суд не ће се за сада дакако моћи изрећи; то ће се моћи тек касније, кад се прикупи још нешто материјала за испоређивање.

Довволите ми, Преузвишени господине, да Вам за књижницу бос.-херц. земаљ. музеја као незнатни спољашњи знак моје благодарности предложим један управо одаслани примјерак дјела о прехисторијским старинама бранденбуршким, које сам издао у друштву с госп. Г. Стимингом (Stimming). Ако се садржај овог дјела изравно и не дотиче нахођаја, прикупљених до сада у Босни и Херцеговини, то ће се можда ипак пружити прилика, која ће довести до тога, да се тамо нађени материјал испореди с нахођајима из страних крајева.

Примите, Преузвишени господине и т. д.“

(„Eurer Excellenz beehre ich mich meinen ehrerbietigsten und tiefgefühlten Dank für die Uebersendung des Prachtwerkes über die hochwichtige Fundstelle von Butmir ganz gehorsamst auszusprechen.

Die Herausgeber verdienen die wärmste Anerkennung der Fachmänner dafür, dass sie so schnell an's Werk gegangen sind und in einer so ausgezeichneten Weise die Ergebnisse der ersten Campagne den Interessenten zugänglich gemacht haben. Das Dargestellte wird vorläufig ausreichen, auf das Aussergewöhnliche der Funde aufmerksam zu machen und weiteren Kreisen eine Anschauung von denselben zu gewähren. Ein abschliessendes Urtheil wird ohnehin in nächster Zeit noch nicht möglich sein und erst nach Auffindung weiteren Vergleichsmaterials gewonnen werden können.

Eure Excellenz bitte ich ausserdem, mir gütigst gestatten zu wollen, als ein geringes äusseres Zeichen meiner Dankbarkeit Hochderselben ein mit gleicher Post abgesandtes Exemplar des von mir mit Herrn G. Stimming gemeinsam herausgegebenen Werkes über prähistorische Alterthümer der Mark Brandenburg für die Bibliothek des bosnisch-hercegovinischen Landesmuseums überreichen zu dürfen. Wenn der Inhalt des Werkes auch die bisher entdeckten bosnisch-hercegovinischen Funde nicht direct berührt, so wird sich doch vielleicht gelegentlich eine Veranlassung darbieten, die es wünschenswerth erscheinen lässt, Vergleiche zwischen dem dort gefundenen Material und fremdem anzustellen.

Genehmigen Eure Excellenz etc.“)

Директор археолошког и етнографског музеја у Берну (Швицарска) госп. Едмунд пл. Феленберг (Fellenberg) пише 24. априла 1895. ово:

„Преузвишени! Као изненадни и драгоцјени дар к ускрсним празницима стиже ми прекрасна публикација о неолитичкој станици у Бутмиру. С погледом на вриједност текста и по својој управо умјетничкој опреми ово ће се дјело пунијем правом придружити најљепшим издањима новијег доба. Али оно пружа и сјајно свједочанство за дубоко промишљени научни рад, који се подвигом Ваше Преузвишености развија у Босни и Херцеговини. Мени ће та књига мимо тог бити трајна успомена на незаборавне дане мога бављења и Сарајеву, а нарочито на занимљиве часове, које пробависмо у Бутмиру и на љубезни пријем, којим нас одликоваше госпођа пл. Калај и Ваша Преузвишеност. Примите и т. д.“

(„Excellenz! Als Ostermontags-Ueberraschung und werthvolles Geschenk ist mir die prächtige Publication über die neolithische Station in Butmir richtig zugekommen. Sowohl was die Gediegenheit des Textes als die hochkünstlerische Ausstattung anbetrifft, dürfte sich dieses Werk den schönsten der Neuzeit würdig anschliessen und ein neues glänzendes Zeugniss ablegen für die vielseitige wissenschaftliche Thätigkeit, welche in Bosnien-Hercegovina unter Euer Excellenz Aegide entwickelt wird. Mir wird überdies dieses Werk eine stete Erinnerung bleiben an die unvergesslichen Tage von Sarajevo und ganz besonders an die interessanten Stunden, die wir in Butmir zugebracht, und an den liebenswürdigen Empfang, der uns von Frau von Kállay und Euer Excellenz zu Theil geworden. Genehmigen etc.“)

Ц. кр. централно повјеренство за умјетничке и хисторијске споменике у Бечу приопћује својим писмом од 10. септембра 1895., бр. 1378. ово:

„Високо министарство имало је доброту овоме повјеренству уступити један примјерак дјела, које је издао тамошњи земаљски музеј под насловом „Die neolithische Station von Butmir, Ausgrabungen 1893“.

Ово је дјело нови доказ за увијек будан рад славне земаљске владе око знанственог проучавања земље и њезиног старања, да успјеси овог рада буду приступачни научним круговима.

Предмет, који се у томе дјелу у ријечи и слици расправља управо одличним начином, тако је важан, да је смјеста и ријетком брзином на се обратио пажњу сваког истраживаоца старина.

С тога има централно повјеренство част, славној земаљској влади изјавити за ово дјело своју благодарност и потпуно признање, при чему додаје, да ће у овамошњем листу доскора изаћи расправа о прехисторијским радовима у Босни и Херцеговини, нарочитим обзиром на истраживање у Бутмиру.“

(„Das hohe Ministerium hatte die Gewogenheit, an die Central-Commission ein Exemplar der vom wohldortigen Landesmuseum herausgegebenen Publication „Die neolithische Station von Butmir, Ausgrabungen 1893“ *herabgelangen zu lassen.*

Dieselbe bietet einen neuerlichen Beweis für die immer rege Thätigkeit der löblichen Landesregierung um die wissenschaftliche Durchforschung des Landes und die Zugänglichmachung der Ergebnisse für die Gelehrtenwelt.

Der Gegenstand, welcher im vorliegenden Werke in trefflicher Weise in Wort und Bild dargestellt wird, ist von so hervorragender Bedeutung, dass er mit einer seltenen Raschheit die Aufmerksamkeit der Alterthumsforscher auf sich gelenkt hat.

Die Central-Commission beehrt sich, der löbl. Landesregierung für diese Publication ihre volle Anerkennung und ihren Dank mit dem Bemerken auszusprechen, dass in den hierämtlichen Mittheilungen demnächst eine Darstellung der prähistorischen Untersuchungen in Bosnien und in der Hercegovina unter besonderer Berücksichtignng von Butmir erscheinen soll.“)

Дирекција ц. кр. дворске књижнице у Бечу приопћује писмом од 27. априла 1895.:

Имам част најусрдније се захвалити за монументално дјело „Die neolithische Station von Butmir“ те Вас молим, да то изволите дојавити Преузвишеном господину министру.

Моју благодарност нека прати моја искрена честитка на сјајном овом издању, које ће кроз дуго времена бити богатим врелом за плодоносна истраживања.“

(„Ich beehre mich, Eurer Excellenz meinen besten Dank für die gütige Uebersendung eines Exemplares des monumentalen Werkes der Denkmäler von Butmir zu sagen und zu bitten, gelegentlich Sr. Excellenz dem Herrn Minister denselben vermitteln zu wollen.

Meinen Dank darf die aufrichtigste Gratulation begleiten zu der nach Inhalt und Form glänzenden Leistung dieser Publication, welche die Quelle fruchtbarster Untersuchungen für lange Zeit sein wird.“)

Ц. и кр. интендант наравословног дворског музеја у Бечу, госп. Хауер пише 21. априла.

„Смјерно потписани има част, високом заједничком министарству финанције овиме потврдити примитак једног екземплара публикације „Die neolithische Station von Butmir, Ausgrabungen 1893“, што ју је издао бос.-херц. земаљ. музеј, те уједно изриче најтоплију и понизну благодарност на добростивом подарењу реченог врло драгоцјеног дјела.“

(„Der ergebenst Gefertigte beehrt sich, Einem hohen gemeinsamen Finanz-Ministerium den Empfang eines Exemplares der vom bosnisch-hercegovinischen Landesmuseum herausgegebenen Publication „Die neolithische Station von Butmir, Ausgrabungen 1893“ *zu bestätigen und seinen wärmsten und ergebensten Dank für die gütige Ueberlassung der genannten sehr werthvollen Publication hiemit auszusprechen.“)*

Професор универзе и чувар мађарског народног музеја у Будимпешти, госп. Јосип Хампел пише:

„Преузвишени господине! Уз званични допис бр. 3557/Б. Х. I. примио сам овијех дана по одредби Ваше Преузвишености подарену ми публикацију бос.-херц. земаљског музеја о неолитичкој станици у Бутмиру.

Благодарећи Вашој Преузвишености на овом драгоцјеном дару, ваља ми изрећи увјерење, да ова публикација има управо епохално знаменовање за научно проучавање прехисторијских прилика балканских земаља, те да је Ваша Преузвишеност тиме, што је одредила, да се оврше ископавања у Бутмиру и да се постигнути резултати објелодане, стекла непролазне заслуге за прехисторијску науку, за што Вам је дужан највећу захвалност сваки и најскромнији заступник ове дисциплине.“

(„Excellenz. In Begleitung des Amtsschreibens Z. 3557/B. H. I. erhielt ich dieser Tage in Folge Auftrages Eurer Excellenz die Publication des bosn.-herceg. Landesmuseums über die neolithische Station von Butmir.

Indem ich Eurer Excellenz für dieses werthvolle Geschenk meinen aufrichtigsten und ergebensten Dank ausdrücke, bin ich der Ueberzeugung, dass dieser Publication in der wissenschaftlichen Erforschung der prähistorischen Verhältnisse der Balkanländer eine epochale Bedeutung zukömmt, sowie dass Eure Excellenz durch die Veranstaltung der Butmirer Ausgrabung und die Veröffentlichung der daraus gewonnenen Resultate sich um die gesammte Wissenschaft der Prähistorie unvergängliche Verdienste erworben haben, für welche Eurer Excellenz jeder noch so bescheidene Vertreter dieser Disciplin aufrichtigen Dank schuldet.“)

Предсједништво антрополошког друштва у Бечу приопћује писмом од 26. априла 1895.:

„Предсједништво антрополошког друштва у Бечу има част високом министарству овиме изразити своју особиту благодарност за даровану, ванредно красну публикацију „Die neolithische Station von Butmir, Ausgrabungen von 1893“.

Ово сјајно дјело предложиће се члановима друштва у главној скупштини, те ће несумњиво пробудити највећи интерес и свеопће удивљење.“

(„Das gefertigte Präsidium der ‚Anthropologischen Gesellschaft in Wien‘ beehrt sich, einem hohen Ministerium für die gütige Zusendung der hervorragend schönen Publication „Die neolithische Station von Butmir, Ausgrabungen 1893“ *seinen wärmsten Dank hiermit auszudrücken.*

Dieses Prachtwerk wird in einer Vollversammlung den Mitgliedern der Gesellschaft vorgelegt werden und zweifellos das grösste Interesse und die Bewunderung derselben erwecken.“)

Госп. Ото Бендорф (Otto Benndorf), ц. кр. дворски савјетник и професор универзе у Бечу, пише дана 23. априла 1895. ово:

„Имам част Вашој Преузвишености потврдити примитак прекрасне публикације о Бутмиру, достављене ми цијењеним дописом од 6. априла о. г. (бр. 3557/Б. Х.) те молим уједно, да благохотно изволите примити увјерење моје захвалности за овај дар, који ће ми поучне дане, проведене у Сарајеву пригодом археолошког конгреса, одржати у најугоднијој успомени. Уз то додајем увјерење највећега поштовања.“

(„Eurer Excellenz beehre ich mich, den mit gütiger Zuschrift vom 6. April d. J. (Z. 3557/B. H. I.) erfolgten Empfang der prachtvollen Butmir-Publication zu bestätigen und zu bitten, den Ausdruck meiner Dankbarkeit für dieses Geschenk, das mir die lehrreichen Tage des Archäologen-Congresses in Sarajevo in angenehmster Erinnerung erhalten wird, zugleich mit der Versicherung vollkommenster Hochschätzung und Verehrung genehmigen zu wollen.“)

Професор К. Шретер (C. Schröter) у Цириху (Zürich, Швицарска), који је, како наведосмо уз ово дјело додао стручњачко мнијење о биљевним останцима, нађеним у овом прехисторијском налазишту, дојављује писмом од 15. априла 1895. ово:

„Овиме признајем, да сам примио врло поштовану пошиљку од 6. априла 1895. са два примјерка одиста сјајно опремљеног дјела о неолитичкој станици у Бутмиру, за коју сам и ја могао написати мален прилог. Хитим да изразим своју највећу благодарност за ову благохотну пошиљку.“

(„Mit Gegenwärtigem bekenne ich mich im Besitze Ihrer geehrten Zusendung vom 6. April 1895, enthaltend zwei Exemplare der wirklich prachtvoll ausgestatteten Publication über die neolithische Landansiedlung in Butmir, bei welcher es mir vergönnt war, einen kleinen Beitrag zu liefern. Ich beeile mich für diese freundliche Zusendung meinen besten Dank auszusprechen.“)

Доценат за прехисторијску науку при универзи у Цириху, госп. Јакоб Хајерли (Heierli) приопћује:

„Вративши се с научног путовања, затекох прекрасно дјело „Die neolithische Station von Butmir, Ausgrabungen von 1893“, које ми је као дар спремљено. Имам част овиме дојавити високом министарству моју најсмјернију благодарност на овом новом доказу ванредног занимања, којим високо министарство благонаклоно подупире прехисторијска истраживања.“

(„Von einer kleinen Studienreise zurückgekehrt, finde ich das prachtvolle Werk „Die neolithische Station von Butmir, Ausgrabungen von 1893“ *als Geschenk vor. Ich beehre mich, dem hohen gemeinsamen Finanz-Ministerium meinen ergebensten Dank abzustatten für diesen neuen Beweis der ausgezeichneten Theilnahme, mit welcher Hochdieselben den prähistorischen Studien die wohlwollendste Unterstützung angedeihen lassen.“)*

Сличним изразима своје благодарности потврдише примитак речене публикације:

Госп. кр. угарски министар за богоштовје и наставу у Будимпешти; госп. гроф Вурмбранд (Wurmbrand); кустос ц. кр. дворског музеја у Бечу, госп. Јосип Сомбати (Szombathy); посланик на државном сабору, професор Едуард Суес (Suess) у Бечу; дирекција мађарског народног музеја у Будимпешти; гг. Саломон Рејнак (Reinach) и др. Р. Верно

(Verneau) у Паризу; дирекција антрополошког музеја у Будимпешти; ц. и кр. вице-конзул Јулијо Писко у Јанини.

Гласовити професор др. Рудолф Вирхов (Virchow), тајни савјетник и утемељитељ антрополошке знаности у Њемачкој, оцјењује ово дјело у „Раду берлинског антрополошког друштва“ (Verhandlungen der Berliner anthropologischen Gesellschaft) овако:

„Име Бутмир сасвим је ново у свјетској литератури. Премда је ово малено мјестанце близу главног града Босне и Херцеговине, те лежи непосредно до купалишта Илиџа, које се даномице све више диже, ипак је његова знаменитост остала непозната. Нико није слутио, да она плосната, округласта наборина тла, која имаде око 160 m у промјеру, те се успиње једва 2 m у висину, крије у себи остатке можда најстарије људске насеобине у читавој земљи. Откриће ових трагова има се захвалити случају. Јесени год. 1893. основала је наиме земаљска влада на ономе простору господарску станицу, а том је згодом откривено оно налазиште. Лијепо је свједочанство по знанствени дух, којим је проникнута земаљска влада, као и по оштроумље њених знанствених савјетника, да се одмах упознала велика знаменитост на први поглед незнатног налазишта, и да се почело озбиљно радити око искапања. Овај свезак, у коме су садржани наласци течајем првог годишта искапања, може се о бок ставити најбољим публикацијама о прехисторијским предметима, што их познаје литература.

Међународна конференција струковњака из разних земаља Европе, која се састала мјесеца аугуста прошле године у Сарајеву, и то на позив земаљске владе, могла је једино очитовати своје удивљење, те се у главним тачкама придружити мнијењу домаћих учењака. Главна њезина жеља бијаше, нека се настави искапање и нека се по могућности поспјеши приопћивање налаза са потпуним илустрацијама. И једно и друго учињено је тако изврсно, да је тешко наћи доста топлих ријечи признања и захвале босанској влади.

Једна мисао, којом се је конференција размјерно дуго бавила: да је ту наиме било настаниште попут горњо-талијанских терамара, напустила се са свијем услијед даљњег ископавања, те остаде обзиром на знаменовање само избор од двију могућности, које нађоше на конференцији своје заповаратеље, наиме: да ли је то било право населиште, или само нека врст радионице житељства, које бијаше ондје настањено? Већи дио присутних струковњака више је нагињао овој другој алтернативи. На разним мјестима земље открише: културне слојеве, у дубини, која је у средњем дијелу 110—140 cm дубока; останке јама за становање (земунице), а у њима многобројне рбине артефакта од иловаче, особито пак много каменог оруђа, огњишта са угљевљем и спаљеном иловачом, као и одломке лијепа од иловаче са отисцима округлих древета, што доказује, да су ове јаме, нарочито у горњим слојевима, биле трајно настањене. У неку је руку изненадило чланове конференције, што се налазило размјерно мало животињских кости, но из пријегледа проф. Волџиха (стр. 36.) видимо, да се налази међу њима 8 врста кости, нарочито од питоме звјеради, највише од говеда. Било је и појединих комада рогова од јелена, зуби и кости од овце и козе, што је довољан доказ, да су становници имали домаћих животиња. Кад се још узме, да има по врло тачном испитивању проф. К. Шретера у Цириху (C. Schrötera u Zürichu) сјемења разних културних билина (Einkorn, јечма, пшенице, леће) и неколико врста драча (Trespe, Vogelknöterich), онда се више не може двојити, да су се становници бавили осим сточарства и пољодјелством. Упозорит нам је особито на

Triticum monococcum L., која се врста жита нашла и у Хисарлику и Ленђелу, те која се још дан-данас чисто култивира у Базелском кантону у Швајцарској. Некадашњи становници Бутмира не бијаху дакле само номади; они постигоше неку културу, и њихов боравак на мјесту морао је трајати неко извјесно вријеме. Али ипак нема доказа, да су и у зимско доба ондје становали, или да је ту било њихово првобитно настаниште. За то је населиште премалено, јер се нашло само на 12 малених јама за становање. Може се додуше узети, да је негдје у близини било зимовиште, и да је само један дио становништва долазио у равницу, кад би настало топлије вријеме, да ондје ради, да пасе стоку и да обрађује њиве. Овака прijелазна населишта постају и у наше доба, кад би се сакупили страни раденици код већих грађевина, код жељезница, друмова, прокопа и утврда, или кад би се населили н. пр. ради грађења опеке. Њемачки раденици опеке долазе и Скандинавију, талијански раденици у Швајцарску и Њемачку. Многи се враћају сваке године, да за топлијег времена траже зараде у хладнијим крајевима.

Овако моћи је представити себи од прилике и одношаје у старом Бутмиру. Као данас циглари, селили су се ваљда у оно доба лончари, саградивши себи привремене јаме за становање. Јер између свих рукотворина, које је сачувало бутмирско тло, заузимљу цријепови посуда од иловаче прво мјесто, како обзиром на множину, тако и на каквоћу. Њима се придружује оруђе од камена, а међу овим лијепи комади од углађеног камена (стр. 29.), који сасвим поуздано показују, да је станица постала у неолитичко доба. Ковине уопће нема, исто тако није се нашло скоро никако оруђе од рога или кости. Ако је дакле била у Бутмиру радионица, то се она бавила прављењем лончарских посуда, или каменог оруђа.

Гледе овог потоњег установио је госп. Радимски највећом пажњом минералошку саставину употребљеног камења и пронашао њихова геолошка находишта. Испоставило се, да већи дио каменог оруђа састоји од камења, које се налази у оближњој околини Бутмира, на по се од креча горњег триаса, те од подтриадичког шкриљевца, као што и од пјесковитог камена. Од овог камења састоје се сви довршени артефакти осим пробушених млатова, двају камена за гњечење (Quetschsteine) и једног излаштеног комада од прстена, надаље читаво на пола готово оруђе, сами материјал и окресине, као и читави спремљени материјал за израдбу (стр. 35.). Из овога се може закључити, да су ножеви, пиле, стругалице, сврдлови и шила, шиљци од копља, сулица и стрјелица, онда излаштене сјекире и длијета, и т. д. као и камените плоче, грађене у самом Бутмиру. Материјал пак за пробушене млатове потиче из других крајева Босне, наиме: диорит, серпентин и разне врсте смеђег и црног иловастог шкриљевца. Од ових врста камена није се нашао ни један на пола готов млат, а нити мјесто, гдје се почело бушити, нити окресине од материјала, који би амо донешен за израду. Млатови потичу дакле од једне или више неолитичких радионица у Босни. Но из тога не смије се одсјећи, да се у Бутмиру нијесу градиле друге трговачке ствари од камена, јер нарочито шиљци за стрјелице бијаху за то веома прикладни.

Но посуђе од иловаче бијаше за трговину још подесније. Висока, дјеломице умјетничка вриједност рбина распознаје се још сада сасвим јасно. Ова вриједност мора да бијаше тим већа, што се бутмирски узорци тешко игдје налазе у читавој земљи. Појединости виде се најбоље на лијепо изведеним таблицама. Овдје ћемо проматрати само ове двије врсте продукције, које се понајвише истичу. Прву сачињава велик број људских глава и читаве (!) фигуре, које називљу идолима. Сличне врсте наћи ћемо највише на југу, особито на Ципру, на егејским острвима, у Хисарлику, па

све до Ердеља. Друга врста одликује се особито орнаментима, којима су богато урешене посуде. Међу овима истичу се највише велике шпирале и змијолике црте, које одају поуздану п вјешту руку. Госп. Хернес написао је о њима опширну расправу. (Стр. 20.). Оваких орнамената, који се у једнаку сврху употребљиваху, моћи је наћи у неолитичко доба на више неолитичких мјеста, на по се у Ческој и сјеверној Њемачкој, но још чешће у Микени и на свим мјестима око средоземног мора, куда су допрли Феничани. Стога се и много говорило о феничком питању на конференцији у Сарајеву. Дална истраживања одлучиће о томе, да ли је Бутмир имао гдјекоје односе са којим феничанским мјестом на морској обали. Тешко да је на овом мјесту обретена читава керамска умјетност; и ако се овдје израђивало веома окретно и успјешно, морали су се узорци и метода радова импортирати, што доказују многе паралеле, које се могу извести на сваком поједином урнеку.

За позније истраживање имаде овдје врло захвална задаћа. Желим, да би се као овај пут свака згода тако разумно и брижљиво употребила. Друштво окретних и марљивих радника, које је сада у Сарајеву на окупу, обавило је за све сувременике узорни посао. Уједно желим, да му се и опет деси згода, да и на другим мјестима земље исто тако разјасни тмину прошлости.“

(„Der Name Butmir ist ein ganz neuer in der Weltliteratur. Obwohl nahe bei der Hauptstadt von Bosnien, unmittelbar neben dem schnell aufgeblühten Bade Ilidže gelegen, war doch die Bedeutung des kleinen Ortes gänzlich unbekannt geblieben. Niemand ahnte, dass die flache rundliche Anschwellung des Bodens, welche sich bei einem mittleren Durchmesser von etwa 160 m bis zu einer Höhe von kaum 2 m aus der Ebene erhob, die Reste der vielleicht allerältesten menschlichen Ansiedelung des ganzen Landes barg. Nur der Zufall, dass die Landesregierung dieselbe auswählte, um darauf eine landwirthschaftliche Station zu errichten, brachte die ersten Spuren der alten Ansiedelung an den Tag. Das war im Herbst 1893. Es ist ein schönes Zeugniss für den wissenschaftlichen Geist, welcher die Landesregierung durchdringt, und für den Scharfblick der wissenschaftlichen Rathgeber, mit denen sie sich umgeben hat, dass die grosse Bedeutung des scheinbar recht unbedeutenden Fundes sofort erkannt und die Ausgrabung mit allem Ernste in die Hand genommen wurde. Das vorliegende stattliche Heft, welches die Funde des ersten Vierteljahres der Ausgrabung enthält, kann sich den besten Publicationen über prähistorische Gegenstände, welche die Literatur kennt, an die Seite stellen.

Die internationale Conferenz von Sachverständigen aus den verschiedensten Ländern Europas, welche auf Einladung der Landesregierung im vorigen August in Sarajevo zusammengetreten war, konnte im Grunde nur ihrer Bewunderung Ausdruck geben und in allen Hauptstücken sich der Auffasung der einheimischen Gelehrten anschliessen. Ihr Hauptwunsch ging dahin, dass die Ausgrabung fortgesetzt und die Veröffentlichung der Funde mit vollständiger Illustration nach Kräften beschleunigt werden möchte. Beides ist erfüllt worden, und zwar in so ausgezeichneter Weise, dass der allgemeine Dank der bosnischen Regierung gegenüber nicht warm genug ausgesprochen werden kann.

Der Gedanke, welcher die Conferenz verhältnissmässig lange beschäftigte, dass es sich hier um eine Anlage, wie sie die Terramaren von Oberitalien darstellen, handeln möchte, ist durch die weitere Ausgrabung gänzlich in den Hintergrund gedrängt worden. Für die Deutung ist nur die Wahl zwischen den beiden Möglichkeiten geblieben, welche auf der Conferenz ihre Vertreter fanden: war es eine eigentliche Wohnstätte oder nur eine Art von Werkstätte ohne ansässige Bevölkerung? Im Ganzen neigten schon damals die meisten der anwesenden Sachverständigen zu der zweiten Alternative. Man hatte in

verschiedener Tiefe in der Culturschicht, deren grösste Mächtigkeit in dem centralen Theile nur 110—140 cm betrug, Reste von „Wohngruben“ aufgedeckt, in welchen sich recht zahlreiche Trümmer von Thonartefakten, namentlich jedoch viele Steingeräthe vorfanden; Feuerherde mit Kohlen und gebranntem Lehm, sowie Bruchstücke von Lehmbewurf mit Eindrücken runder Hölzer, bezeugten, besonders in den oberen Lagen, die nicht ganz vorübergehende Bewohnung dieser Gruben. Für die Mitglieder der Conferenz war es einigermassen überraschend, dass verhältnissmässig wenig Thierknochen zu Tage gekommen waren, indess sehen wir aus einer von Prof. Woldrich gelieferten Uebersicht (S. 36), dass darunter 8 verschiedene Arten, und zwar hauptsächlich gezähmter Thiere, am meisten Knochen vom Rind, vorkommen; ganz vereinzelt waren Geweihstücke vom Edelhirsch, Zähne und Knochen vom Schwein, vom Schaf oder Ziege. Immerhin genug, um den Besitz von Hausthieren zu beweisen. Nimmt man dazu, dass nach der äusserst minutiösen Untersuchung von Prof. C. Schröter (Zürich) Samen von verschiedenen Culturpflanzen (Einkorn, Gerste, Weizen und Linsen) und von ein Paar Unkräutern (Trespe und Vogelknöterich) vorhanden sind, so kann nicht wohl ein Zweifel bleiben, dass die Bewohner nicht bloss Viehzucht, sondern auch Ackerbau trieben. Es mag besonders aufmerksam gemacht werden auf das Einkorn (Triticum monococcum L.), das auch in Hissarlik und Lengyel gesammelt ist, und das noch jetzt im Canton Basel-Land häufig cultivirt wird. Die einstigen Bewohner von Butmir waren also keine blossen Nomaden; sie hatten eine gewisse Civilisation erreicht, und ihr Aufenthalt an Ort und Stelle muss einige Dauer gehabt haben. Aber nichts beweist, dass sie auch im Winter hier wohnten, oder dass dies ihr eigentlicher Stammsitz war. Dazu war die Ansiedelung an sich zu klein; nur 12 deutliche Wohngruben von geringem Umfange waren bis dahin aufzufinden. Es ist wohl denkbar, dass in der Nähe irgendwo das Winterdorf oder die eigentliche Stammesheimat lag, und dass nur der eine Theil der Bevölkerung hierher in die Ebene kam, wenn das Wetter milder wurde, um zu arbeiten und nebenbei auch Vieh zu weiden und Aecker zu bestellen. Solche vorübergehenden Wohnplätze entstehen auch heutigen Tages, wenn fremde Arbeiter sich zu grösseren Bauten, Eisenbahnen und Wegen, Kanälen und Befestigungswerken, sammeln oder für gewisse Betriebsarten, z. B. für die Herstellung von Ziegeln, den Sommer über auswandern. Deutsche Ziegelarbeiter werden bis tief nach Skandinavien angetroffen, wie italienische Erdarbeiter in der Schweiz und in Deutschland. Manche von ihnen kehren Jahr für Jahr zurück, um während der wärmeren Jahreszeit in einem kälteren Klima Verdienst zu suchen.

So ungefähr kann man sich auch die Zustände des alten Butmir vorstellen. Wie heutzutage die Ziegler, so mögen damals Töpfer ihre Wanderungen vorgenommen und sich temporäre Wohngruben eingerichtet haben. Denn von allen Manufakten, welche der Boden von Butmir bewahrt hat, stehen die Scherben von Thongeräth an Zahl und Qualität bei Weitem voran. Ihnen schliessen sich die Geräthe aus Stein an, darunter schöne Stücke von geschliffenem Stein (S. 29), welche die allgemeine Datirung der Station in die neolithische Zeit mit Sicherheit darthun. Metall fehlt gänzlich und selbst Geräthe aus Knochen oder Geweihstücken hat man fast gar nicht gefunden. War daher Butmir ein Werkplatz, so hat man nur die Wahl zwischen der Fabrikation von Topfwaaren und von Steingeräth.

Was das letztere anbetrifft, so hat Hr. Radimsky mit grösster Sorgfalt die mineralogische Beschaffenheit der benutzten Steine festgestellt und deren geologisches Vorkommen ermittelt. Es hat sich dabei herausgestellt, dass die bei Weitem überwiegende Menge der Steingeräthe aus Gesteinen besteht, welche in der näheren Umgebung von Butmir heimisch sind, insbesondere aus Kalken der oberen Trias und aus untertriadischen Schiefern, sowie aus Sandsteinen. Aus diesen Gesteinen bestehen alle vollendeten Artefakte mit alleiniger

Ausnahme der gebohrten Hämmer, zweier Quetschsteine und eines polirten Ringfragmentes, ferner sämmtliche halbfertigen Geräthe, die blossen Materialien und Gesteinssplitter, sowie auch alles zur Bearbeitung herzugetragene Steinmaterial (S. 35). Daraus wird gefolgert, dass die Messer, Sägen, Schaber, Bohrer und Pfriemen, Lanzen-, Speer- und Pfeilspitzen, dann die polirten Beile und Meissel, die Schlag-, Schleif-, Glätt-, Quetsch- und Reibsteine, sowie die Steinplatten in Butmir selbst erzeugt worden sind. Das Material für die gebohrten Hämmer dagegen stammt von anderen Gegenden Bosniens, so namentlich Diorit, Serpentin und dunkler bis schwarzer Thonschiefer. Von diesen Gesteinsarten ist kein einziger halbfertiger Hammer vorgekommen, auch kein Bohrkern, keine Abfallssplitter oder herzugetragenes Arbeitsmaterial; die Hämmer müssen daher „aus einer oder mehreren andern neolithischen Werkstätten Bosniens stammen". Das schliesst nicht aus, dass in Butmir Handelsartikel aus Stein gefertigt wurden; dazu eigneten sich z. B. die Pfeilspitzen ganz ausgezeichnet.

Indess das Thongeräth war vielleicht noch mehr dazu geeignet. Der hohe, zum Theil wirklich künstlerische Werth der Scherben lässt sich noch jetzt mit Deutlichkeit erkennen. Dieser Werth musste um so grösser sein, als die Muster von Butmir sich sonst im Lande kaum finden. Wegen des Einzelnen muss auf die schön ausgeführten Tafeln verwiesen werden. Hier mag nur auf die zwei Arten der Production verwiesen werden, welche am meisten hervorragen. Die erste ist vertreten durch eine grosse Zahl von menschlichen Köpfen und ganzen (!) Figuren, wie man wohl sagt, Idolen, wie sie ähnlich hauptsächlich im Süden, insbesondere in Cypern, auf den ägäischen Inseln, in Hissarlik und bis nach Siebenbürgen vertreten sind; die zweite durch besondere Ornamente, mit denen die Wände des Thongeräthes in reichster Fülle bedeckt sind. Darunter stechen am meisten die grossen Spiralen und Schlangenzeichnungen hervor, deren correcte Ausführung eine sichere und frühzeitig geübte Hand verrathen. Hr. Hörnes hat davon eine eingehende Beschreibung geliefert (S. 20). Solche Ornamente finden sich in neolithischer Zeit in ähnlicher Anwendung an nicht wenigen neolithischen Plätzen, so insbesondere in Böhmen und Norddeutschland, aber freilich noch häufiger in Mykenae und an allen den Mittelmeerplätzen, wohin die Phönicier kamen. So ist denn auch bei der Conferenz in Sarajevo die phönicische Frage stark in den Vordergrund getreten. Weitere Studien werden darüber entscheiden, ob Butmir mit irgend einem phönicischen Küstenplatze in Beziehung gestanden hat. Schwerlich ist die ganze Kunst der Keramik an dieser Stelle erfunden worden; wenn sie daselbst auch mit Geschick und Erfolg geübt ist, so müssen doch die Muster und Methoden importirt sein. Dafür sprechen die vielen Parallelen, welche sich für jedes einzelne Muster nachweisen lassen.

Hier giebt es für die künftige Forschung höchst dankbare Aufgaben. Möge jede kommende Gelegenheit so verständnissvoll und so sorgfältig benutzt werden, wie es hier geschehen ist. Die jetzt in Sarajevo vereinigte Gesellschaft geschickter und fleissiger Arbeiter hat für alle Zeitgenossen eine Musterarbeit geleistet; möge ihr die Gelegenheit nicht fehlen, an anderen Orten des Landes gleich glückliche Streifzüge in das Dunkel der Vergangenheit auszuführen!")

*

Коначно нам је додати, да је дјело: „Die neolithische Station von Butmir" предано у комисију г. Адолфу Холцхаузену, дворском и универзитетском штампару у Бечу (VII. Breite Gasse 8) и да се у Сарајеву може купити у књижари г. Милана Шарића и код дирекције земаљ. музеја. Цијена је књизи 25 фор. а. вр.

Уредништво.

Različito. — Различито.

Štovanje trešnje.

Malo ima naroda, a da ne bi — imenito niži slojevi — imali bilo koju biljku, ili životinju, s kojom ne bi bile svezane kojekakve priče i uspomene na stara vremena.

Tako su — ako se ne varam, jer to učeni ljudi kud i kamo bolje znaju, — Grci štovali maslinu, Slovjeni lipu, stari Germani hrast, a na istoku se, osobito megju Arapima, još i danas u veliko štuje datula.

Ta ko ne zna, kakva sve svojstva Arapin pripisuje svojoj datuli! Ko ne zna, da se tolike divne arapske priče pod datulom rodiše, a nekoje su pače za nju svezane! Pa kako i ne će, kad mu je ona hraniteljica?

Al' nu! Kud sam zašao? Ta to, kako rekoh, učeni ljudi mnogo ljepše kitit umiju. Da prijegjem na pravu stvar:

Pošto, kako rekoh, mal' ne svaki narod po gdjekoju biljku više manje štuje, nametnulo mi se pitanje, za što da naš narod, imenito pako muslomanski mu dio, toliko štuje trešnju, dok će jasiku rado posjeći.

Trešnju, ma bila ne znam kako stara, on ipak posjeći ne će, već je ostavlja, dok je sam crv vremena ne obori. Zar trešnju posjeći, ili čak možda na vatru metnuti? Bože lijepi zakloni! Ta to bi bio grijeh, koji bi božju kaznu tražio. Za bolji dokaz tome, evo što pripovijeda neki seljak:

Imam na njivi pod kućom trešnju, pa ću se jedared nakaniti, da jednu suhu granu odsiječem. Kad sam pošao na drvo, bilo je vedro nebo; no dok se do grane dovukoh, naoblači se, poče grmljeti, pucati i — na moju dušu — da brzo ne makoh s drveta, mal' da u mene ne smjeri. Od to doba ne bih ti trešnje za vas dunjaluk posjekao.

U našeg naroda — barem koliko znadem — ima ponešto miješavine slovjenskog i turskog naroda; a pošto su Turci, pokorivši arapske kalife, primili od njih najveći dio uljudbe i običaja, to bi prema tome trebali da štuju lipu ili datulu, i o njima da čuvaju priče. Ali nije tako. Za što dakle da štuje trešnju? To pitanje bijaše mi zagonetkom sve do neki dan.

Prije nekoliko dana, vraćajući se sa rimskih grobišta kući, nanese me slučaj na jednog starog muslomana, koji je upravo gonio kući tovar drva. Ja mu se pridružim, te u razgovoru tamo amo dogje riječ na trešnju, pa ga upitam, za što da trešnju niko ne siječe.

„Trešnja je," reći će on „od Boga mubarek učinjeno i posvećeno drvo. Jer u vrijeme, kad su Nemrud (Nimrod) i njegovi ljudi Ibrahim-pejgambera (Abraham) bacali u vatru, onda je mazga donosila drva, a zelembać je vatru potpuhivao. No pošto ne htjede trešnja da gori, to je mazga donijela jasiku, koja je rado gorjela.

Na to se Bog ražljutio, te je mazgu, jasiku i zelembača gazab učinio (prokleo), a trešnju je blagoslovio i posvetio.

To se božije prokletstvo i danas poznaje na mazgi i jasiki; jer mazga od onda ne može svoga evlada (pomlatka) imati, a jasikin list uvijek trepti.“

Po čemu se pak poznaje prokletstvo na zelembaču i blagoslov na trešnji, to mi nije umio reći; no toliko znadem, da zelembača radi toga svak ubija, jer vjeruje, da ga je dobro ubiti; naprotiv trešnju svak čuva, jer vjeruje, da će mu se, posjekavši trešnju, sigurno desiti kakva nesreća.

Bugojno — α β.

Бој на скакавце.

Народни обичај. Прибиљежио **И. Зовко.**

Љетос, гдје усјеви по котару љубушком доста страдаше од скакаваца, сјетих се обичаја, како би за пријашње отоманске владе тамањили ове зарезнике, који би, како ми приповиједаше поуздани људи, кад и кад уништили усјеве и зелење у такој мјери, да се народ патио сваком невољом, дапаче и глади.

Кад би се појавили скакавци у великом броју, подигли би се први људи из оног краја и јавили власти ту незгоду. Власт би онда расписала на сваку кућу, односно мушку особу, по колики квантум тијех зарезника мора убити и уништити. Често пут се догодило, да би који кућни старјешина морао по више ока убити тијех шкодљиваца. Од те ловине, колико ваља појединцу уловити, минимум је био 100 драма или једна литра.

На ову би се ловину обично зором одилазило, па би трајала до самог захода сунца. Сваки ловџија морао је, ако не ће да гладује или да шта другог трпи — узети са собом нужну храну те о свом трошку клипати по пољу и те пољске душмане таманити, купити и слагати на једну рпу. Под вечер, иза како би пресјенило (зашло) сунце, зашао би кнез, муктар или који други службеник од једног до другог ловца, пред којима су биле наслагане рпе поубијаних скакаваца, те би на „тахмина“ (по прилици) одсјекао да је удовољено прописаној количини, на што би једног по једног од тијех ловџија и гонџија кући отпуштао[1]).

У лов на скакавце није се ишло с пушкама или другим оружјем, као што су то некоћ, кад су први пут пошли, Буховчани (село у Херцеговини) радили, па им се и данас између осталих њихових донкижотских особина и у томе смију и ругају. Обично би се у лов на скакавце ишло с китнастим, великим, густим — гранама, па и с гуњцима (врста хаљине) или другим каквим од рема (дроља) направљеним справама.

Премда је оно била прилично неугодна експедиција, гдје се мора по цијели боговити дан на сунчаној припеци по пољу скитати и главињати, то ипак уза све то није ни теферичевања мањкало, или како би то од прилике старина Хомир рекао „задружног весеља“. Ловци би се и гонџије један за другим по пољу нагањали, таман можда кошто некоћ Ахајци и Тројанци, дакако, ако смијемо ту компарацију изрећи, с врло незнатном изнимком. Али лов на скакавце имао је каткад

---

[1]) Како смо с друге поуздане стране утврдили, тамнили су се скакавци у правилу овако: Ископали би се на више мјеста упоредо по два хендека, па би онда дигли народ, да каким дрољама и гранама испред себе гони скакавце у правцу према хендецима, једни с једне, други с друге стране. Онда би скакавце, који попадаше у хендеке, затрпали оном ископаном земљом. *Уредништво.*

и своју злу страну, јер би се често изродиле тужбе због расписа овог зачудног намета, а било је и случајева, да би се у овом лову на скакавце поинадила и побила сусједна села, пошто би ловџије, да прикупе одређену количину скакаваца, улазили кад и кад и у подручје другог села.

Narodni običaji u okolici Gjakova o kosidbi i žetvi.

Piše **Niko Vlašić.** — Mostar [1]).

Lijepih li običaja u milom nam narodu! Koliko gogj je važnijih godišnjih svetkovina, koliko gogj je važnijih godišnjih radova, za svaki ima narod posebne svoje običajne svečanosti, posebne pjesme i govore. Ko se ne sjeća koleda, spasovskih krstaša i duhovskih kraljica, pa i drugih običaja pri raznim svečanostima? Kome da živo srce življe ne zakuca, motreći ovake svečanosti, pri kojima narod osjećaje svoje misli i duh svoj u pjesmu izlijeva i pri kojima ćeš najbolje duh naroda upoznati? Pa komu da se ne mile ti drevni običaji — ta ostavina milih nam pregja — koji svaki važniji godišnji momenat popratiše narodnim običajnim miljem — pjesmom i govorom? Odista, narodne su svečanosti milje narodno; lijepa, ugodna i nevina zabavica samoga naroda, koju i oko stranca radoznalo gleda, dok je učenjaci proučavaju sa gledišta stroge znanosti.

1. Običaji o kosidbi.

Još je sve tiho i mirno, noćna tmina prikriva još zemlju, samo kad i kad zalaje po koji pas uz redovno odzivanje vjesnika zore — pijetlova, a ubavi slavuj milo i ljupko izvija na nedalekoj granici, izlijevajuć ljubav prema družici svojoj u lijepu, skladnu i milozvučnu harmoniju. Nije dugo do zore; tad će narod opredijeljeni rad da otpočne.

Naš je narod radin, rano rani, kasno će na počinak; zima je, veli, za odmaranje, te zove li ga ma kakvi poljski rad, spremi sebe i potrebno orugje još prije zore, samo da što prije svoj rad i posao obavi. A kako i ne će? Zar mu nije kadro nevrijeme sav račun pomrsiti, a onda je jedan dan izgubio. Ko će mu ga nadoknaditi? Pa zna li čovjek uopće, što mu sjutrašnji dan nosi?!

Još prije zore spremila se četa mala, šest do osam a i više ljudi, prema poslu i radu. Krijepki i jedri su to ljudi, naoružani ne puškama, već oštrim kosama, pod kojima će milijuni i milijuni mirišljivih travčica glave svoje izgubiti. Čvrstim krôkom veselo koračaju, primiču se cilju svomu. Kosci su to — a eto ih već i na livadi, koju im treba toga dana pokositi. Došavši na livadu poredaju se redom redomice; prvi prednjak („bimbaša“, „kolbaša“, „kosbaša“) kosac je na glasu, a za njim redaju se ostali. Još jednom ogledaju svjetlo oružje, kose svoje, pogladiv ih oštrilicom (brusom), što no je svaki o boku u tok zataknuo. Pomoliv se svi zajedno, zazove prednjak božju pomoć i blagoslov nad rad njihov ovim riječma: „Dobri Bože, daj nam sretno livadu pokositi, travu osušiti i svesti, a bila izdašna i zdrava hrana i konju i volu i ovci i kravi, a domaćini našemu daj do godine trojako koristi ko ovoga ljeta — narasla mu trava ovolika!“ (Na ove zadnje riječi poskoči malo). Svi će na to: „Daj Bože!“ te pokriv

---

[1]) Priopćujemo ovu krasnu raspravicu, ne bi li potakli kojeg od naših prijatelja, da nam opiše običaje o kosidbi i žetvi u Bosni i Hercegovini. *Ured.*

glave, — jer otkrivene glave slušaju govornika-prednjaka, odmahnu svi na znak prednjaka kosama, te je prvi otkos obavljen a kosidba otpočela.

Neumorno kosci kose tako složno, da ih je milina gledati, a koseć su i veseli i dobre volje. Sada će koji šaljivdžija — lakrdijaš, — reći koju u smijeh ostalima, sad će opet koji pjevač kratku koju kosidbenu zapjevati uz jednoglasnu pratnju ostalih, „nek se zna, da su tuj kosci“. Pjevaju:

„Uzdahnula lipa diva
Rasti travo, bud golema —
Rasti travo, bud golema,
Rasti žabi do koljena!“

Ili:

„Pravo ljudi govore:
Bungur[1]) kosit ne more,
A tarana[2]) ni gore,
Kupus malo i more,
Kobasica i bolje,
Pečen jarac još bolje;
Kulin kosi, kobasica vino nosi,
Masna pita, kosom hita.“

Ili ovu:

„U Ivana i u Marijana,
Pod pendžerom zelena livada;
Po njoj pasu ovce i jaganjci,
Čuvali ih momci i djevojke,
Svakom momku bogata djevojka,
L'jepom Ivi sirota djevojka.
To dočula l'jepog Ive majka,
Pa govori l'jepog Ive majka:
„A, moj Ivo, moj sine jedini,
Što će tebi sirota djevojka?
Ti si Ivo roda velikoga,
Velikoga, a sve gospodskoga.
U sirote malo ruha ima,
A u tebe mnogo roda ima.“
Za to čula sirota djevojka,
Pa govori sirota djevojka:
„Ak' i jesam jadna sirotica,
Ja sam stekla ruha djevojačkog:
Svakom svatu svilenu maramu,
L'jepom Ivi sa zlatom košulju.
Više zlata, nego b'jelog platna,
Više vêza, nego b'jelog beza.“

Ili pak ovu:

„Kada kosim, rukavice nosim.
Kada orem, doć' doma ne morem.
Kada plužim, svu godinu tužim.“

Ili:

„Kad se kosi, da sam kod ovaca,
Kad s' užina, da sam kod kosaca,
A u zimi, da sam mala maca.“

Ili ovu ljubavnu:

„Crna goro, puna ti si hlada,
Srce moje, puno ti si jada!
Gora će se ishoditi hlada,
Srce moje nigda dilje[3]) jada.
Što s' oblaci, da su crni gjaci!
Da je tinta, što je voda hladna!
Da je papir dragoga livada!
Da je pero kolik Sarajevo!
Ako bi mi ispisalo jada!

Takove i slične pjesme odjekuju po bujnim sjenokošama, a veseli kosci pjevaju i pjevaju — još ih grlo ne izdalo!

---

[1]) Bungur zove narod oko Gjakova jestvinu, koju ovako priregjuje: Pšenicu skuha — i očisti je onako skuhanu od ljuske, za tim je ponovo kuha u mlijeku i onda je jede. *Pisac.*

U Bosni se pšenica obari, pa se onda dobro osuši i okrupno samelje u žrvnjima. Poslije se osije na često rešeto. Ono što ostane na rešetu, zove se bungur, a od njega vari se čorba ili pilav, dakako na mesnoj vodi. *Ured.*

[2]) Pšenično se brašno zakuha jajima i s malo kisela mlijeka, pa se na sitne mrvice rastare i osuši. Za tim se osije na često sito. Ono, što na situ ostane, zove se tarana. Ostavlja se obično za zimu a pravi se od nje čorba. *Ured.*

[3]) U smislu riječi „više“, jer „dilje“ znači i „dalje.“

Uvidi li prednjak, da mu kosa ne odsijeca, kako bi on htio, stane, a s njim i drugovi mu, te vade oštrilice i glade njima kose, da ih opet pooštre za daljnu kosidbu. Kosi, koso! Kosi, koso! Kosi, koso —! skladno odjekuje oštrenjem kosa, a kada i opet — kosi! — — —

Oko sedme jutarnje ure eno ručkonoše! Najmlagja je to zadrugarka i ukućanka (snaša), ili ako je u kući odraslija djevojka, to je onda njena služba. Ovisoka, bijela i ukusna ruha, narodnim vezom izvezena, brza taj mladi i lijepi ručkonoša preko polja i livada, šumica i gajeva, noseći na glavi oveću košaru punu jestvina, pokrivenu čistim najljepšim peškirom, koga je niz zadnju stranu košare u dva traka spustila; brza, velim, taj mladi i lijepi ručkonoša, da što prije svojim koscima jelo donese, jer već dugo kose, a koseć čovjek se biva i umori, a umornu opet su jela slatka?! Došav ručkonoša na livadu skine košaru, pozdravi kosce i pozove ih k ručku. Kosci na to ostave kose, posjedaju u okrug po travi, pomole se, da im Bog jelo blagoslovi a ručkonoša megju tijem izvadio već iz košare bocu dobre šljivovice, te je stavio u sredinu okruga. Prednjak se maši boce, nazdravi, grene, pruži je komšiji, te sad boca redom zareda. Šta li je, Bože, reduša koscima spravila za ručak? Kosidbena pjesma pjeva:

„Kad se kosi, da sam kod ovaca
„Kad s' užina, da sam kod kosaca itd.

a druga opet:

„Pravo ljudi govore,
Bungur kosit ne more.“ itd.

Sudeći po pjesmama biće mastan ručak. I zbilja, domaćin ma kako škrtario, dijeleć dnevne obroke, ovoga dana ne zanoveta (ne priklapa). Obilnu hranu valja koscima dati, pa je za to i dao ponajbolje zalogaje reduši za pripravu ručka. Pogaču od bijeloga brašna, zamašan okrugo sir uz koju glavicu crljenca luka ili češnjaka — narodne naše vanilije, — suhog mesa „pečenice“ nazvanog, pa po koju krišku **kulina**, koju opet kosci buktom i gužvarom, te varenicima zalagaju, kvaseć svekoliko jelo dobrom kapljicom rujna vinca, koju onako žedni pohlepno niz grôce propušćaju, — natrpala reduša ručkonoši u košaru, tačno joj kazivajući, koje će jelo za kojim slijediti, te da „duša“ pazi na košaru, jer bi joj mogla lako, žureć se uz i nizbrdice, košara pasti, a što će onda kosci?! Ručali su kosci, lako će ručkonoša košaru kući odnijeti, e, pa nije ni šala, radi se to baš „ljudski“. Podigo ručkonoša košaru na glavu, ne treba sada pomoći pa uz „s Bogom“ pobrza kući, kako bi mogla još koju „polu“ navesti do podne, a tada joj opet valja užinu koscima nositi. — Kosci megjutim marljivo kose. Rijetko će malo popostati, bilo da kose pooštre, bilo da na silnoj sunčanoj žegi ožednjeli pokvase suvo grlo rumenikom iz čuture, koju im je domaćin poslao, te koju su oni dobro zelenom travom prikrili, da joj se srce ne ugrije. I sada će opet koji povesti po koju kosidbenu, a ostali mu rožnjače (trube, prate ga), primjerice evo ovu:

„Mato kosi zelenu livadu,
Mato kosi, Kata vino nosi.
Poboli se i Mato i Kata.
Mato Kati pod pendžer dolazi.
Pita Mato vjerenicu svoju:
„Dušo, Kato, je l' ti štogogj lako?“
Ona pruža ruku po jastuku:
„Vidiš Mato, kako mi je lako,
Nočaš ću ti bolom bolovati,
Do zorice putem putovati.“

Ili ovu:

„U livadi pod javorom
Voda izvire,
Kraj nje šeće lijepa Kata,
Vode zahvata.

K njoj se momče dobacíva[1])
Rumen jabukom.
Uhvaća je l'jepa Kata
Natrag je baca.

K njoj se momče dobacíva
Zlatnim prstenom.
Uhvaća ga l'jepa Kata
Na prst ga meće."

Oko pôdne donio im opet ručkonoša užinu, pa dakako i vina, jer ko će živ na ljetnoj sparini kositi bez vina ili bar rakije? S ručkonošom došo i domaćin, da pregleda svoje kosce, koji su mu ili uzov (môba), ili su plaćenici — nadničari. Porazgovorio se s njima uz užinu. Po užini krene domaćin s ručkonošom ili sâm kući, da ne dangubi svojih kosaca u jednu ruku, u drugu opet valja mu još kod kuće reduši obroke za večeru izdati, ovcu, prase ili tele zaklati i što šta urediti, jer večera treba da je sjajna, prava narodna svečanost t. j. ako kosci dovršavaju, jer samo po dovršenoj kosidbi veselju ni kraja, ni konca. Ima li se još koji dan kositi, to je večera običajna, a ako je livada podaleko od kuće, nosi i opet ručkonoša večeru, da umorni kosci ne moraju kući lupati i rano raniti, već će lijepo i lagodno na livadi otpočinuti, pa zorom kosidbu otpočeti i nastaviti.

Dokošnja, tako narod u okolici Gjakova naziva dogotovljenu kosidbu, jest prava narodna svečanost. U veče, ili ako se ranije dokosi, već oko 5 ili 6 sati, čuješ vesele narodne popjevke uz svirku gajdaša, koji kosce s livade prati i koga je njima domaćin u susret poslao. Staro i mlado hrli u kuću veselja, da vidi narodno to veselje, da rogjenim očima motri junake današnje svečanosti, kosce, a najviše da se divi njihovom prednjaku, koji je na glasu radi vještine svoje u kosidbi. Djevojke, mlagji, a i stariji poveli kolo, taj ples narodni; momci se nadigravaju; „dudo" (gajdaš) udesio po izbor igre; bake popostaju oko kola, da se gledajući kola barem pomlade, te naklapaju koja o čem, najviše o mladosti svojoj; djeca su svojski prihvatila po zamašni komad kolača, te uz svirku, kao da im se zalogajci bolje omiču — tà svakomu ćeš čitati veselje iz očiju! Cupka se to — podcikuje i podvikuje! —

Umuknule teda negda i gajde, a na poziv „k večeri" poredali se uzovnici oko sinije, a ostali se razišli. Još za vremena pozvao domaćin i domaćica gospodu, da se ne bi drugomu obećali, te ih namjestio u „pročelje", staviv im na sjedalo svakomu po jedan jastuk, očit dokaz narodnog štovanja prema gospodi svojoj, te pomoliv se, počelo se večerati. Pri večeri nazdraviće domaćin gostima svojima ovako: „Ja domaćin N. N. pozdravljam goste svoje i kosce svoje, te im zahvaljujem, što su me obišli (pohodili), a koscima zahvaljivam, što su mi jednu brigu s vrata skinuli, livadu mi pokosili i onako uredili, kô što je red i kô što je pravo. Zahvaljivam i dobromu Bogu, koji mi se smilovao, te mi i ove godine dao obilne košnje, a i lijepog božjeg sunca za kosidbe — slava mu i dika! — a molba od nas, da nas i do godine u ovoj mojoj poštenoj kući ovako oko moje sinije sakupi, nas sve i sve moje zadrugare! E — pa živili gosti i kosci moji!" — Živili! odvraćaju ostali uz zveket čašica, punih rujnog vinca — Po večeri recitovaće koji vještak po koju o „Kraljeviću Marku", „Musi Kesedžiji" ili koji ulomak iz Relkovićeva „Satira", a neki će opet koju smješicu ili zagonetku nadovezati u smijeh i zabavu ostalima, dok ih napokon skladno udešena svirka gajdaša ne podsjeti, da mogu još koji časak poigrati „kola", „povraćanca", „jule", „mjestanca" i drugih narodnih plesova, pa uhvativ se kola igraju i pjevaju do u kasno doba noći, za lijepa vremena u dvorištu, gdje se obično i večera, dok ih već u neke domaćin ne opomene „da je došlo doba, da idemo doma."

[1]) Ovamo u Bosni pjevaju: Njoj se momče s grada baca zlatnom jabukom.

Tako se eto razigju kućama, noseći u srcu svomu živo sjećanje veselja, pjesme i plesa, toga našega narodnog milinja, pa zadovoljni u duši svojoj, jedva da drijemnu, oružaju se opet na drugi poso, koji ih taj dan čeka.

2. Običaji o žetvi.

Lijepa li su široka polja sa zlatnim klasjem svojim, lijepa li su, Bože, al' i mila narodu našemu! Koliko se trudio i znojio, koliko puta jadan protrnuo, koliko i koliko puta obašao svoje polje, gdje mu je ova njegova nada zakopana, dok mu klasje ozlatilo, dok mu truda naplatilo? Pa je li čudo kakovo, da se dozrelu žitu narod veseli, da se tako radosno za žetvu sprema, da mu se oči veselo smiju, da mu se ponosna glava ponosnije kreće? Oj — nije, nije! Gorko je on to sve zaslužio, a eto plaćevnoga dana za trud i muku njegovu — eto toliko žugjene žetve.

Još snivaju mile i sićušne ptičice slatki sanak, koja na grančici, koja u grmeljku, a već se družina podigla, pa će na dnevni rad i poso! Ali kuda tako rano — još prije zore?! „Ko rano rani, dvije sreće grabi", veli narod, pa to on dobro i zna, za to podranio, da sretno svoj poso obavi! — Korača ta družina čvrstim korakom puteljkom, koji vodi k njivi, a svako čeljade zavjesilo o rame neumolivi srp, pod kojim će toliko zlatna klasja danas nedužne svoje glavice izgubiti. I dogjoše na njivu. Pomolivši se odveže svaki po jednu strn, opaše se njom[1]), te izustiv: „Bože pomozi!" otpočne žetva „rosnog žita" za užeta, kojima će zlatno klasje u snoplje vezati. Obaviv ovaj poso — megju tijem je i biser-rose s klasja nestalo, otpočinje prava žetva. Oj, kako se lijepo družina po njivi razredala! Sve po dvoje na jedan slog, a za njima jedan vezilac! Pa ta snježno-bijela rubina sa šârim narodnim vezivom! Pa ta rumena zdrava lica sa bijelim grôcem „s kog ti odsijevaju dva tri niza sičušnog gjerdana!" Pa te brze ruke, kako hite, da se što brže kraja sloga dočepaju! Oj, lijepa li, mila i nezasitna pogleda na tako složnu družinu!

Muče ti žanje družina, mlagji, da što prije svoj slog požanju, a stariji, ozbiljniji, u glavi računajuć, kako će se zlatno klasje platiti, pa doćerav slog kraju, zagrli se po dvoje, stupajuć laganim korakom razorom, udesiv skladno koji žetelačku, k onoj tački, okle su žetvu počeli, jer vazda s početka žanju. Pjevaju:

„Što ću, majko, umorih se jako,
Vas dan žanjuć uz tugju djevojku.
Mili sine, uz čiju djevojku?
Moja majko uz našu seljanku.

A, moj sine, voda je odnijela!
Mila majko na br'jeg je iznijela!
A, moj sine, br'jeg se orušio!
Moja majko tebe pritisnuo!"

Ili ovu:

„Care[2]) drume, žao mi je na te!
Na te drume, i na moju majku,
Što je mene preko tebe dala;
Za mnom nije ni braca poslala,
Već poslala tugja najamnika,
A najmjenik i ne mari za me,
Ne će kazat, što je rekla majka,

A ja znadem, što je rekla majka:
„Boj' se kćeri svekra i svekrve,
Djeverova kao plamenova,
Zaovice kano pijavice,
Jetrvice kano ljute guje,
Boj' se vojna, kako te je volja
Budi dobra, pa'š bit svima voljna!"

U to stigo i ručkonoša, žeteoci odložili srpove, skupili se oko ručkonoše, koji je već pod sjenovitim drvetom punu košaru smjestio, te posjedav i pomoliv se Bogu ručaju. A što li im reduša za ručak spravila? „U mlijeku tarane ili trganaca, prženih

[1]) Po narodnom kazivanju ne će onoga legja boliti, koji se prije žetve strnom opaše.
[2]) Umjesto „carski."

jaja i kobasica, luka crljenca i krastavaca uz dovoljni obrok rakije i vina", česa megjutijem umornim žeteocima po vazdan ne manjka. Po ručku lati se družina iznovice grbavih srpova, te gledaj sada čuda! Na ovom i onom slogu samo po jedno čeljade, pa kako brzo žanje! Rasrdi li mu se drug, te ga ostavi ili ga družina mrzi, te mu veći i teži poso da. Bože sačuvaj! Nadžnjevaju se — a obično momak i djevojka. Radi se to, da se družina sva u znoju kupa; ništa za to, samo da se žetva brže obavi. Mlagji će i sada, doćerav slog kraju zapjevati, nek se zna, da se još umorili nijesu! Pjevaju:

„Doletio sivi soko, s bosanske zemlje,
S njega visi zlatno perje, do crne zemlje,
Gledala ga ponos-djeva, s dvora bijela:
„Služi mene sivi soko, jedno ljeto dan',
Kupiću ti zlatan pojas, izbiraj si sam!"
„L'jepo hvala ponos-djevo, s dvora bijela,
Pojas imam, ljube nemam, srcu veselja!"

Istu pjesmu pjevaju nepromijenjeno do riječi „zlatan pojas", a pjevajuć drugu, treću kiticu, umeću riječi „zlatan šešir", „svilen prsluk" i t. d., dok napokon u zadnjoj kitici mjesto retka: „Kupiću ti zlatan pojas, izbiraj si sam" ne umetnu redak: „Predaću ti bijelo lice, obljubi ga sâm."

Kad dogje podne, družina će u hlad, da se onako umorna i gladna za daljni poso okrijepi. I opet ručkonoša donio užinu! Puna puncata košara i još dva lonca u ruci! Što li, Bože, u loncima, a što u košari?! U lonce prigotovila reduša govedske ili kokošije čorbe uz omašan komad govedine, ili cijelu kuhanu kokoš, pa zelenog kupusa ili graha, a u košaru skladno poredala suhog mesa, svježe pečene svinjetine, pite mlijekom zamućene, pite sa sirom, bukte, gibanice s medom ili makom i varenika (suhih kolača). Alaj slatko jedu umorna čeljad! Za svakim jelom redom zaredala čutura, puna rujnog vinca, a ostaće ga još i za cijelo po podne, jer je još dugo do mraka. Po ručku će umorna čeljad otpočinuti! Stariji polijegali u hlad te umorni u čas i usnuli, dočim mlagji, obično momci i djevojke, pjevaju i vesele se kao da i nijesu toga dana radili. Pjevaju:

„Sjevaj munjo, da nagjem ulare,
Da izvedem iz štale rigjane!
Sjaj mjeseče, moj stari putniće!
Dok s' još sjao, ja sam žito žnjao,
Žito žnjao, l'jepe konje zvao.
U mog babe dobre konje hvale,
Bolje konje neg u Marijana.
Gorom idu, gora im se klanja,
Drumom idu, ne uzdižu praha,
Vodu gaze, kopita ne kvase,
A na grivi mudra vidra igra,
Iz kopita živa vatra frca."

Otpočinuv po prilici dva sata, lati se družina i opet svojih srpova, te istim onim redom, kao i do podne, mirno i tiho žanje sve do zapada sunca. Sada će ženske zlatno snoplje na kršće snašati, a ljudi krstine slagati; prije toga skupe sve srpove u hrpu, te ih svežu žitom. Složiv krstine, dohvati svaki svoj srp, pa hajd veselo kući pjevajući:

„Došlo doba, da idemo doma,
Da vidimo, ko nam kuću čuva!
Kuću čuva stara mila majka,
Kuću čuva i večeru kuha.
Majka nam je djecu nahranila,
A dadilja djecu uspavljiva."

Ili[1]):

„Žito žela Marica djevojka,
Žanjuća je vazdan pripjevala:
„Tko bi meni žito povezao,
Ja bih njemu vjerna ljuba bila.
Tko bi meni bunar iskopao,
Dala bih mu obljubiti lice.
Tko bi meni hladak usadio,
Svilen bih mu pojas ja navezla."
To dočuo čoban od ovaca,
Zasuko je ruke do lakata,
On je njojzi žito povezao,
On je njojzi bunar iskopao,
On je njojzi hladak usadio.
Kad su sjeli u hlad hladovati,
Progovara čoban, momče mlado:
„Daj djevojko, što si obećala!"
„Koga sam ti jada obećala?
Ako si mi žito povezao,
Tvoje ć' ovce po strnjaku pasti!
Ako si mi bunar iskopao,
Tvoje ć' ovce s' njega vodu piti!
Ako si mi hladak usadio,
Tvoje ć' ovce u njem hladovati!"

[1]) U zbirci Vuka Karadžića.

Došav kući večeraju običajnu večeru, a onda će na počinak, da snom pojačani još prije zore žetvu nastaviti mogu. Ima li kuća mnogo žita, te uvidi li, da ne će moći sama žetve obaviti, zovne uzov (môbu), ili ako ovoga ne će, plaćenike, koji im žeti pomažu. Sjutra dan se žanje istim redom kao i dan prije, a tako i daljnih dana sve do dožetve, koja je prava narodna svečanost. U dan dožetve pletu ženskinje vijenac od pšenice, a pletući pjevaju:

„Uranila božićeva majka,
Do jutra je tri vjenca savila:
Jedan vjenac bijele pšenice,
Drugi vjenac vinove lozice,
Treći vjenac zdravlja i veselja.
Koj' je vjenac bijele pšenice,
Nosite ga vi u naše polje,
Nebi l' polje rodilo nam bolje!
Koj' je vjenac vinove lozice,
Nosite ga vi u naše brdo,
Neka brdo vinom bolje rodi!
Koj' je vjenac zdravlja i veselja,
Nosite ga u naše dvorove,
Nek su dvori zdravi i veseli!

Njime će nakititi kućegazdu ili starješinu t. j. najstarijega žeteoca, koji će uz svirku gajdaša i pjevanje vesele družine ponosno u dvore svoje vijenac unijeti, te ga u hodniku ili sobi o klin zavjesiti. U selo ulaze kolima, koja su uresili svilenim rupcima i krasnim peškirima kao i konje, koji usrpiv glave svoje oholo kopitom zemlju dodirkuju, kao da se i oni vesele i ponose dožetvi, kao i gospodari njihovi.

Sada je istom veselo! Gajdaš udesio odabrane igre i pjesme, a vesela družina i uzov igraju i pjevaju, kao da nijesu trudni i umorni, kao da nijesu toga dana ništa radili. Pa kako još lako igraju?

Jedva će noga, koja tako vješto križa, zemlje taknuti, toliko je majstorski igrač premeće, a ponosna igračica staviv ruku o rame igrača svoga, previja se u pojasu, rekao bi — prebiće ga. Lijepa i čarobna pogleda na veselu mladež, pa još za ljetne bajne mjesečine! Neda se to opisati — zrijeti moraš! I tako se vesela mladež u kolu kreće, ijujućuć i pjevajuć, tresuć se i skačuć, dok reduša svojim službenim „k večeri!" nedokrajči lijepo to mladenačko veselje. — Kućegazda dao baš masnu večeru. Ubio krme, zaklao janje, otočio akovče dobre rumenike, pa se veseli i zabavljaj do mile volje. Za večerom nazdravlja kućegazda svojim žeteocima, uzovu i gostima po prilici ovako: „Hvala Bogu, što nam dade lijepa vremena do žetve — što ne dade, da nepogoda vremena milo naše zlatno klasje uništi — a hvala mu i slava što nam dade i obilne žetevine! Hvala i vama, družino moja i uzovu moj, što ste mi žito poželi i ukrstili, hvala vam i Bog vam platio, a gospodi mojoj i ostalim gostima hvala, što su moj mirni dom pohodili, te me u mom veselju svojom prisutnošću još bolje razveselili! Hvala i stoput hvala, a dao Bog, da se i do godine ovako svi zajedno desimo u poštenju, ljubavi i slozi — e pa živili!" — Živili i živio! odjekuje gromorno iz mnogijeh grla uz harmonično odzvanjanje punih čašica rumenike, koje gosti u zdravlje kućegazdino kroz grôce svoje toli voljko otisnuše! — — — —

Gajdaš udesio i opet koju narodnu pjesmu, a vesela ga družina pjesmom prati, a kada i ova umukla, udesiše gajde „šaranca", „tapše", „mjestanca", „tajča" i drugih narodnih plesova, da se mladež igrom još koji časak pozabavi! Stariji megjutim pripo-

vijedaju o rodnim i nerodnim godinama, o junacima, koje iz narodnih knjižica upoznaše, te kad se već i „vlašići“ na nebu ukazaše, razigje se vesela i zadovoljna družina, noseći u srcu svomu ugodnu uspomenu na dožetvu, na narodnu tu svečanost!

Бојење пређе.

Пређу знаде обојити скоро свака остарија жена, изузевши у мавило. За мавило се хоће осим вјештине још и среће. За мавило веле, да се може врло лако урећи. Стога чувају од много очију, кад боје у мавило. Осим тога треба добро пазити при бојењу у мавило, да не упане што масно у боју и да се мрснијем рукама не дохваћа до пређе. Ево како боје пређу у

Мавило.

Најприје оперу подоста неопране вуне, па ону воду оциједе. Ту воду зову „Сјера“. Сјеру ваља наставити у какву котлу на ватру да неколико провре, како се море добро оџенити. Пошто се сјера опјени, саспе се у лонац, у коме ће се пређа бојити. За тијем треба лонац добро покрити и оставити на сунцу 3—4 дана, да се сјера усмрди.

Пошто се сјера усмрдила, или како овдје кажу — пошто надође, узму на оку пређе 16—20 драма чивита. Чивит метну у какву кесицу или завежу у крпу, те метну у сјеру и добро прстима протрљају, да боја од чивита кроз кесицу иде у сјеру. При томе треба пазити да се вас чивит од једном не истроши. За тијем узму пређу, која мора бити добро у сапуну опрана и осушена, па је метну у боју у лонац.

Лонац добро замотају у крпе и утопле, да се не би сјера преко ноћи охладила. У јутру изваде пређу из лонца, добро је оциједе и објесе гдјегод, да се осуши, а лонац метну гдјегод на сунце, да се сјера преко дан добро угрије. У вечер протрљају опет ону кесицу са чивитом, па спусте пређу у лонац, а лонац поклопе и затрпају као и прве вечери.

Овако се поступа са пређом три пута. Кад се трећи пут трља она кесица са чивитом, пазе да вас чивит истрљају, да га ни мало не оде под лед.

Пошто се пређа извади трећи пут из лонца, добро се опере у хладној, бистрој води, па се онда осуши. Тако је пређа обојена. Док се пређа боји, добро пазе, да не упане у лонац мрва хљеба, зрно соли или што мрсно.

Ако је мавило са свијем угасито, начине благе лукшије, па у њу стрпају пређу, да мало постоји, те тако дође отворенија.

Црвенило.

У црвенило боје броћем и стријешом. На оку пређе хоће се пô оке броћа и литра стријеша. То обоје помијешају и потопе у млаку воду у какав лонац. Лонац оставе 3—4 дана уз ватру, да му је увијек млако и да се оно у њему добро укисели. Кад ово надође, узму литру шапа, па стуку у други лонац или кото, па узваре на ватри.

У оваку кључаву воду метну пређу и оставе да вре колико би оченаш могао очитати, па онда сниме с ватре да се охлади. Кад се охлади, како се може рука држати, онда изваде пређу, оциједе и осуше.

Пошто се пређа осуши, онда наставе лонац са бојом на ватру. Када боја у лонцу провре, онда спусте пређу у лонац и оставе је, да вре један четврт сахата, па онда измакну лонац од ватре и поклопе га добро. Када се ово охлади, како се пређа руком извадити може, онда је залуже.

Пређа се лужи овако:

Просије се подоста луга у какав суд, па покрај њега метну шкип. За тијем простру по дну шкипа пређу, па је добро поспу лугом; по томе метну други ред пређе, па опет по њему луг и т. д. При томе пазе да увијек по пређи дође свукуда једнако луга.

Пошто се овако олужи, покрију чијем добро, да надође. При томе пазе да не пређе, јер море луг све црвенило извући. Доста је да пређа стоји један четврт сахата, а најбоље се позна, да је пређа надошла, кад почне срšити. Кад пређа у лугу надође, онда почне сршити, да се поједина влаканца вуне виде кроз луг. Из луга, пошто надође, ваља брзо пређу извадити, па на воду однијети и прати, и тако је пређа обојена.

Жутило.

За жутило треба пређу као и за црвенило ошапити и осушити. За тијем уберу по доста млада јасенова лишћа, па га у какву овећем суду добро на ватри прокувају. Треба најмање два сахата да вре. Пошто се јасеново лишће добро скува, оциједи се она вода у лонац, у коме ће се пређа бојити. На то саспу још у ону ошапљену воду, што су пређу у њој шапили, те све наставе на ватру.

Када ово узаври, метну већ ошапљену и осушену пређу, да провре колико и код црвенила. За тијем измакну суд од ватре, па га са чијем добро задуше и оставе, док се охлади. Онда изваде пређу и у чистој је води исперу, и тако је жутило готово.

Зеленило.

Кад хоће да пређу обоје у зеленило, обоје је најприје у мавило, као што сам већ описао.

У мавилу се обоји онолико, колико код мавила, кад се први пут из лонца извади. За тијем пређу добро ошапе и осуше, и боје у јасенову лишћу као и жутило, и тако се добије лијепо зеленило.

Црнило.

У црнило боје овако:

Стуку јасенове коре, па један дијел добро разваре. За тијем купе на оку пређе литру карабоје, па саспу у ону воду, што се је јасенова кора кувала. Кад се ово раствори, узму пређу па је слажу у какав лонац, и често посипају стученом јасеновом кором и ковачином. Када сву пређу сложе, онда саспу на њу ону воду те је скувана с јасеновом кором и карабојом. Ово добро затрпају и оставе 4—5 дана спрам сунца или спрам ватре. Након пет дана изваде пређу па је осуше, а затијем оперу и поново осуше и тако је пређа обојена у црнило.

Ово су главне боје које наш народ употребљује, а кад се овако обоје, све су трајне, те не ће никад избијелити.

Лука Грђић-Бјелокосић.
